Enjoyable Sanskrit Grammar Series

Volume 3 Derivatives (Panchavrttayah)

Editor : Medhā Michika, AVG, Anaikatti

E-Published by:

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: + 91 9487373635
E mail: arshaavinash.in@gmail.com
www.arshaavinash.in

श्रीः

Enjoyable Sanskrit Grammar

Volume 3

Derivatives (Pañcavṛttayaḥ)

Medhā Michika

AVG Anaikkatti, 2016

All profit from the sales of this book goes towards the activities initiated by Śrī Pūjya Svamī Dayānanda Sarasvatī.

Electronic version of this book is available at:
Arsha Avinash Foundation
www.arshaavinash.in

Printed version of this book is available at:
Arsha Vidya Gurukulam, Coimbatore, TN, India
www.arshavidya.in
Swami Dayananda Ashram, Rishikesh, UK, India
www.dayananda.org
Arsha Vidya Gurukulam, Saylorsburg, PA, USA
www.arshavidya.org
CreateSpace
www.createspace.com (Search by "medha michika")
Amazon of your country
www.amazon.com etc. (Search by "medha michika")

Tutorial videos to accompany this series of books will soon be available online. Search YouTube under "Medha Sanskrit".

Table of Contents

Introduction

Scope of Enjoyable Sanskrit Grammar Volume 3

In Volume 1, we have studied the two types of words in Sanskrit and how they are syntactically connected in a sentence, by finding verbal and nominal suffixes attached to the root and the nominal bases respectively.

धातुः (root) + तिङ्-प्रत्ययः (verbal suffix) = तिङन्तम् (verb)
प्रातिपदिकम् (nominal base) + सुप्-प्रत्ययः (nominal suffix) = सुबन्तम् (noun)

In Volume 3 we will take a closer look at धातु (roots) and प्रातिपदिक (nominal bases).

धातुs are of two types: original धातुs and derived धातुs. Similarly, प्रातिपदिकs are of two types: underived प्रातिपदिकs and derived प्रातिपदिकs. Detailed information about them follows.

<u>i. धातुः</u>

There are two types of धातुः (root).

<u>1. Original धातुः</u>

Original धातुs are about 2000 in number.

They are defined by Pāṇini and compiled in a book called "धातुपाठः".

<u>2. Derived धातुः</u>

Any number of धातुs can be derived grammatically from original धातु or nouns.

Those derived धातुs are called सनाद्यन्तधातु-वृत्तिs.

ii. प्रातिपदिकम्

There are two types of प्रातिपदिक (nominal base).

1. Non-derived (अव्युत्पन्न) प्रातिपदिक

A meaningful group of letters, which is not a धातु or प्रत्यय (suffix), is called प्रातिपदिकम्.

2. Derived (व्युत्पन्न) प्रातिपदिक

प्रातिपदिकs are also grammatically derived from roots and nouns.

There are three ways of deriving प्रातिपदिकs.

i. Deriving a प्रातिपदिक from a धातु by adding a type of suffix called कृत्-प्रत्यय
ii. Deriving a प्रातिपदिक from a प्रातिपदिक by adding a type of suffix called तद्धित-प्रत्यय
iii. Deriving a प्रातिपदिक by compounding two or more nouns (समासः)

In this volume we will study how the derived धातुs and प्रातिपदिकs are made.

A few key words to know for this study are:

- Derivation of a word is called **व्युत्पत्तिः**.
- A derived word is called **वृत्तिः**.
- A sentence which grammatically explains a वृत्तिः is called **विग्रहः**.

With reference to a given वृत्तिः (derived word), we utilize विग्रहः (explanatory sentence) to understand the व्युत्पत्तिः (derivation) of the word.

Topic I
वृत्तिः (derived word) and
विग्रहः (explanatory sentence)

वृत्तिः (derived words)

- वृत्ति is a word by which the meaning of other words is denoted.

  E.g., eater is a वृत्ति, meaning "one who eats".
- वृत्ति is a word which needs explanation.
- There are 5 types of वृत्ति.
  1. **सनाद्यन्तधातु-वृत्तिः** (A new धातु derived from a धातु or a सुबन्त)
  2. **कृत्-वृत्तिः** (A new प्रातिपदिक derived from a धातु)
  3. **तद्धित-वृत्तिः** (A new प्रातिपदिक derived from a प्रातिपदिक)
  4. **समास-वृत्तिः** (A new प्रातिपदिक derived by compounding सुबन्तs)
  5. **एकशेष-वृत्तिः** (Keeping one प्रातिपदिक out of many)

विग्रहः (explanatory sentences)

- विग्रह is a sentence which explains the meaning of a वृत्ति.
- There are 2 types of विग्रह.
  1. **लौकिक-विग्रहः** (in natural language)

     This type of explanatory sentence is seen in the language, especially for our benefit, employed by traditional Vedanta teachers.

     E.g., वेदानाम् अन्ताः वेदान्ताः ।
  2. **अलौकिक-विग्रहः** (not in natural language)

     This type of sentence is seen only in grammar books.

     E.g., वेद + आम् + अन्त + जस्

Topic II

Brief Explanation of

Five Types of वृत्ति

1. सनाद्यन्तधातु-वृत्तिः (A new root derived from a root or a noun)

- **सनादि-प्रत्यय**, a type of प्रत्यय (suffix), is suffixed to a धातु (root) or a सुबन्त (noun) to create a new धातु (root).
- A group of 12 प्रत्ययs, beginning (आदि) with **सन्**, is called **सनादिः**.
- That which ends (अन्त) with **सनादि-प्रत्यय** is called **सनाद्यन्त** and it becomes a धातु by Pāṇini-sūtra 3.1.32 सनाद्यन्ता धातवः ।
- The new धातु is called **सनाद्यन्त-धातुः** (that root which ends with सनादि-प्रत्यय).

धातुः/सुबन्तम् + सनादिप्रत्ययः = new **धातुः** called **सनाद्यन्तधातुः**

Examples of सनाद्यन्तधातु-वृत्तिः and विग्रहः

धातुः	**सनादि-प्रत्ययः** (in the sense of)	New **धातुः** called **सनाद्यन्त-धातुः**	**लौकिक-विग्रहः**	**अलौकिक-विग्रहः**
ज्ञा (to know)	सन् (to desire to do …)	जिज्ञास (to desire to know)	ज्ञातुम् ^{0} इच्छा $^{1/1}$ जिज्ञासा $^{1/1}$ ।	ज्ञा + सन् = जिज्ञास
कृ (to do)	सन् (to desire to do …)	चिकीर्ष (to desire to do)	कर्तुम् ^{0} इच्छा $^{1/1}$ चिकीर्षा $^{1/1}$ ।	कृ + सन् = चिकीर्ष
ज्ञा (to know)	णिच् (to make somebody do …)	ज्ञापि (to make somebody know)	-	ज्ञा + णिच् = ज्ञापि
कृ (to do)	णिच् (to make somebody do …)	कारि (to make somebody do)	-	कृ + णिच् = कारि

Some of the सनादि-प्रत्ययs are:

1) **सन्** (स is the content and न् is an indicatory letter) is used in the sense of "to desire to do …" and suffixed to a धातु to make a new धातु whose meaning will be "to desire to do the action indicated by the धातु".

   For example, to make a new धातु whose meaning is "to desire to know", the सन् प्रत्यय is suffixed to ज्ञा (to know) धातु. After some modifications, ज्ञा + सन् becomes जिज्ञास. As it ends with one of the सनादि-प्रत्ययs, जिज्ञास is qualified to be a new धातु, and it can be conjugated as जिज्ञासति, जिज्ञासतः, etc.

2) **णिच्** (इ is the content and ण् and च् are indicatory letters) is used in the sense of "to make somebody do …" and suffixed to a धातु to make a new धातु whose meaning will be "to make somebody do the action indicated by the धातु".

   For example, to make a new धातु whose meaning is "to make somebody know", the णिच् प्रत्यय is suffixed to ज्ञा (to know) धातु. After some modifications, ज्ञा + णिच् becomes ज्ञापि. As it ends with one of the सनादि-प्रत्ययs, ज्ञापि is qualified to be a new धातु, and it can be conjugated as ज्ञापयति, ज्ञापयतः, etc.

3) **यङ्** (य is the content and ङ् is an indicatory letter) is used in the sense of "to do … frequently or intensively" and suffixed to a धातु to make a new धातु whose meaning will be "to do the action indicated by the धातु frequently or intensively".

   For example, पेपीय (to drink again and again) is a new धातु derived from पा (to drink) with यङ् suffix. जङ्गम्य (to go frequently or intensely) is derived from गम् (to go) and यङ्.

4) **क्यच्/काम्यच्/क्यङ्** are suffixed to nouns in various senses to make a new धातु.

   For example, "पुत्रीय" and "पुत्रकाम्य" are new धातुs. Both mean "to desire a son". They are derived from a noun "पुत्रम्" (son) suffixed by "क्यच्" and "काम्यच्", respectively.

More प्रत्ययs and their details are found in Topic VI.

2. कृत्-वृत्तिः (A new nominal base derived from a root)

- **कृत्-प्रत्यय**, a type of प्रत्यय (suffix), is suffixed to a धातु (root) to create a new प्रातिपदिक (nominal base).
- That which ends with कृत्-प्रत्यय becomes a प्रातिपदिक by Pāṇini-sūtra 1.2.46 कृत्-तद्धित-समासाश्च ।
- The new प्रातिपदिक which ends (अन्त) with कृत्-प्रत्यय is called कृदन्तम् (that which ends with कृत्-प्रत्यय).

धातुः + कृत्प्रत्ययः = new प्रातिपदिकम् called कृदन्तम्

Examples of कृत्-वृत्तिः and विग्रहः

धातुः	कृत्-प्रत्ययः (in the sense of)	कृत्-वृत्तिः or कृदन्तं प्रातिपदिकम्	लौकिक-विग्रहः	अलौकिक-विग्रहः
ज्ञा (to know)	तृच् (agent) (…er)	ज्ञातृ (knower)	जानाति III/1 इति 0 ज्ञाता 1/1।	ज्ञा + तृच् = ज्ञातृ
ज्ञा (to know)	क्त (object in past) (…ed)	ज्ञात (that which is known)	ज्ञायते III/1 इति 0 ज्ञातः 1/1 ।	ज्ञा + क्त = ज्ञात
ज्ञा (to know)	क्त्वा (having …ed)	ज्ञात्वा (having known)	-	ज्ञा + क्त्वा = ज्ञात्वा
ज्ञा (to know)	ल्युट् (अन) (instrument or the meaning of धातु itself)	ज्ञान (by which something is known, or knowing itself)	ज्ञायते III/1 अनेन 3/1 इति 0, ज्ञप्तिः 1/1 धात्वर्थे 7/1 ।	ज्ञा + ल्युट् = ज्ञान

Some of the कृत्-प्रत्ययs are:

1) **तृच्** (तृ is the content and च् is an indicatory letter) is used in the sense of the agent. In Sanskrit, the same thing is told as "तृच्-प्रत्ययः कर्तरि प्रयुज्यते।". तृच् is suffixed to a धातु to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "the agent of the action indicated by the धातु".

   For example, to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "the knower, agent of knowing,", the तृच् प्रत्यय is suffixed to ज्ञा (to know) धातु. ज्ञा + तृच् becomes ज्ञातृ. As it ends with one of the कृत्-प्रत्ययs, ज्ञातृ is qualified to be a new प्रातिपदिक, and it is declined as "ज्ञाता, ज्ञातारौ, ज्ञातारः", etc. in masculine.

2) **क्त** (त is the content and क् is an indicatory letter) is used generally in the sense of the object of an action in the past. In Sanskrit, the same thing is told "क्त-प्रत्ययः कर्मणि भूते प्रयुज्यते।". क्त is suffixed to a धातु to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "the object of the past action indicated by the धातु".

   For example, ज्ञात means "that which is known". क्त-ending words decline according to the gender of the noun which is being qualified by the क्त-ending word.

3) **ल्युट्** (यु is the content and ल् and ट् are indicatory letters) is suffixed to a धातु to indicate mainly the instrument or location of the action of the धातु, or the meaning of the धातु itself. In Sanskrit, "ल्युट्-प्रत्ययः करणे अधिकरणे भावे च प्रयुज्यते ।". The यु is replaced by अन. The new प्रातिपदिक becomes अ-ending and is mainly used in neuter gender.

4) **क्त्वा** (त्वा is the content and क् is an indicatory letter) is used to indicate an action which happens prior to another action. The agent of both actions has to be the same. The new प्रातिपदिक is अव्यय (indeclinable).

More प्रत्ययs and their details are found in Topic VII.

3. तद्धित-वृत्तिः (A new nominal base derived from a nominal base)

- **तद्धित-प्रत्यय**, a type of प्रत्यय, is suffixed to a प्रातिपदिक to create a new प्रातिपदिक.
- That which ends with तद्धित-प्रत्यय becomes a प्रातिपदिक by Pāṇini-sūtra 1.2.46 कृत्-तद्धित-समासाश्च ।
- The new प्रातिपदिकम् which ends with तद्धित-प्रत्यय is called तद्धितान्त (that which ends with तद्धित-प्रत्यय).

प्रातिपदिकम् + तद्धितप्रत्ययः = new प्रातिपदिकम् called तद्धितान्तम्

- For certain तद्धित-प्रत्ययs to be suffixed, प्रातिपदिक has to be with certain विभक्ति (case). For example, त्व, one of the तद्धित-प्रत्ययs, is suffixed to a प्रातिपदिक ending with 6th case.

Examples of तद्धित-वृत्तिः :

प्रातिपदिकम्	तद्धित-प्रत्ययः (in the sense of)	तद्धित-वृत्तिः / तद्धितान्तं प्रातिपदिकम्	लौकिक-विग्रहः	अलौकिक-विग्रहः
एक (one)	त्व (the status of …)	एकत्व (oneness)	एकस्य $^{6/1}$ भावः $^{1/1}$ एकत्वम् $^{1/1}$ ।	एक + ङस् + त्व = एकत्व
एक (one)	ष्यञ् (the status of …)	ऐक्य (oneness)	एकस्य $^{6/1}$ भावः $^{1/1}$ ऐक्यम् $^{1/1}$ ।	एक + ङस् + ष्यञ् = ऐक्य
भग (virtue in absolute measure)	मतुँप् (one who possesses …)	भगवत् (one who has भग, the lord)	भगः $^{1/1}$ अस्य $^{6/1}$ अस्ति $^{III/1}$ इति ^{0} भगवान् $^{1/1}$ ।	भग + सुँ + मतुँप् = भगवत्
ज्ञान (know-ledge)	इनिँ (one who possesses …)	ज्ञानिन् (a person who has knowledge)	ज्ञानम् $^{1/1}$ अस्य $^{6/1}$ अस्ति $^{III/1}$ इति ^{0} ज्ञानी $^{1/1}$ ।	ज्ञान + सुँ + इन् = ज्ञानिन्
भरत (Bharata)	अण् (descendant of …)	भारत (descendant of भरत)	भरतस्य $^{6/1}$ अपत्यं $^{1/1}$ पुमान् $^{1/1}$ भारतः $^{1/1}$ ।	भरत + ङस् + अण् = भारत
तद् (that)	तसिँल् (5th case of …)	ततः (from that)	तस्मात् $^{5/1}$ ।	तद् +ङसिँ + तसिल् = ततस्
तद् (that)	थाल् (in … manner)	तथा (in that manner)	तेन $^{3/1}$ प्रकारेण $^{3/1}$ ।	तद् + टा + थाल् = तथा

- Note that inside the तद्धित-वृत्तिs all the सुप्-प्रत्ययs are elided.

Some of the तद्धित-प्रत्ययs are:

1) **त्व** is suffixed to a प्रातिपदिक with a 6th case nominal suffix to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "the status (भाव) of ...". For example, त्व is suffixed to एक (one) with ङस् (6th case singular suffix) to make a new प्रातिपदिक एकत्व (the status of one, oneness). Its विग्रहवाक्य is एकस्य भावः एकत्वम् । त्व-ending प्रातिपदिक declines as अ-ending neuter word.

2) **ष्यञ्** (य is the content, ष् and ञ् are indicatory letters) is used in the same sense as त्व. The indicatory letter ञ् indicates that the first vowel of the अङ्ग (to which the suffix is enjoined) should take वृद्धि. Then the last अवर्ण (any type of अ) or इवर्ण (any type of इ) of the अङ्ग drops. Thus the प्रातिपदिक ऐक्य can be derived from एक to mean "the status of one, oneness". ष्यञ्-ending प्रातिपदिक declines as अ-ending neuter word.

3) **मतुँप्** (मत् is the content, उँ and प् are indicatory letters) is suffixed to a प्रातिपदिक with 1st case ending to create a new प्रातिपदिक whose meaning is "the one who has …".
For example, to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "one who has भग", मतुँप् प्रत्यय is suffixed to भगः. After necessary modifications, such as the elision of the nominal suffix of भगः and substitution of म् of मतुँप् with व्, the new प्रातिपदिक becomes भगवत् and declines in all three genders.

4) **इनिँ** (इन् is the content and इँ is indicatory letter) is used in the same sense as मतुँप्. The last अवर्ण or इवर्ण of the अङ्ग is elided and the new प्रातिपदिक becomes इन्-ending word.

5) A variety of तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to names (proper nouns) to make a new प्रातिपदिक indicating "a descendent of …". For example, भारत (son of भरत) is derived by suffixing अण्-प्रत्यय to a proper noun "भरत".

6) **तसिँल्** and **थाल्** (तस् and था are the contents, respectively) are suffixed to a सर्वनाम (pronoun) to make a new प्रातिपदिक indicating 5th case meaning and "in the manner" of that pronoun. For example, ततः (from that) is derived from a सर्वनाम "तत्" (that) by suffixing तसिँल्-प्रत्यय.

More प्रत्ययs and their details are found in Topic VIII.

4. समास-वृत्तिः (A new nominal base derived by compounding nouns)

- Two or more nouns which are meaningfully associated can be compounded into a new प्रातिपदिक (nominal base).
- The new प्रातिपदिकम् is called समास-वृत्तिः, or समासः.
- Generally a compound is made with two nouns at a time.
- Of the two nouns, the first noun is called पूर्वपदम्, and the second noun is called उत्तरपदम्.

सुबन्तम् (पूर्वपदम्) + सुबन्तम् (उत्तरपदम्) = new प्रातिपदिकम् called समासवृत्तिः

Examples of समास-वृत्तिः and विग्रहः:

समासवृत्तिः	पूर्वपदम्	उत्तरपदम्	लौकिक-विग्रहः	अलौकिक-विग्रहः
वेदान्ताः	वेदानाम्	अन्ताः	वेदानाम् $^{6/3}$ अन्ताः $^{1/3}$ इति ^{0} वेदान्ताः $^{1/3}$ ।	वेद + आम् + अन्त + जस्
तर्ककुशलः	तर्के	कुशलः	तर्के $^{7/1}$ कुशलः $^{1/1}$ इति तर्ककुशलः $^{1/1}$ ।	तर्क + ङि + कुशल + सुँ
परमात्मा	परमः	आत्मा	परमश्च $^{1/1}$ असौ $^{1/1}$ आत्मा $^{1/1}$ च इति ^{0} परमात्मा $^{1/1}$ ।	परम + सुँ + आत्मन् + सुँ
अनात्मा	नञ् (अन्)	आत्मा	न आत्मा $^{1/1}$ इति ^{0} अनात्मा $^{1/1}$ ।	नञ् + आत्मन् + सुँ
पीताम्बरः	पीतम्	अम्बरम्	पीतम् $^{1/1}$ अम्बरं $^{1/1}$ यस्य $^{6/1}$ सः $^{1/1}$ पीताम्बरः $^{1/1}$ ।	पीत + सुँ + अम्बर + सुँ
सलक्ष्मणः	सह	लक्ष्मणेन	लक्ष्मणेन $^{3/1}$ सह ^{0} वर्तते $^{III/1}$ इति ^{0} सलक्ष्मणः $^{1/1}$ ।	सह + लक्ष्मण + टा
रामलक्ष्मणौ	रामः	लक्ष्मणः	रामश्च $^{1/1}$ लक्ष्मणश्च $^{1/1}$ रामलक्ष्मणौ $^{1/2}$	राम + सुँ + लक्ष्मण + सुँ

- Note that inside the compound all the सुप्-प्रत्ययs are elided.

- There are 4 types of समास, classified by which of the two words is predominant. (प्रधानम्).

1. **अव्ययीभाव-समासः** (Type A) [पूर्वपदम्] + [उत्तरपदम्]
   - The meaning of पूर्वपदम् has predominance. (पूर्वपद-अर्थ-प्रधानम्)

2. **तत्पुरुष-समासः** (Type T) [पूर्वपदम्] + [उत्तरपदम्]
   - The meaning of उत्तरपदम् has predominance. (उत्तरपद-अर्थ-प्रधानम्)

   E.g., वटस्य (of the tree) + मूलम् (root) = वटमूलम् (root of the tree)

   नीलम् (blue) + उत्पलम् (lotus) = नीलोत्पलम् (blue lotus)

3. **बहुव्रीहि-समासः** (Type B) [पूर्वपदम्] + [उत्तरपदम्] [अन्यपदम्]
   - The meaning of अन्यपदम् (a word other than the two) has predominance. (अन्यपद-अर्थ-प्रधानम्)

   E.g., पीतम् (yellow) + अम्बरम् (clothes) यस्य (for whom) सः (he is)

   = पीताम्बरः (one for whom clothes are yellow) = विष्णुः (Lord Viṣṇu)

4. **द्वन्द्व-समासः** (Type D) [पूर्वपदम्] + [उत्तरपदम्]
   - The meanings of both words have equal predominance. (उभयपद-अर्थ-प्रधानम्)

   E.g., रामः (Rāma) च (and) + लक्ष्मणः (Lakṣmaṇa) च (and) = रामलक्ष्मणौ (Rāma and Lakṣmaṇa)

- Predominance is decided by supplying a verb and examining which पद is denoted by the verb. For example, "नीलोत्पलं विकसति ।" (Blue lotus blooms.) What blooms is the lotus, not the blue. Thus उत्पल (the lotus) is predominant in the compound. Similarly, in "पीताम्बरः गच्छति ।", neither yellow nor garment goes. Who actually goes is the meaning of another word, विष्णुः. Thus अन्यपद is decided to be predominant.

More details are found in Topic IX.

5. एकशेष-वृत्तिः (A new nominal base derived by keeping one word out of many)

- एक means "one", and शेष means "remaining, balance". Together they mean "remaining of one word".
- When two or more प्रातिपदिकs are present together in a same sentense, only one remain under certain conditions. This is called एकशेष. The one which remains represents other प्रातिपदिकs.

Examples of एकशेष-वृत्तिः and विग्रहः:

एकशेष-वृत्तिः	लौकिक-विग्रहः	अलौकिक-विग्रहः
रामौ	रामश्च $^{1/1}$ रामश्च $^{1/1}$ रामौ $^{1/2}$ ।	राम + सुँ + राम + सुँ
रामाः	रामश्च $^{1/1}$ रामश्च $^{1/1}$ रामश्च $^{1/1}$ रामाः $^{1/3}$ ।	राम + सुँ + राम + सुँ + राम + सुँ
हंसौ	हंसी $^{1/1}$ च ^{0} हंसश्च $^{1/1}$ हंसौ $^{1/2}$ ।	हंसी + सुँ + हंस + सुँ
भ्रातरौ	भ्राता $^{1/1}$ च ^{0} स्वसा $^{1/1}$ च ^{0} भ्रातरौ $^{1/2}$ ।	भ्रातृ + सुँ + स्वसृ + सुँ
पुत्रौ	पुत्रश्च $^{1/1}$ दुहिता $^{1/1}$ च ^{0} पुत्रौ $^{1/2}$ ।	पुत्र + सुँ + दुहितृ + सुँ
शुक्लानि	शुक्लश्च $^{1/1}$ शुक्ला $^{1/1}$ च ^{0} शुक्लं $^{1/1}$ च ^{0} शुक्लानि $^{1/3}$ ।	शुक्ल + सुँ + शुक्ला + सुँ + शुक्ल + सुँ
पितरौ	माता $^{1/1}$ च ^{0} पिता $^{1/1}$ च ^{0} पितरौ $^{1/2}$, मातापितरौ $^{1/2}$ वा ^{0} ।	मातृ + सुँ + पितृ + सुँ

Some of the एकशेष examples are:

1) When there are two or more प्रातिपदिकs, which are in the same form when in the same case, only one प्रातिपदिक remains among them. For example, when they are two "राम"s which are to be used in the same case ending, only one form राम remains.The duality (the sense of two-ness) is expressed by the dual number of the nominal suffix when declined.

2) In the same manner, when any number of प्रातिपदिकs, which have the same form in the same विभक्ति, are used in one sentence, only one remains as एकशेषवृत्ति. The Number of the members is expressed when the एकशेषवृत्ति is declined.

3) When there are प्रातिपदिकs indicating male and female members of a class or species, only the masculine प्रातिपदिक remains among them. For example, हंसी is a female goose and हंस is a male goose. They both belong to the same species. When used in the same sentence, only one masculine form remains. The विग्रह of the word हंसौ can be "हंसी च हंसश्च हंसौ ।" or "हंसश्च हंसश्च हंसौ ।". Both are possible.

4) Similarly, when there are प्रातिपदिकs भ्रातृ (brother) and स्वसृ (sister), or पुत्र (son) and दुहितृ (daughter) in a sentence, used in used in the विभक्ति, only the masculine प्रातिपदिक remains. The विग्रह of the एकशेषवृत्ति will be "भ्रातरौ" can be "भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । " or "भ्राता च भ्राता च भ्रातरौ । ". Similarly, the विग्रह of the एकशेषवृत्ति "पुत्रौ" can be "पुत्रः च दुहिता च पुत्रौ ।" or "पुत्रः च पुत्रः च पुत्रै ।".

5) When there are प्रातिपदिकs in the same form expressed in neuter gender as well as other genders, only the प्रातिपदिक in neuter remains. As in "शुक्लश्च शुक्ला च शुक्लं च शुक्लानि ।".

6) When there are प्रातिपदिकs पितृ (father) and मातृ (mother) in the same विभक्ति in a sentence, the एकशेष is optional. If the एकशेष happens, only the form पितृ remains as "माता च पिता च पितरौ।". If the एकशेष does not happen, they take विभक्ति separately and become 2 पदs. Then द्वन्द्व समास happens, as "माता च पिता च मातापितरौ", मातृ word comes first because of the regulation which states the more respected member should come first in the द्वन्द्व-समास.

Topic III

इत् letters in प्रत्ययs

Definitions of इत् letters

In प्रत्ययs, some extra letters are attached to the content of प्रत्ययs. These letters are called इत् (indicatory) letters. इत् letters are defined in 7 Pāṇini-sūtras.

The following definitions apply on Pāṇini's works, called उपदेश, i.e. प्रत्ययs, धातुs, माहेश्वरसूत्राणि etc.

1. अनुनासिक (nasalized) vowel is इत्. (1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्।)

   e.g., उँ of मतुँप् (तद्धित-प्रत्ययः)

2. हल् (consonant) at the end is इत्. (1.3.3 हलन्त्यम् ।~ उपदेशे इत्)

   e.g., प् of ल्यप् (कृत्-प्रत्ययः)

   क् of अक् (प्रत्याहारः)

3. However, तवर्ग, स्, म् at the end of सुप् and तिङ् are not इत्. (1.3.4 न विभक्तौ तुस्माः।~ हलन्त्यम् उपदेशे इत्)

   e.g., म् of अम् (सुप्-प्रत्ययः)

   स् of भ्यस् (सुप्-प्रत्ययः)

   स् of तस् (तिङ्-प्रत्ययः)

4. ञि, टु, डु at the beginning of धातु are इत्. (1.3.5 आदिर्ञिटुडवः।~ उपदेशे इत्)

   e.g., टु of टुवेपृँ कम्पने (धातुः)

   डु of डुकृञ् करणे (धातुः)

5. ष् at the beginning of प्रत्यय is इत्. (1.3.6 षः प्रत्ययस्य। ~ आदिः उपदेशे इत्)

   e.g., ष् of ष्यञ् (तद्धित-प्रत्ययः)

6. चवर्ग and टवर्ग at the beginning of प्रत्यय is इत्. (1.3.7 चुटू । ~ प्रत्ययस्य आदिः उपदेशे इत्)

   e.g., ण् of णिच् (सनादि-प्रत्ययः)

7. ल्, श्, and कवर्ग at the beginning of प्रत्यय is इत्, unless the प्रत्यय is a तद्धित-प्रत्यय. (1.3.8 लशक्वतद्धिते ।~ प्रत्ययस्य आदिः उपदेशे इत्)

   e.g., ल् of ल्यप् (कृत्-प्रत्ययः)

   क् of क्त (कृत्-प्रत्ययः)

All the इत् letters are to be elided. (1.3.9 तस्य लोपः। ~ इतः)

Giving nicknames to प्रत्ययs based on इत् letters

- In क्यप् प्रत्यय, इत् letters are क् and प्. Thus the क्विप् प्रत्यय can be called कित् (one whose इत् is क्) or पित् (one whose इत् is प्).
- These are बहुव्रीहि-समास (a type of compound) and their विग्रहवाक्यs (explanatory sentences) are:

  क् इत् यस्य, सः कित्, क्यप् । The one whose (यस्य) इत् is क्, is कित्, an adjective to क्यप्.

  प् इत् यस्य, सः पित्, क्यप् । The one whose (यस्य) इत् is प्, is पित्, an adjective to क्यप्.

Exercise 1:

These are the प्रत्ययs we are going to study in this book. Find out which letters are इत्, and cross them out. Write the content of the प्रत्यय, and make names of the प्रत्यय based on the इत् letters. Note that तद्धित-प्रत्ययs are listed from number 22 onwards.

प्रत्ययाः	letters	content	इत्, sūtra, and nick name
1. णिच्	~~ण्~~ इ ~~च्~~	इ	ण्, 1.3.5 चुटू।, णित्; च्, 1.3.3 हलन्त्यम्।, चित्
2. सन्	स् अ न्		
3. यङ्	य् अ ङ्		
4. तृच्	त् ऋ च्		
5. ण्वुल्	ण् व् उ ल्		
6. यत्	य् अ त्		
7. क्यप्	क् य् अ प्		
8. ण्यत्	ण् य् अ त्		
9. तव्य	त् अ व् य् अ		
10. अनीयर्	अ न् ई य् अ र्		
11. क्त	क् त् अ		
12. क्तवतुँ	क् त् अ व् अ त् उँ		
13. घञ्	घ् अ ञ्		
14. ल्युट्	ल् य् उ ट्		
15. क्तिन्	क् त् इ न्		

प्रत्ययाः	letters	content	name based on इत्
16. क्त्वा	क् त् व् आ		
17. ल्यप्	ल् य् अ प्		
18. शतृँ	श् अ त् ऋँ		
19. शानच्	श् आ न् अ च्		
20. वसुँ	व् अ स् उँ		
21. अण्	अ ण्		
22. अञ्	अ ञ्		
23. इञ्	इ ञ्		
24. ढक्	ढ् अ क्		
25. मतुँप्	म् अ त् उँ प्		
26. इनिँ	इ न् इँ		
27. विनिँ	व् इ न् इँ		
28. अच्	अ च्		
29. त्व	त् व् अ		
30. तल्	त् अ ल्		
31. ष्यञ्	ष् य् अ ञ्		
32. तसिँल्	त् अ स् इँ ल्		
33. त्रल्	त् र् अ ल्		
34. दा	द् आ		
35. थाल्	थ् आ ल्		
36. तरप्	त् अ र् अ प्		
37. तमप्	त् अ म् अ प्		
38. ईयसुँन्	ई य् अ स् उँ न्		
39. इष्ठन्	इ ष् ठ् अ न्		
40. कप्	क् अ प्		

Exercise 2:

Do the same to तिङ्-प्रत्यय and सुप्-प्रत्ययs.

Topic IV

Common Changes in अङ्गs

When a प्रत्यय is suffixed to a प्रकृति, that प्रकृति is called अङ्ग. There are some common changes enjoined to अङ्गs.

A. धातु as अङ्ग

When a प्रत्यय is suffixed to a धातु, the धातु is called अङ्ग and वृद्धि or गुण can take place in that अङ्ग depending on the इत् letter of the प्रत्यय.

धातुः (अङ्गम्)	+	प्रत्ययः

1. वृद्धि takes place when the प्रत्यय is ञित् or णित्

- at the last इक्, if the धातु ends with इक्. (7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ अङ्गस्य वृद्धिः)

E.g.1, नी + ण्वुल् — To "नी" धातु, ण्वुल् प्रत्यय is suffixed.
नी + अक — ण्वुल् is replaced by अक.
नै + अक — Being a णित् प्रत्यय, ण्वुल् causes वृद्धि in the अङ्ग.
नाय् + अक — अय्-अव्-आय्-आव् सन्धि is applied.
नायक (one who leads)

- at the penultimate short अ, if the धातु has one. (7.2.116 अत उपधायाः । ~ अङ्गस्य वृद्धिः ञ्णिति)

E.g. 2, पठ् + ण्वुल् — To "पठ्" धातु, ण्वुल् प्रत्यय is suffixed.
पठ् + अक — ण्वुल् is replaced by अक.
पाठ् + अक — Being a णित् प्रत्यय, ण्वुल् causes वृद्धि in the अङ्ग.
पाठक (one who studies)

E.g. 3, पठ् + घञ् — To "पठ्" धातु, घञ् प्रत्यय is suffixed.
पठ् + अ — इत् letters are removed.
पाठ् + अ — Being a ञित् प्रत्यय, घञ् causes वृद्धि in the अङ्ग.
पाठ (study)

2. If वृद्धि did not take place, गुण can take place

- at the last इक्, if the धातु ends with इक्. (7.3.84 सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ~ अङ्गस्य गुणः)

E.g. 1, नी + तृच् — To "नी" धातु, तृच् प्रत्यय is suffixed.

नी + तृ — इत् letter is removed.

ने + तृ — तृच् प्रत्यय causes गुण in the अङ्ग.

नेतृ (one who leads)

E.g. 2, कृ + ल्युट् — To "कृ" धातु, ल्युट् प्रत्यय is suffixed.

कृ + अन — ल्युट् is replaced by अन.

कर् + अन — गुण takes place in the अङ्ग caused by the ल्युट् प्रत्यय.

कर् + अण — णत्व-सन्धि is applied.

करण (means of doing)

- at the penultimate short इक्, if the धातु has one. (7.3.86 पुगन्तलघूपधस्य च । ~ अङ्गस्य गुणः सार्व...)

E.g. 3, बुध् + घञ् — To "बुध्" धातु, घञ् प्रत्यय is suffixed.

बुध् + अ — इत् letters are removed.

बोध् + अ — गुण takes place in the अङ्ग caused by the "घञ्" प्रत्यय.

बोध (knowledge)

E.g. 4, इष् + ल्युट् — To "इष्" धातु, ल्युट् प्रत्यय is suffixed.

इष् + अन — ल्युट् is replaced by अन.

एष् + अन — ल्युट् प्रत्यय causes गुण in the अङ्ग.

एष् + अण — णत्व-सन्धि is applied.

एषण (desire)

3. Prohibition of गुण & वृद्धि when the प्रत्यय is कित् or ङित् (1.1.5 क्क्ङिति च । ~ न गुणवृद्धी)

E.g. 1, कृ + क्त्वा — to "कृ" धातु, क्त्वा प्रत्यय is suffixed.

कृ + त्वा — क् of क्त्वा is इत् letter, thus क् is removed.

Because the प्रत्यय is कित्, गुण change is prevented in अङ्ग.

कृत्वा (having done)

B. प्रातिपदिक as अङ्ग

When a तद्धित-प्रत्यय is suffixed to a प्रातिपदिक, that प्रातिपदिक is called अङ्ग. If the प्रातिपदिक is followed by सुप्-प्रत्यय, the सुप्-प्रत्यय is elided and only प्रातिपदिक remains. There are some common operations on that अङ्ग according to the इत् letter, or beginning letter of the तद्धित-प्रत्यय.

प्रातिपदिकम् (अङ्गम्) + तद्धित-प्रत्ययः

1. आदि-वृद्धि (वृद्धि on the first vowel of the अङ्ग) takes place when the तद्धित-प्रत्यय is ञित्, णित्, or कित्

Pāṇini-sūtras 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ अङ्गस्य वृद्धिः ञ्णिति, and 7.2.118 किति च। ~ अङ्गस्य वृद्धिः तद्धितेष्वचामादेः describe this rule.

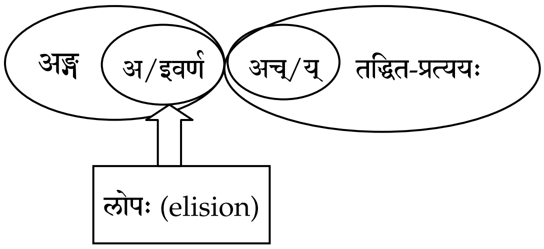
E.g. 1, ईश्वर +ङस् + ष्यञ्	To a प्रातिपदिक with 6th case suffix, ष्यञ् प्रत्यय is suffixed.
ईश्वर + य	इत् letters are elided. सुप्-प्रत्यय is also elided.
ऐश्वर + य	Being ञित्, ष्यञ् प्रत्यय causes वृद्धि on the first vowel of the अङ्ग.
ऐश्वर् + य	The last अ of the अङ्ग is elided by the next rule.
ऐश्वर्य (lordship)	

E.g. 2, भरत +ङस् + अण्	To a प्रातिपदिक with 6th case suffix, अण् तद्धित-प्रत्यय is suffixed.
भरत + अ	इत् letters are elided. सुप्-प्रत्यय is also elided.
भारत + अ	Being णित्, अण् suffix causes वृद्धि on the first vowel of the अङ्ग.
भारत् + अ	The last अ of the अङ्ग is elided by the next rule.
भारत (the descendant of भरत)	

E.g. 3, कुन्ती +ङस् + ढक्	To a प्रातिपदिक with 6th case suffix, ढक् तद्धित-प्रत्यय is suffixed.
कुन्ती + ढ	इत् letters are elided. सुप्-प्रत्यय is also elided.
कुन्ती + एय	ढ is replaced by एय by 7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।
कौन्ती + एय	Being कित्, ढक् suffix causes वृद्धि on the first vowel of the अङ्ग.
कौन्त् + एय	The last ई of the अङ्ग is elided by the next rule.
कौन्तेय (the descendant of कुन्ती)	

2. लोप of the last अवर्ण or इवर्ण in अङ्ग when the तद्धित-प्रत्यय begins with "य्" or a vowel

Pāṇini-sūtra 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य अङ्गस्य तद्धिते लोपः describes this rule.

For examples, see the examples of the previous rule.

3. गुण of the last उवर्ण in अङ्ग when the तद्धित-प्रत्यय begins with "य्" or a vowel

Pāṇini-sūtra 6.4.146 ओर्गुणः । ~ भस्य अङ्गस्य तद्धिते describes this rule.

E.g.,	पाण्डु + ङस् + अञ्		To a प्रातिपदिक with 6th case suffix, अञ् प्रत्यय is suffixed.
	पाण्डु +	+ अ	इत् letters are elided. सुप्-प्रत्यय is also elided.
	पाण्डो	+ अ	Since the अञ् begins with vowel, the last उ of अङ्ग takes गुण.
	पाण्डव्	+ अ	अयवायाव-सन्धि takes place.
	पाण्डव (the son of Pāṇḍu)		

In the same manner, कौरव is derived from कुरु, राघव from रघु, भार्गव from भृगु, etc.

4. युष्मद् and अस्मद् in singular are changed into त्वद् and मद्.

युष्मद् and अस्मद् are सर्वनाम (pronoun) indicating the listener and speaker, respectively. When these pronouns are used in singular and followed by a प्रत्यय or उत्तरपद in समास, they are changed into त्वद् and मद् respectively. Pāṇini-sūtra 7.2.98 प्रत्ययोत्तरपदयोश्च। ~ अङ्गस्य विभक्तौ त्वमावेकवचने मपर्यन्तस्य describes this rule.

e.g., युष्मद् +ङसिँ + तसिँल्		To a प्रातिपदिक with 5th case suffix, तसिँल् प्रत्यय is suffixed.
युष्मद् +	+ तस्	इत् letters are elided. सुप्-प्रत्यय is also elided.
त्वद्	+ तस्	Because युष्मद् is used in the sense of singular here, and it is followed by a प्रत्यय, युष्मद् is changed into त्वद्.
त्वत्	+ तस्	By 8.4.55 खरि च ।, चर्त्व-सन्धि takes place.
त्वत्तस् (from you)		

In the same manner, त्वदीय, त्वत्प्रसाद, त्वदन्य, etc. are formed.

e.g., अस्मद्+ङि + मनस्+सुँ		A sentence "मयि (in me) मनः (the mind) यस्य (whose) सः।" is qualified to be a compound.
अस्मद्	+ मनस्	सुप्-प्रत्ययs are elided.
मद्	+ मनस्	Because अस्मद् is used in the sense of singular here, and it is followed by प्रत्यय, अस्मद् is changed into मद्.
मन्	+ मनस्	By 8.4.45 यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ।, द् is replaced by न्.
मन्मनस् (the one whose mind is in me)		

In the same manner, मत्तस्, मदीय, मद्भक्त, मदात्मन्, मत्पर, etc. are formed.

Topic V

इडागमः (augment इट्)

- आगमः (augment) is an additional letter to an entity such as प्रत्यय, धातु, etc., without adding any meaning. It is enjoined by Pāṇini-sūtra.
- आगम does not have its own entity. For example, when an आगम is attached to a प्रत्यय, it becomes a part of the प्रत्यय.
- इट् is an आगम attached to the beginning of a प्रत्यय under some conditions listed below:

धातु has to be:

Condition 1) सेट् धातु

सेट् is a type of धातु which comes with (सह) इट्. In धातुकोशः सेट् is indicated as "S" in the third column after the first two columns for 1 to 10 conjugation and P/A/U.

प्रत्यय has to be:

Condition 1) आर्धधातुक-प्रत्यय

आर्धधातुक is a technical term for a प्रत्यय which is suffixed to धातु, and not तिङ् or शित्.

Condition 2) starting with वल् (any consonant other than य्)

To see how इट् is attached, प्रत्ययs conforming to the conditions are listed with a सेट् धातु.

सेट् धातु	प्रत्यय	modification process	final form
विद् (2P S) to know	+ सन् =	विविद् + **इट्** + स =	विविदिष
	+ तृच् =	वेद् + **इट्** + तृ =	वेदितृ
	+ क्त्वा =	विद् + **इट्** + त्वा =	विदित्वा
	+ तुमुन् =	वेद् + **इट्** + तुम् =	वेदितुम्
	+ क्त =	विद् + **इट्** + त =	विदित
	+ क्तवतुँ =	विद् + **इट्** + तवत्=	विदितवत्
	+ तव्य =	वेद् + **इट्** + तव्य =	वेदितव्य

पञ्चवृत्ति-विस्तराः

We have seen पञ्चवृत्तयः in brief. From here onwards, we will see them in detail.

Topic VI

सनाद्यन्ताः

Derived Roots

सनादि-प्रत्ययाः (Suffixes to make a root)

- सनादि-प्रत्ययs are the suffixes added to a धातु (root) or a सुबन्तं पदम् (noun) to make a new धातु.

धातुः /सुबन्तम् + सनादि-प्रत्ययः = new धातुः

- There are 12 सनादि-प्रत्ययs, found in Pāṇini-sūtras 3.1.5 to 3.1.31. Pāṇini-sūtra 3.1.32 defines सनादि-प्रत्यय-ending words to be qualified to be called धातु.
- The new धातुः which ends (अन्त) with सनादि-प्रत्यय is called सनाद्यन्त-धातु (that which end with सनादि type of suffix).
- सनादि-प्रत्ययs indicate actions related to the धातु or सुबन्तं पदम् to which the सनादि-प्रत्ययs are suffixed.
- The new धातुs enjoy the status of धातु, that is, they will be conjugated, or transformed into कृदन्तs by suffixing कृत्-प्रत्ययs.

- Here are the 12 सनादि-प्रत्ययs:

1. सन् (desiderative)
2. क्यच् (नामधातु, a root from noun)

   e.g., आत्मनः (for himself) पुत्रम् (son) इच्छति (desires) इति पुत्रीयति (he desires to have a son) ।
3. काम्यच् (नामधातु)

   e.g., हितम् (benefit) इच्छति (desires) इति हितकाम्यति (desires for benefit) ।
4. क्यङ् (नामधातु)
5. क्विप् (नामधातु)
6. क्यष् (नामधातु)
7. णिङ् (नामधातु)
8. णिच् (causative)
9. यङ् (Intensive)

   e.g., पौनःपुन्येन (repeatedly) भृशं (intensively) द्रमति (moves around) इति दन्द्रम्यते ।

   e.g., पौनःपुन्येन भृशं हन्ति (injures) इति जङ्घन्यते ।

   e.g., पौनःपुन्येन पिबति (drinks) इति पेपीयते ।
10. यक् (नामधातु)

    e.g., अभि + असू + यक् = अभ्यसूय, अभ्यसूयति (He feels jealous.)
11. आय (for गुप्, धूप्, etc. धातुs)
12. ईयङ् (for ऋत् धातु)

- When studying सनादि-प्रत्ययs, the following things are to be known:

   1) What meaning सनादि-प्रत्यय brings
   2) Content of the सनादि-प्रत्यय
   3) इत् letters of the सनादि-प्रत्यय and their functions
   4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग (that which immediately precedes a प्रत्यय)
   5) How the new धातु is conjugated, and which कृत्-प्रत्ययs are generally suffixed
   6) विग्रहवाक्यम् of the सनाद्यन्त-धातु-वृत्तिः

In this book, each सनादि-प्रत्यय will be introduced with these 6 aspects.

1. णिजन्तः (णिच्-प्रत्यय ending root)

- The णिच्-ending धातु is commonly called णिजन्तः (that which ends with णिच्.)
- णिच् is suffixed to a धातु to make a new धातु.
- Of the सनादि-प्रत्ययs, the following are the 6 things to be known regarding "णिच्":

1) Which sense णिच् brings
    - **Causative** (to make/cause somebody do …)
    - Note that णिच is suffixed to धातुs in 10th conjugation without causative sense.
2) Content of णिच्
    - इ
3) इत् (indicatory) letters of णिच् and their function
    - ण् – By 1.3.7 चुटू. It is to cause वृद्धि on अङ्ग, if applicable.
    - च् – By 1.3.3 हलन्त्यम्. It is for intonation
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - Being णित् प्रत्यय to धातु, वृद्धि and गुण can take place. See Topic IV A for details.
    - When the धातु is आ ending, an augment प् is added to the end of the धातु. E.g., ज्ञा + णिच् = ज्ञापि, स्था + णिच् = स्थापि, etc. Note that there are some exceptions such as अधि + इङ् to study + णिच् = अध्यापि, and गम् + णिच् = गमि.
5) How the new धातु is treated
    - The णिजन्ता-धातु is उभयपदी by default.
    - When conjugating, the new धातु is treated like 1st conjugation.
    - Any कृत-प्रत्यय can be added.
6) विग्रहवाक्यम् of this णिच्-ending सनाद्यन्तधातु-वृत्तिः
    - For example, "कुर्वन्तं प्रेरयति इति कारयति/कारयते ।", "पश्यन्तं प्रेरयति इति दर्शयति/दर्शयते ।", etc.
    - Note that विग्रहवाक्य for णिच्-ending सनाद्यन्तधातु-वृत्ति is not commonly seen.

For example, to make a new धातु indicating an action “to make somebody do”, णिच् is suffixed to the धातु कृ (to do). The last ऋ, which is इक्, takes वृद्धि because of the इत् letter ण् of णिच्. When ऋ or ॠ becomes अण्, it is mandated to be followed by र्. Thus the वृद्धि substitute for the ऋ of धातु कृ is वृद्धि letter आ followed by र्, together आर्. Then the new धातु becomes कारि. Hence, कृ (to do) + णिच् (causative) = कारि (to make somebody do).

1) कृ + णिच् A सनादि-प्रत्यय णिच् in the sense of causative is suffixed to the धातु कृ (to do). By the addition of the suffix, कृ is qualified to be an अङ्ग.
2) कृ + इ ण् and च् of णिच् are इत् (indicatory) letters. They are elided.
3) कार् + इ Being णित्-प्रत्यय, णिच् can cause वृद्धि in the अङ्ग. (See Topic IV)
4) कारि Being सनाद्यन्त (that which ends with सनादि-प्रत्यय), this is qualified to be a धातु. The meaning is “to make somebody do”.

The conjugation in present tense in active voice will be कारयति (he makes somebody do), कारयतः कारयन्ति,… In imperative in active voice will be कारयतु (may one make somebody do, कारयताम्, कारयन्तु,…

1) कारि + लट् To denote an agent of a present action, लट्-प्रत्यय is suffixed to the धातु. By the addition of the suffix, कारि is qualified to be an अङ्ग.
2) कारि + तिप् लट् is replaced by तिङ्-प्रत्यय, a conjugational suffix to make a verb.
3) कारि + ति प् is इत् hence elided.
4) कारि + शप् + ति तिङ् can bring another suffix शप् to the धातु.
5) कारि + अ + ति श् and प् of शप् are इत्, thus elided.
6) कारे + अ + ति The suffix शप् cause गुण to its अङ्ग. (See Topic IV)
7) कारय् + अ + ति Vowel सन्धि is applicable. By 6.1.78 एचोऽयवायावः। अय् takes place.
8) कारयति This is the final form.

From the new धातु – कारि, कृदन्त words can also be made. With तृच् (agent) the new प्रातिपदिक is कारयितृ. With शतृ (indicating कर्ता of present action, in other words, present active participle) the new प्रातिपदिक is कारयत् (the one who is making somebody do). With क्त्वा (agent of previous action), the new प्रातिपदिक is कारयित्वा (having made someone do).

Here are more examples of णिच्-ending (णिजन्त) धातुs:

Original धातुः	New धातुः and विग्रहवाक्यम्	लट्/कर्तरि/III/1
अधि + इ (to study)	+ णिच् = अध्यापि (to make somebody study, to teach)	अध्यापयति
कृ (to do)	+ णिच् = कारि (to make somebody do)	कारयति
खाद् (to eat)	+ णिच् = खादि (to make somebody eat, to feed)	खादयति
गम् (to go)	+ णिच् = गमि (to make somebody go)	गमयति
ज्ञा (to know)	+ णिच् = ज्ञापि (to make somebody know)	ज्ञापयति
दृश् (to see)	+ णिच् = दर्शि (to make somebody see, to show)	दर्शयति
पठ् (to study)	+ णिच् = पाठि (to make somebody study, to teach)	पाठयति
बुध् (to know)	+ णिच् = बोधि (to make somebody know, to teach)	बोधयति
नि + युज् (to engage)	+ णिच् = नियोजि (to make somebody engage, urge)	नियोजयति
प्र + वृत् (to engage)	+ णिच् = प्रवर्ति (to make somebody engage, to propel)	प्रवर्तयति
श्रु (to hear)	+ णिच् = श्रावि (to make somebody hear, to tell)	श्रावयति
स्था (to stand)	+ णिच् = स्थापि (to make somebody stand, to put)	स्थापयति
हन् (to injure)	+ णिच् = घाति (to make somebody kill)	घातयति

Exercise: Find णिजन्त धातुs in the following sentences, identify the धातुs and translate the sentences by parsing each word. For विभक्तिs related णिजन्त, see Appendix.

1. सूर्यः सर्वान् विषयान् प्रकाशयति ।
2. वायुः शाखाः चालयति ।
3. अहं ज्ञानदीपेन तमः नाशयामि ।
4. देही न करोति न कारयति ।
5. कथं सः पुरुषः कं घातयति ।
6. यः इमं परमं गुह्यं श्रावयेत् ब्रह्मसंसदि ।
7. दृष्टान्तः दार्ष्टान्तं ज्ञापयति ।
8. ईश्वरः अर्जुनाय विश्वरूपं दर्शयति ।
9. सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ।
10. सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ।
11. धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ।
12. मयि बुद्धिं निवेशय ।
13. न बुद्धिभेदं जनयेत् ।
14. रुद्रः सर्वान् रोदयति ।
15. पिता पुत्रं ग्रामं गमयति ।
16. गुरुः शिष्यं प्रबोधयति ।
17. आचार्यः शिष्यान् वेदम् अध्यापयति ।
18. माता ओदनं शिशुना खादयति ।
19. वेदः पुरुषं कर्मणि प्रवर्तयति ।
20. घोरे कर्मणि मां नियोजयसि ।

2. सनन्तः (सन्-प्रत्यय ending root)

- सन् is one of the सनादि-प्रत्ययs, suffixed to धातु to make a new धातु.
- The सन्-ending धातु is commonly called सनन्तः (that which ends with सन्.)
- The following are the 6 things to be known regarding सन् प्रत्ययः

1) In which sense सन् is used
    - **Desiderative** (to desire to do …) सन् denotes the action of desiring
2) Content of सन्
    - स
3) इत् (indicatory) letters of सन् and their function
    - न् – By 1.3.3 हलन्त्यम्. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - द्वित्वम् (reduplication of the धातु) takes place. Details follow.
    - No गुण or वृद्धि takes place in the अङ्ग. (Ref. 1.2.8 to 1.2.10)
    - When इट्-आगम is attached, स् of सन् becomes ष्.
5) How the new धातु is treated
    - In conjugating, सनान्त-धातु is treated like धातुs in 1st conjugation.

      E.g. 1, जिज्ञासति, जिज्ञासतः, जिज्ञासन्ति, etc.
    - Two कृत्-प्रत्ययs are commonly suffixed to सनाद्यन्तधातु. One is "उ" to denote agent, the other is "अ" to denote the action itlsef.

      E.g. 2. पिपास (to desire to drink) + उ (agent) = पिपासु (one who desires to drink)

      E.g. 3. पिपास (to desire to drink) + अ (action itselg) + आ (feminine suffix to make it femine) = पिपासा (thirst)
6) विग्रहवाक्यम् of this सन्-ending सनाद्यन्तधातु-वृत्तिः
    - In विग्रहवाक्य, तुमुन् (कृत्-प्रत्यय to make "to infinitive") is used after orininal धातु.
    - इच्छति (disires), इच्छुः (agent of desiring), इच्छा (desire), etc. are used as सनन्तधातु is suffixed with तिङ्, उ, and अ , respectively.

      E.g. 1, पातुम् इच्छति इति पिपासति। He desires to drink is said पिपासति.

      E.g. 2, पातुम् इच्छुः पिपासुः । The one who wants to drink is पिपासुः

      E.g. 3, पातुम् इच्छा पिपासा । The desire to drink is पिपासा.

For example, to make a new धातु indicating an action "to desire to drink", सन् is suffixed to the धातु पा (to drink). After the modifications shown below, the new धातु becomes पिपास.

1) पा + सन् — A सनादि-प्रत्यय सन् is suffixed to the धातु पा (to drink).
By the addition of the suffix, पा is qualified to be an अङ्ग.
2) पा + स — न् of सन् is इत् thus elided.
3) पा + पा + स — When सन्-प्रत्यय is suffixed, धातु undergoes द्वित्वम् (reduplication).
4) पि + पा + स — The first one of the two undergoes further modifications.
5) पिपास — This is the final form. Being सनाद्यन्त, this is qualified to be a धातु.

From the new सनाद्यन्त-धातु, तिङन्त (verbs) can be made by suffixing तिङ्-प्रत्ययs. The conjugation of the धातु in present tense in active voice will be पिपासति (he desires to drink, he is thirsty), पिपासतः, पिपासन्ति …

1) पिपास + लट् — To conjugate in present tense, लट् is suffixed.
2) पिपास + तिप् — In the place of लकार, तिङ् is the substitute.
3) पिपास + शप् + ति — In लट्, गणविकरण शप् प्रत्यय is suffixed to धातु.
4) पिपासति — After removing इत्s, and sandhi, this is the last form.

कृत्-प्रत्यय "उ" denotes the agent of सनाद्यन्तधातु and makes a new प्रातिपदिक. For example, पिपास (to desire to drink) + उ (agent) makes पिपासु (one who is thirsty), जिज्ञास (to desire to know) + उ (agent) makes जिज्ञासु (one who wants to know). The new प्रातिपदिक declines as उ-ending, like गुरु.

Another कृत्-प्रत्यय is "अ", which makes a new आ-ending feminine प्रातिपदिक denoting the action itself. For example, from the new सनाद्यन्तधातु पिपास (to desire to drink), by suffixing अ and feminine suffix टाप् (आ), a new प्रातिपदिक पिपासा (thirst) is made. Note that feminine suffix टाप् (आ) is suffixed to certain अ-ending feminine word without adding any extra meaning. Similarly, जिज्ञासा (desire to know) is made by suffixing अ and feminine suffix टाप् (आ) to a सनाद्यन्तधातु जिज्ञास (to desire to know).

द्वित्वम् (Reduplication)

- धातुs undergo reduplication, द्वित्व, when the धातुs are suffixed with certain प्रत्ययs such as:
    - लिट् (verbal suffix in perfect past tense)
    - सन् (desiderative)
    - यङ् (intensive)
    - श्लु (conjugational suffix for 3rd conjugation)
    - other specific instances
- When and how the धातुs should be reduplicated are described from Pāṇini-sūtra 6.1.1 onwards.
- After reduplicating a धातु, in other words after repeating a धातु twice, the first one of the two is called "अभ्यास".
- The अभ्यास undergoes a process called "अभ्यास-कार्य", which is described from Pāṇini-sūtra 7.4.58 onwards.
- Here is a basic outline of the process of अभ्यास:
    a) The vowel becomes ह्रस्व (short). (7.4.59 ह्रस्वः।)
    b) Only the initial consonant remains. Any other consonants are elided. (7.4.60 हलादिः शेषः।)
    c) कवर्ग and ह् become their corresponding चवर्ग letters. (7.4.62 कुहोश्चुः।)
    d) ऋ becomes अ. (7.4.66 उरत्।)
    e) Only when सन् follows, a short अ becomes इ. (7.4.79 सन्यतः।)
    f) झल् should become जश् (class 3) or चर् (class 1). (8.4.54 अभ्यासे चर्च।)

For example:

ज्ञा + ज्ञा + सन्	दृश् + दृश् + सन्	हा + हा + सन्	धातुs are reduplicated by सन्.
ज्ञ + ज्ञा + सन्		ह + हा + सन्	by a) 7.4.59 ह्रस्वः।
ज + ज्ञा + सन्	दृ + दृश् + सन्		by b) 7.4.60 हलादिः शेषः।
		झ + हा + सन्	by c) 7.4.62 कुहोश्चुः।
	द + दृश् + सन्		by d) 7.4.66 उरत्।
जि + ज्ञा + सन्	दि + कृ + सन्	झि + हा + सन्	by e) 7.4.79 सन्यतः।
		जि + हा + सन्	by e) 8.4.54 अभ्यासे चर्च।

Here are more examples of सन्-ending (सनन्त) धातुs:

Original धातुः	New धातुः	Example of विग्रहवाक्यम्
आप् (to obtain)	+ सन् = ईप्स (to desire to obtain)	आप्तुम् इच्छति ईप्सति ।
कृ (to do)	+ सन् = चिकीर्ष (to desire to do)	कर्तुम् इच्छुः चिकीर्षुः ।
ख्या (to state)	+ सन् = चिख्यास (to desire to state)	ख्यातुम् इच्छति चिख्यासति ।
गम् (to go)	+ सन् = जिगमिष (to desire to go)	गन्तुम् इच्छति जिगमिषति ।
अनु + ग्रह् (to bless)	+ सन् = अनुजिघृक्ष (to desire to bless)	अनुगृहीतुम् इच्छुः अनुजिघृक्षुः ।
जि (to conquer)	+ सन् = जिगीष (to desire to conquer)	जेतुम् इच्छुः जिगीषुः ।
जीव् (to live)	+ सन् = जिजीविष (to desire to live)	जीवितुम् इच्छति जिजीविषति ।
ज्ञा (to know)	+ सन् = जिज्ञास (to desire to know)	ज्ञातुम् इच्छुः जिज्ञासुः ।
तॄ (to cross)	+ सन् = तितीर्ष (to desire to cross)	तरितुम् इच्छति तितीर्षति ।
उप + दिश् (to teach)	+ सन् = उपदिदिक्ष (to desire to teach)	उपदेष्टुम् इच्छति उपदिदिक्षति ।
दृश् (to see)	+ सन् = दिदृक्ष (to desire to see)	द्रष्टुम् इच्छति दिदृक्षति ।
ध्यै (to meditate)	+ सन् = दिध्यास (to desire to meditate)	ध्यातुम् इच्छति दिध्यासति ।
पठ् (to study)	+ सन् = पिपठिष (to desire to study)	पठितुम् इच्छति पिपठिषति ।
पा (to drink)	+ सन् = पिपास (to desire to drink)	पातुम् इच्छा पिपासा ।
बुध् (to know)	+ सन् = बुभुत्स (to desire to know)	बोद्धुम् इच्छति बुभुत्सति ।
भुज् (to enjoy)	+ सन् = बुभुक्ष (to desire to enjoy)	भोक्तुम् इच्छा बुभुक्षा ।
मुच् (to liberate)	+ सन् = मुमुक्ष (to desire to liberate)	मोक्तुम् इच्छा मुमुक्षा ।
आ + रुह् (to climb)	+ सन् = आरुरुक्ष (to desire to climb)	आरोढुम् इच्छुः आरुरुक्षुः
वच् (to speak)	+ सन् = विवक्ष (to desire to speak)	वक्तुम् इच्छा विवक्षा ।
विद् (to know)	+ सन् = विविदिष (to desire to know)	वेदितुम् इच्छा विविदिषा ।
श्रु (to hear)	+ सन् = शुश्रूष (to desire to hear)	श्रोतुम् इच्छा शुश्रूषा ।
हा (to give up)	+ सन् = जिहास (to desire to give up)	हातुम् इच्छा जिहासा ।
परि + पाल् + णिच् (to protect)	+ सन् = परिपिपालयिष (to desire to protect)	परिपालयितुम् इच्छा परिपिपालयिषा।
उद् + धृ + णिच् (to save)	+ सन् = उद्दिधारयिष (to desire to save)	उद्धारयितुम् इच्छा उद्दिधारयिषा ।

Examples from शास्त्राणि

धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रिय<u>चिकीर्षवः</u>॥ गी० १-२३॥

कुर्याद्विद्वांस्तथासक्त<u>श्चिकीर्षु</u>र्लोकसंग्रहम्॥ गी० ३-२५॥

<u>आरुरुक्षो</u>र्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते॥ गी० ६-३॥

<u>जिज्ञासु</u>रपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते॥ गी० ६-४४॥

आर्तो <u>जिज्ञासु</u>रर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ॥ गी० ७-१६॥

यानेव हत्वा न <u>जिजीविषामः</u> ॥गी० २-६॥

आत्मा वा अरे … <u>निदिध्यासितव्यः</u> ॥बृ० २.४.५॥

तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा <u>विविदिषन्ति</u> यज्ञेन दानेन तपसा अनाशकेन…॥ बृ० ४.४.२२ ॥

उभे तीर्त्वाऽशनाया<u>पिपासे</u> शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके॥क० १.१.१२॥

Exercise 1:

Give the three types of विग्रह (explanatory sentences) of the सनन्त-धातु examples.

Exercise 2:

Attempt to figure out अभ्यासकार्य (changes in अभ्यास), as show in the example below, of the following सनन्त-धातुs:

1. चिख्यास	4. जिज्ञास	7. बुभुत्स	10. विवक्ष
2. जिगमिष	5. पिपठिष	8. बुभुक्ष	11. विविदिष
3. जिजीविष	6. पिपास	9. मुमुक्ष	12. जिहास

- धातु is ख्या (2P) to say

1)	ख्या + सन्	सन् is suffixed.
2)	ख्या + ख्या + सन्	Because of the सन्, the धातु is reduplicated.
3)	ख्य + ख्या + सन्	The vowel becomes ह्रस्व (short). (7.4.59 ह्रस्वः।)
4)	ख + ख्या + सन्	Only the first consonant of अभ्यास remains. (7.4.60 हलादिः शेषः।)
5)	खि + ख्या + सन्	Only when सन् follows, a short अ becomes इ. (7.4.79 सन्यतः।)
6)	चि + ख्या + सन्	झल् should become जश् (class 3) or चर् (class 1). (8.4.54 अभ्यासे चर्च।)
7)	चिख्यास	The final form

Exercise 3:

Give विग्रहवाक्य of the following words derived from सनन्दधातु in the format given below.

1. चिकीर्षोः	6. जिज्ञासोः	11. पिपासायै	16. आरुरुक्षोः
2. व्याचिख्यासायाः	7. तितीर्षुणा	12. बुभुत्सवे	17. विवक्षायाम्
3. जिगमिषूणाम्	8. पिपठिषून्	13. बुभुक्षुषु	18. विविदिषुणा
4. जिजीविषया	9. परिपिपालयिषोः	14. मुमुक्षवे	19. शुश्रूषायाः
5. अनुजिघृक्षया	10. पिपासया	15. मुमुक्षूणाम्	20. जिहासया

Example answer to 1:

कर्तुम् इच्छुः चिकीर्षुः तस्मात्/तस्य चिकीर्षोः ।

Exercise 4: Find सनन्त-धातुs in the following sentences, identify the धातुs, give विग्रहवाक्य for सनाद्यन्तवृत्ति, and translate the sentences by parsing each word.

1. एतत् फलं मया ईप्स्यते ।
2. सेवां चिकीर्षवः आगच्छन्ति ।
3. इमानि शास्त्राणि मया व्याचिख्यास्यन्ते ।
4. ते जनाः स्वर्गं जिगमिषन्ति ।
5. लोकान् अनुजिघृक्षुः ईश्वरः ।
6. सः युद्धे जिगीषति ।
7. पापं कृत्वा वयं न जिजीविषामः ।
8. लोकान् परीक्ष्य सः आत्मनः तत्त्वं जिज्ञासति ।
9. संसारं तितीर्षोः उपायः शास्त्रे उपदिश्यते ।
10. सः उपदेशस्य अर्थं निदिध्यासति ।
11. शिष्याः वेदान् गुरोः पिपठिषन्ति ।
12. देवदत्तस्य पिपासा अस्ति ।
13. एके बुभुत्सन्ति ।
14. अन्ये बुभुक्षन्ति ।
15. आरुरुक्षोः योगः कर्म उच्यते ।
16. ते तत्त्वं विविदिषन्ति ।
17. देवदत्तः शुश्रूषां करोति ।
18. जिहासया त्यजति ।
19. बुभुत्सया पृच्छति ।
20. अनुजिघृक्षया भगवान् उपदिशति ।

Topic VII

कृदन्तम्

Kṛdanta

<u>कृत्-प्रत्ययाः (Suffixes to a root to make a new nominal base)</u>

- कृत्-प्रत्ययs are the suffixes added to a धातु (root) to make a new प्रातिपदिक (nominal base).

धातुः + कृत्-प्रत्ययः = प्रातिपदिकम्

- In other words, nominalization of धातु is done by suffixing कृत्-प्रत्यय. Or, by suffixing कृत्-प्रत्यय, धातु gets nominalised. (*1)

- There are more than 100 कृत्-प्रत्ययs. They are found in Pāṇini-sūtras 3.1.93 to 3.4.76.
- The new प्रातिपदिक and the declined form (सुबन्त) of that प्रातिपदिक are called कृदन्तम् (verbal derivative nouns, or nominalised root).

- कृत्-प्रत्ययs denote कारक (agent, object, etc.) or/and भाव (action itself) of the धातु.
- Some कृत्-प्रत्ययs can also express additional sense such as tense of the action.

*1: Pāṇini-sūtra 3.1.91 declares that from there onward and up to the end of the 3rd chapter, all the प्रत्ययs enjoined are to be suffixed to धातु. Pāṇini-sūtra 3.1.93 teaches that all the प्रत्ययs other than the 18 तिङ्-प्रत्ययs are कृत्-प्रत्यय. Then Pāṇini-sūtra 1.2.46 defines that कृत्-प्रत्यय-ending words are qualified to be called प्रातिपदिकम्.

i. Basic sense of कृत्-प्रत्यय

- A कृत्-प्रत्यय indicates/denotes any one of कारक (कर्ता, कर्म, करणम्, etc.) or भाव, the meaning of the धातु itself.
- Aधातु indicates action.
- A धातु and a कृत्-प्रत्यय meet together to make a single प्रातिपदिक.
- The new प्रातिपदिक indicates/denotes the कारक of the action or भाव of the action.

  For example:

  ज्ञा (to know) + तृच् (agent, ~er) = ज्ञातृ (agent of knowing, knower)

  - ज्ञा is a धातु indicating the action of knowing.
  - तृच् is a कृत्-प्रत्यय indicating the agent (कर्ता).
  - The धातु and कृत्-प्रत्यय make a new प्रातिपदिक indicating the agent of knowing.
  - This type of derivation is called कर्तरि व्युत्पत्तिः (derivation in the sense of agent).

  लोकृ (to experience) + घञ् (object, ~ed) = लोक (object of experience, experienced)

  - लोकृ is a धातु indicating the action of experience.
  - घञ् is a कृत्-प्रत्यय indicating the object (कर्म).
  - The धातु and कृत्-प्रत्यय make a new प्रातिपदिक indicating the object of experience.
  - This type of derivation is called कर्मणि व्युत्पत्तिः (derivation in the sense of object).
- All कृत्-प्रत्ययs are used in the sense of कारक and/or भाव. Thus कारक and भाव are called "the basic sense" in this book.

ii. Additional sense of कृत्-प्रत्यय

- On top of the basic sense, some कृत्-प्रत्ययs can indicate time of the action, necessity of action, and so on. These are called "additional sense".

  For example:

  ज्ञा (to know) + क्तवतुँ (agent, ~er) + (of the past action) = ज्ञातवत् (one who knew)

  - ज्ञा is a धातु indicating the action of knowing.
  - क्तवतुँ is a कृत्-प्रत्यय indicating the agent of the action in the past.
  - The धातु and कृत्-प्रत्यय makes a new प्रातिपदिक indicating the agent of knowing, which happened in the past.

  गम् (to reach) + तव्य (object, ~ed) + (necessity) = गन्तव्य (that which should be reached)

  - गम् is a धातु indicating the action of going.
  - तव्य is a कृत्-प्रत्यय indicating the object of the action which is necessary.
  - The धातु and कृत्-प्रत्यय makes a new प्रातिपदिक indicating the object of reaching, which should be done.

- When studying कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known:

  1) What the कृत्-प्रत्यय denotes
  2) Content of the कृत्-प्रत्यय
  3) इत् letters of the कृत्-प्रत्यय and their functions
  4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
  5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
  6) Declension of the new प्रातिपदिक
  7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः

  In this book, each कृत्-प्रत्यय will be introduced with these 7 aspects.

- In this book, कृत्-प्रत्ययs are introduced in the order of अष्टाध्यायी (Pāṇini-sūtra).

1. कृत्याः in कर्मणि & भावे

- There are 6 कृत्-प्रत्ययs together called कृत्याः.
- These 6 कृत्याः प्रत्ययs are यत्, क्यप्, ण्यत्, तव्यत्, तव्य, अनीयर्.
- कृत्याः प्रत्ययs are enjoined in the section of Pāṇini-sūtra from 3.1.95 to 3.1.132.
- कृत्य is a subcategory of कृत्-प्रत्ययs.
- All कृत्याः प्रत्ययs are used in the same sense.
  - Basic meaning: कर्म (object) and also भाव (meaning of the धातु itself)
  - Additional meanings: the sense of direction, fitness, necessity, capacity, etc.
- The meanings of all of the six कृत्य-ending are:
  Object which shold be done, object which is fit be done, object which is necessarily to be done, object which is possible to be done;
  Action which shold be done, action which is fit be done, action which is necessarily to be done, action which is possible to be done;
  In the examples, only one meaning is written as a sample to save space.
- After removal of इत् letters, the contents of the कृत्याः are 3 types:
  a. यत्, क्यप्, ण्यत् (the content is "य")
  b. तव्यत्, तव्य (the content is "तव्य")
  c. अनीयर् (the content is "अनीय")
- इत् letters of प्रत्यय determine how अङ्ग should be modified. For example:
  a. ज्ञा (to know) + यत् = ज्ञेय (When यत् is suffixed, आ of the धातु is modified into ए.)
     स्तु (to praise) + क्यप् = स्तुत्य (तुक्-आगम is added because क्यप् is पित्.)
     कृ (to do) + ण्यत् = कार्य (Because ण्यत् is णित्,वृद्धि takes place in अङ्ग.)
  b. कृ (to do) + तव्य = कर्तव्य
  c. कृ (to do) + अनीय = करणीय
- Among these कृत्याः suffixes, तव्यत्, तव्य, अनीयर् can be suffixed to any धातु.
- Among यत्, क्यप्, and ण्यत्, the characteristics of the धातु determines which one of them can be suffixed.

- Of the कृत्-प्रत्ययs, these are the 7 <u>common</u> things to be known about कृत्याः (यत्, क्यप्, ण्यत्, तव्यत्, तव्य, अनीयर्):
  1) What कृत्याः denote:
     - कर्म (object) and also भाव (meaning of the धातु itself)
     - The sense of direction, fitness, necessity, or capacity, are added to the action.
  2) Content of कृत्याः
     - य for यत्, क्यप्, and ण्यत्
     - तव्य for तव्यत् and तव्य
     - अनीय for अनीयर्
  3) इत् (indicatory) letters of कृत्याः and their function
     - Individually seen in the following sections
  4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
     - गुण or वृद्धि can take place (See Topic IV.)
  5) Gender of the new प्रातिपदिक
     - The new प्रातिपदिक declines in 3 लिङ्गs. The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of a noun, which the कृत्य-ending word qualifies.
  6) Declension of the new प्रातिपदिक
     - In पुँल्लिङ्ग and नपुंसकलिङ्ग, it declines as अ-ending.
     - In स्त्रीलिङ्ग, a feminine suffix टाप् (आ) is added and it declines as आ-ending.
  7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
     - As the explanation for one कृत्य-प्रत्यय, another कृत्य-प्रत्यय is generally used.
       E.g., कर्तव्यम् for करणीयम्, दर्शनीयः for दृश्यः, etc.
     - To show the meaning of fitness, योग्य with तुमुन्-ending word may be used.
       E.g., दातुं योग्यम् for देयम्. द्रष्टुं योग्यः दर्शनीयः, etc.
     - To show the meaning of capacity, शक्य with तुमुन्-ending word may be used.
       E.g., त्यक्तुं शक्यः त्यक्तव्यः, वक्तुं शक्यं वचनीयम्, etc.

a. यत्, क्यप्, ण्यत् (the content is “य”)

- इत् (indicatory) letters of यत्, क्यप्, ण्यत् and their function
  - For यत्
    - त् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । For intonation.
  - For क्यप्
    - क् – By 1.3.8 लशक्वतद्धिते । When कित्-प्रत्यय follows, गुण and वृद्धि are prohibited in अङ्ग. (See Topic IV)
    - प् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । When पित्-प्रत्यय which is कृत्-प्रत्यय follows a धातु which ends with a short vowel, त् is attached at the end of the धातु. (6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।)
  - For ण्यत्
    - ण् – By 1.3.7 चुटू । ण् can cause वृद्धि. (See Topic IV)
    - त् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । For intonation.

- Among यत्, क्यप्, and ण्यत्, the characteristics of the धातु determines which one of them can be suffixed. See the next page for examples.
  - यत् is suffixed to:
    - अच्-ending धातु. (3.1.97 अचो यत् । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः)
    - पु-ending धातुs which has short अ in penultimate take यत् (3.1.98 पोरदुपधात् । ~ यत्) (अपवाद to 3.1.124)
    - other specific instances
  - For क्यप्
    - Some specific धातुs take क्यप् (3.1.109 एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ।)
  - For ण्यत्
    - ऋत्-ending धातुs take ण्यत् (3.1.124 ऋहलोर्ण्यत् ।) (अपवाद of 3.1.97)
    - हल्-ending धातुs take ण्यत् (3.1.124 ऋहलोर्ण्यत् ।)
    - other specific instances

Here are some examples of यत् ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम् with one of the possible meanings
❖ अच्-ending धातुs take यत्.		
जि (1P) to conquer	+ यत् =	जेय (that which should be conquered)
नी (1U) to lead	+ यत् =	नेय (that which should be led)
❖ आ at the end becomes ई, then गुण, when followed by यत्.		
ज्ञा (9P) to know	+ यत् =	ज्ञेय (that which should be known)
दा (3U) to give	+ यत् =	देय (that which should be given)
प्र + मा (2P) to know	+ यत् =	प्रमेय (that which should be known)
अनु + स्था (1P) to practise	+ यत् =	अनुष्ठेय (that which should be practised)
अभि + धा (3U) to name	+ यत् =	अभिधेय (that which should be named)
हा (3P) to abandon	+ यत् =	हेय (that which should be abandoned)
❖ णिजन्तधातु drops the last इ of णिच्, सनन्तधातु drops the last अ of सन्.		
प्रतिपादि to unfold	+ यत् =	प्रतिपाद्य (that which should be unfolded)
जिज्ञास to desire to know	+ यत् =	जिज्ञास्य (that which should be desired to be known)
❖ Short अ in penultimate and पु-ending धातुs take यत्.		
लभ् (1A) to gain	+ यत् =	लभ्य (that which should be gained)
गम् (1P) to reach	+ यत् =	गम्य (that which should be reached)

To make a word denoting an object which should be given:

1) दा + यत्	यत्, one of the कृत्याः प्रत्ययs is suffixed to दा (to give) because यत् can be suffixed to an आ-ending धातु in this sense. By the addition of the suffix, दा is qualified to be an अङ्ग.
2) दा + य	त् of यत् is इत् letter and hence elided.
3) दी + य	When आ ending धातु is suffixed by यत्, the आ is replaced by ई.
4) दे + य	The ई, a part of the धातु, takes गुण (See Topic IV).
5) देय	यत् is one of the कृत्याः प्रत्ययs, and कृत्यs are subset of कृत्-प्रत्ययs. Thus देय is a कृदन्त (that which ends with कृत्-प्रत्यय). Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

In the same manner, ज्ञेय (ज्ञा to know), अभिधेय (अभि + धा to designate), etc. are made.

Here are some examples of क्यप् ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम् with one of the possible meanings
❖ Some specific धातुs take क्यप्.		
स्तु (2P) to praise	+ क्यप् =	स्तुत्य (that which should be praised)
शास् (2P) to teach	+ क्यप् =	शिष्य (one who is fit to be taught)
दृश् (1P) to see	+ क्यप् =	दृश्य (that which should be seen)
शक् (5P) to be possible	+ क्यप् =	शक्य (that which should be possible to be …ed)
कृ (8U) to do	+ क्यप् =	कृत्य (that which should be done)

* कृ धातु can take both क्यप् and ण्यत्.

To make a word denoting an object which should be praised:

1) स्तु + क्यप्	क्यप्, one of the कृत्याः प्रत्ययs is suffixed to स्तु (to praise) because क्यप् can be suffixed to certain धातुs such as स्तु, शास्, etc. By the addition of the suffix, स्तु is qualified to be an अङ्ग.
2) स्तु + य	क् and प् of क्यप् are इत् letters and hence elided. कित् प्रत्यय does not cause गुण in the अङ्ग.
3) स्तु + त् + य	Because स्तु ends with a ह्रस्व (short vowel), and क्यप् is पित् (one whose इत् is प्) as well as कृत्-प्रत्यय, by 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्।, तुक्-आगम (the content is त्) is attached at the end of the धातु.
4) स्तुत्य	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

In the same manner, शिष्य (शास् to teach), दृश्य (दृश् to see), etc. are made.

Here are some examples of ण्यत् ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम् with one of the possible meanings
❖ ऋत्-ending धातुs take ण्यत्.		
कृ (8U) to do	+ ण्यत् =	कार्य (that which should be done)
हृ (1U) to take away	+ ण्यत् =	हार्य (that which should be taken away)
❖ हल्-ending धातुs take ण्यत्.		
साध् (5P) to accomplish	+ ण्यत् =	साध्य (that which should be accomplished)
वच् (2P) to speak	+ ण्यत् =	वाच्य (that which should be spoken)
वच् (2P) to speak	+ ण्यत् =	वाक्य (sentence)
दह् (1P) to burn	+ ण्यत् =	दाह्य (that which should be burnt)
उद् + पद् (4A) to produce	+ ण्यत् =	उत्पाद्य (that which should be produced)
विद् (2P) to know	+ ण्यत् =	वेद्य (that which should be known)
लिह् (2P) to lick	+ ण्यत् =	लेह्य (that which should be licked)
वि + शिष् (7P) to qualify	+ ण्यत् =	विशेष्य (that which should be qualified)
शुच् (1P) to lament	+ ण्यत् =	शोच्य (that which one should be lamented)
युज् (7U) to be fit	+ ण्यत् =	योग्य (that which is fit)
पूज् (1U) to worship	+ ण्यत् =	पूज्य (that which should be worshiped)
आप् (5P) to pervade	+ ण्यत् =	आप्य (that which should be pervaded)
उप + आस् (2A) to meditate	+ ण्यत् =	उपास्य (that which should be meditated)

To make a word denoting an object which should be done:

1) कृ + ण्यत् — ण्यत्, one of the कृत्याः प्रत्ययs is suffixed to कृ (to do) because ण्यत् can be suffixed to ऋ-ending and हल्-ending धातुs in this sense. By the addition of the suffix, कृ is qualified to be an अङ्ग.
2) कृ + य — ण् and त् of ण्यत् are इत् letters and hence elided.
3) कार् + य — Being a णित्, ण्यत् causes वृद्धि in the अङ्ग.
4) कार्य — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

In the same manner, हार्य (हृ to take away), उत्पाद्य (उद् + पद् to produce), etc. are made.

b. तव्यत्, तव्य (the content is "तव्य")

- The difference between तव्यत् and तव्य is only intonation.
  - त् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । For intonation.
- Both प्रत्ययs are suffixed to any धातु as long as the form is seen in the शास्त्र.

For example, to make a word whose meaning is an object which has to be done:

1) कृ + तव्य — तव्यत् or तव्य is suffixed to कृ (to do). By the addition of the suffix, कृ is qualified to be an अङ्ग.
2) कर् + तव्य — गुण takes place in the अङ्ग. (See Topic IV)
3) कर्तव्य — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

c. अनीयर् (the content is "अनीय")

- इत् (indicatory) letter of अनीयर् and its function
  - र् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । For intonation.
- अनीयर् is suffixed to any धातु as long as the form is seen in the शास्त्र.

For example, to make a word whose meaning is an object which has to be done:

1) कृ + अनीयर् — अनीयर्, one of the कृत्याः प्रत्ययs is suffixed to कृ (to do). By the addition of the suffix, कृ is qualified to be an अङ्ग.
2) कृ + अनीय — र् of अनीयर् is इत् letter and hence elided.
3) कर् + अनीय — गुण takes place in the अङ्ग. (See Topic IV)
4) करणीय — णत्व-सन्धि takes place.
5) करणीय — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Here are more examples of तव्यत्, तव्य and अनीयर् ending words which are seen often:

धातुः		New प्रातिपदिकम् in कर्मणि
गम् (1P) to go	+ तव्य/ अनीयर् =	गन्तव्य/गमनीय (object to be reached)
चिन्त् (10U) to think	+ अनीयर् =	चिन्तनीय (object to be considered)
ज्ञा (9P) to know	+ तव्य =	ज्ञातव्य (that which should be known)
त्यज् (1P) to give up	+ तव्य/ अनीयर् =	त्यक्तव्य/त्यजनीय (object to be given up)
दा (3U) to give	+ तव्य =	दातव्य (object to be given)
दृश् (1P) to see	+ तव्य/ अनीयर् =	द्रष्टव्य/दर्शनीय (object to be seen)
श्रु (1P) to hear	+ तव्य/ अनीयर् =	श्रोतव्य/श्रवणीय (object to be heard)
मन् (4A) to think	+ तव्य/ अनीयर् =	मन्तव्य/मननीय (object to be thought)
नि + दिध्यास to contemplate	+ तव्य =	निदिध्यासितव्य (object to be contemplated)
वि + जिज्ञास to desire to know	+ तव्य =	विजिज्ञासितव्य (object of desire to know)
बुध् (1P) to know	+ तव्य =	बोद्धव्य (object to be known)
भुज् (7U) to experience	+ तव्य/ अनीयर् =	भोक्तव्य/भोजनीय (object to be experienced)
आ + रभ् (1A) to start	+ तव्य/ अनीयर् =	आरब्धव्य/आरम्भनीय (object to be started)
रम् (1A) to rejoice at	+ अनीयर् =	रमणीय (object to be rejoiced at)
लभ् (1A) to obtain	+ तव्य =	लब्धव्य (object to be obtained)
वच् (2P) to speak	+ तव्य/ अनीयर् =	वक्तव्य/वचनीय (that which is to be said)
विद् (2P) to know	+ तव्य/ अनीयर् =	वेदितव्य/वेदनीय (that which is to be known)
सेव् (1A) to serve	+ तव्य =	सेवितव्य (that which is to be served)
स्मृ (1P) to remember	+ अनीयर् =	स्मरणीय (object to be remembered)
हन् (2P) to injure	+ तव्य/ अनीयर् =	हन्तव्य/हननीय (object to be injured)

Examples from शास्त्र :

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यम् । (गी० ४.२४)

आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः मन्तव्यः निदिध्यासितव्यः । (बृ० २.४.५)

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः । (गी० ४.१७)

Exercise 1:

Try to identify the धातु and प्रत्यय of the following कृत्य-ending कृदन्त nouns.

From the धातु and the gender, discuss what that nouns can qualify and in what sense, and try to make विग्रहवाक्य accordingly.

1. कार्यम्
2. करणीयम्
3. दृश्यम्
4. शिष्याः
5. उपास्यम्
6. हेयम्
7. उपादेयम्
8. अभिधेयम्
9. अनुष्ठेयम्
10. अनुद्रष्टव्यः
11. जिज्ञासितव्यम्
12. निर्वचनीयम्
13. विजिज्ञास्यम्
14. निदिध्यास्यम्

Example answer to 1:

कार्यम् is made of कृ (to do) and ण्यत्. Since it is in neuter gender, it can be qualifying a कर्म.

Exercise 2: Find कृत्यान्त words, identify their धातुs and प्रत्ययs, and translate the following sentences by parsing each word.

1. इदं कर्म कर्तव्यं मया ।
2. द्वे विद्ये वेदितव्ये भवतः ।
3. कर्तुं शक्यम् अकर्तुं शक्यं कर्म ।
4. इमानि उपास्यानि रूपाणि सन्ति ।
5. आचार्यः शिष्येभ्यः ज्ञेयं ब्रह्म उपदिशति ।
6. योगिनः कर्तव्येन कर्मणा ईश्वरम् अर्चन्ति ।
7. अत्र विषये किं वक्तव्यम् ।
8. एतत् कार्यमेव ।
9. व्याख्येयः ग्रन्थः ।
10. अस्माकम् सेवितव्याय आचार्याय अस्माभिः किं करणीयम् ।

Note that कर्ता of action in कृत्य-ending word takes 3rd case or 6th case. Because कृत्य-प्रत्यय denotes कर्म and भाव, just as तिङ्-प्रत्यय denotes कर्म and भाव् in कर्मणि प्रयोग and भावे प्रयोग, an undenoted कर्ता is expressed in तृतीया विभक्तिः (कर्तरि तृतीया). Optionally, that कर्ता is expressed in षष्ठी विभक्तिः (Ref. 2.3.71).

E.g., देवदत्तेन गजः दृश्यते ।	तिङ्-प्रत्यय denotes कर्म and undenoted कर्ता is in तृतीया विभक्ति.
देवदत्तेन/देवदत्तस्य गजः द्रष्टव्यः ।	कृत्य-प्रत्यय denotes कर्म and undenoted कर्ता is in तृतीया विभक्ति, or optionally षष्ठी विभक्ति.

2. कृत्-प्रत्ययs in कर्तरि, that denote कर्ता (agent)

- To make a new प्रातिपदिक (nominal base) which denotes a doer/agent of a given action, the following कृत्-प्रत्ययs are suffixed to a धातु indicating that action.

a. तृच्

b. ण्वुल्

c. क्विप्

d. क्त/क्तवतुँ denote the agent of the past action. Note that क्त can denote both कर्ता and कर्म. (See under Topic VII 3. निष्ठा)

e. शतृ/शानच् denote the agent of the present action. Note that शानच् can denote both कर्ता and कर्म. (See under Topic VII 4. शतृ/शानच्)

f. क्त्वा/ल्यप् denote the agent of the previous action. (See under Topic VII 6 क्त्वा/ल्यप्)

- For example, to make a word whose meaning is "a doer" or "agent of doing", those कृत्-प्रत्ययs listed above are suffixed to the धातु कृ (to do). The following are the results of adding the above कृत्-प्रत्ययs.

a. कृ + तृच् = कर्तृ (doer/one who does/agent of doing)

b. कृ + ण्वुल् = कारक (doer/one who does/agent of doing)

c. कृ + क्विप् = कृत् (doer/one who does/agent of doing)

d. गम् + क्त = गत (one who has gone)

कृ + क्तवतुँ = कृतवत् (doer in past/one who has done/agent of doing in past)

e. कृ + शतृ = कुर्वत् (doer at present/one who is doing/agent of doing at present)

कृ + शानच् = कुर्वाण (doer at present/one who is doing/agent of doing at present)

f. कृ + क्त्वा = कृत्वा (having done/after doing)

वि + कृ + ल्यप् = विकृत्य (having modified/after modifying)

- Most of the कृत्-प्रत्ययs which denote कर्ता are enjoined by Pāṇini-sūtras in the section from 3.1.133 to 3.2.83.
- By default, all कृत्-प्रत्ययs are used in the sense of agent (कर्तरि) by 3.4.67 कर्तरि कृत् ।

a. तृच्

- Of the कृत्-प्रत्ययs the following 7 things are to be known regarding "तृच्":

1) What तृच् denotes:
    - कर्ता (agent)
2) Content of तृच्-प्रत्यय
    - तृ
3) इत् (indicatory) letter of तृच् and its function
    - च् - By 1.3.3 हलन्त्यम्. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - Being आर्धधातुक and वल्-beginning प्रत्यय, तृच् can take इट्-आगम (See Topic V)
    - गुण can take place in अङ्ग (See Topic IV)
5) Gender of the new प्रातिपदिक
    - The new प्रातिपदिक can decline in 3 लिङ्गs.
    - The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of the noun, which the तृच्-ending word qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In पुँल्लिङ्ग and नपुंसकलिङ्ग, it declines as तृजन्त (that which ends with तृच्). (See Volume 1 "ऋ-ending masculine" for पुँल्लिङ्ग)
    - In स्त्रीलिङ्ग, a feminine suffix ङीप् (ई) is added and it declines as ई-ending feminine, like नदी. (See Volume 1"ई-ending feminine" for स्त्रीलिङ्ग)
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
    - तिङन्त in कर्तरि-प्रयोग can be used. For example, "करोति इति कर्ता ।", "पश्यति इति द्रष्टा ।", etc.

- The तृच्-ending word is commonly called तृजन्त (that which ends with तृच्.)

For example, to make a word whose meaning is a knower, an agent of knowing:

1)	ज्ञा + तृच्	A कृत्-प्रत्यय तृच् (~er) is suffixed to the धातु ज्ञा (to know). By the addition of the suffix, ज्ञा is qualified to be an अङ्ग.
2)	ज्ञा + तृ	च् of तृच् is इत् letter and hence elided.
3)	ज्ञातृ	Being कृदन्त (that which ends with कृत्-प्रत्यय), this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

The विग्रहवाक्य will be like "जानाति इति ज्ञाता ।". The declension of this word will be ज्ञाता, ज्ञातारौ, ज्ञातारः, … in पुँल्लिङ्ग, and ज्ञात्री, ज्ञात्र्यौ, ज्ञात्र्यः, … in स्त्रीलिङ्ग.

Here are more examples of तृच्-ending (तृजन्त) words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्	विग्रहवाक्यम्
कृ (8U) to do	+ तृच् =	कर्तृ (doer)	करोति इति कर्ता ।
भू (1P) to be	+ तृच् =	भवितृ (one who becomes)	भवति इति भविता ।
गम् (1P) to go	+ तृच् =	गन्तृ (goer)	गच्छति इति गन्ता ।
ज्ञा (9P) to know	+ तृच् =	ज्ञातृ (knower)	जानाति इति ज्ञाता ।
दा (3U) to give	+ तृच् =	दातृ (giver)	ददाति इति दाता ।
धा (3U) to support	+ तृच् =	धातृ (supporter)	दधाति इति धाता ।
दृश् (1P) to see	+ तृच् =	द्रष्टृ (seer) *	पश्यति इति द्रष्टा ।
दुह् (2P) to milk	+ तृच् =	दोग्धृ (one who milks)	दोग्धि इति दोग्धा ।
भुज् (7U) to experience	+ तृच् =	भोक्तृ (experiencer)	भुनक्ति अनुभवति इति भोक्ता ।
प्र + मा (2P) to know	+ तृच् =	प्रमातृ (knower)	प्रमाति इति प्रमाता ।
श्रु (5P) to hear	+ तृच् =	श्रोतृ (hearer)	शृणोति इति श्रोता ।
सृज् (6P) to create)	+ तृच् =	स्रष्टृ (creator) *	सृजति इति स्रष्टा ।
स्तु (2P) to praise	+ तृच् =	स्तोतृ (one who praises)	स्तौति इति स्तोता ।
अनु + स्था to perform	+ तृच् =	अनुष्ठातृ (one who performs)	अनुतिष्ठति इति अनुष्ठाता ।
हन् (2P) to injure	+ तृच् =	हन्तृ (injurer)	हन्ति इति हन्ता ।
हु (3U) to sacrifice	+ तृच् =	होतृ (one who sacrifices)	जुहोति इति होता ।
कारि to make someone do	+ तृच् =	कारयितृ (impeller)	कारयति इति कारयिता ।

* Irregular forms

Exercise 1:

What is the व्युत्पत्ति of the following कृदन्त words? Answer in the format of the example answer.

1. कर्तृणाम्	5. दात्रे	9. भोक्तारः	13. अनुष्ठातृणाम्
2. कर्तृभ्याम्	6. धातृषु	10. भोक्तॄन्	14. स्रष्टरि
3. गन्तारम्	7. दोग्धारम्	11. प्रमातुः	15. हन्तारः
4. ज्ञातारौ	8. द्रष्टुः	12. श्रोतृभिः	16. होतारम्

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of the word कर्ता is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is कृ (to do)
c) The कृत्-प्रत्यय is तृच्. Thus this is called तृजन्त word.
d) The विग्रह is "कुर्वन्ति इति कर्तारः, तेषां कर्तृणाम्".
e) The suffix denotes the कर्ता of the action. Thus, this is कर्तरि व्युत्पत्तिः.

Exercise 2: Find तृजन्त words, identify their धातुs, give विग्रहवाक्य for तृजन्त कृद्वृत्ति, and translate the following sentences by parsing each word.

1. ईश्वरः जगतः स्रष्टा अस्ति ।
2. दोग्धा गोपलनन्दनः ।
3. कर्मणां कर्तारः फलानां भोक्तारः सन्ति ।
4. सः हन्तारं जानाति ।
5. सः यज्ञस्य होतारं नमति ।
6. सः मार्गस्य गन्तॄन् पश्यति ।
7. लोकः भोक्त्रा अनुभूयते ।
8. एतत् श्रोतृभिः अवगम्यते ।
9. दात्रे नमः ।
10. स्रष्टुः जगत् जायते ।
11. द्रष्टुः द्रष्टा न नश्यति ।
12. आचार्यः ग्रन्थस्य श्रोतृणां शङ्कां पश्यति ।
13. एषः शब्दः कर्तरि प्रयुज्यते ।
14. दातरि सति आदाता भवति ।

Note:

The कर्म of तृजन्त word, when not denoted by तिङन्त word, is expressed in the 6th case. In other words, undenoted कर्म takes षष्ठी विभक्ति. (This type of 6th case is called कर्मणि षष्ठी.)

b. ण्वुल्

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "ण्वुल्":

1) What ण्वुल् denotes:
   - कर्ता (agent)
2) Content of ण्वुल्
   - वु which is converted to "अक" by 7.1.1 युवोरनाकौ ।
3) इत् (indicatory) letters of ण्वुल् and their function
   - ण् – By 1.3.7 चुटू. This causes वृद्धि on अङ्ग
   - ल् – By 1.3.3 हलन्त्यम्. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - वृद्धि takes place, if applicable. See Topic IV.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - The new प्रातिपदिक declines in 3 लिङ्गs.
   - The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of the noun, which the ण्वुल्-ending word qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In पुँल्लिङ्ग and नपुंसकलिङ्ग, it declines as अ-ending.
   - In स्त्रीलिङ्ग, a feminine suffix टाप् (आ) is added, the short अ before क् is changed into इ, and it declines as आ-ending feminine. E.g., कारिका, पालिका
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - For example, "करोति इति कारकः ।", "सेवते इति सेविका स्त्री", etc.

For example, to make a word whose meaning is a purifier, an agent of purifying:

1)	पू + ण्वुल्	A कृत्-प्रत्यय ण्वुल् (~er) is suffixed to the धातु पू (to purify). By the addition of the suffix, पू is qualified to be an अङ्ग.
2)	पू + वु	ण् and ल् of ण्वुल् are इत् letters and hence elided.
3)	पू + अक	The remaining वु is replaced by अक.
4)	पौ + अक	The suffix, being a णित्, causes वृद्धि to the अङ्ग.
5)	पाव् + अक	अय्-अव्-आय्-आव् sandhi is applied.
6)	पावक	Being कृदन्त (that which ends with कृत्-प्रत्यय), this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

The विग्रहवाक्य of this new प्रातिपदिक will be like "पुनाति इति पावकः।". Declension of this word will be पावकः, पावकौ, पावकाः, …

Here are more examples of ण्वुल् -ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्	विग्रहवाक्यम्
कृ (8U) to do	+ ण्वुल् =	कारक (doer)	करोति इति कारकः ।
दह् (1P) to burn	+ ण्वुल् =	दाहक (one who burns)	दहति इति दाहकः ।
नी (1U) to lead	+ ण्वुल् =	नायक (leader)	नयति इति नायकः ।
सेव् (1A) to serve	+ ण्वुल् =	सेवक (one who serves)	सेवते इति सेवकः ।
साध् (5P) to accomplish	+ ण्वुल् =	साधक (accomplisher)	साध्नोति इति साधकः ।
दृश् (1P) to see	+ ण्वुल् =	दर्शक (seer)	पश्यति इति दर्शकः ।
याच् (1U) to beg	+ ण्वुल् =	याचक (one who begs)	याचते इति याचकः ।
पू (9P) to purify	+ ण्वुल् =	पावक (purifier)	पुनाति इति पावकः ।
भिद् (7U) to separate	+ ण्वुल् =	भेदक (divider)	भिनत्ति इति भेदकः ।
वृध (1A) to grow	+ ण्वुल् =	वर्धक (one who grows)	वर्धते इति वर्धकः ।

Here are examples of णिजन्त-धातुs (causative roots) becoming ण्वुल्-ending words.

धातुः		New प्रातिपदिकम्	विग्रहवाक्यम्
ज्ञा + णिच् = ज्ञापि	+ ण्वुल् =	ज्ञापक (example)	ज्ञापयति इति ज्ञापकः ।
मुद् + णिच् = मोदि	+ ण्वुल् =	मोदक (one who makes happy)	मोदयति इति मोदकः ।
स्था + णिच् = स्थापि	+ ण्वुल् =	स्थापक (one who establishes)	स्थापयति इति स्थापकः ।
पठ् + णिच् = पाठि	+ ण्वुल् =	पाठक (one who teaches)	पाठयति इति पाठकः ।

Exercise 1:

What is the व्युत्पत्ति of the following कृदन्त words? Answer in the format of the example answer.

1. कारकान्
2. दाहकेभ्यः
3. सेवकानाम्
4. नायकौ
5. दर्शकात्
6. पावकानि
7. वर्धकाय
8. स्थापकम्
9. पाठकेषु
10. मोदकानि
11. ज्ञापिकया
12. प्रतिपादकात्

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of the word कारकाः is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is कृ (to do)
c) The कृत्-प्रत्यय is ण्वुल्.
d) विग्रह is "कुर्वन्ति इति कारकाः, तान् कारकान्".
e) The suffix denotes the कर्ता of the action. Thus, this is कर्तरि व्युत्पत्तिः.

Exercise 2: Find कृदन्त words, identify their धातुs and प्रत्ययs, <u>give विग्रहवाक्य for ण्वुल्-ending कृद्वृत्ति,</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. सा याचकाय भिक्षां ददाति ।
2. सः मार्गस्य गन्तॄणां नायकः भवति ।
3. शास्त्री तस्य सेवकैः सह आगच्छति ।
4. दानं तपांसि च मनुष्यानां पावकानि सन्ति।
5. गुरुः भेदकान् बाधते ।
6. एतत् साधनं बुद्धेः वर्धकम् ।
7. अस्माकम् आचार्यः धर्मस्य स्थापकः ।
8. शिष्याः वेदान् पाठकात् पठन्ति ।
9. देवदत्तः एतं विषयं ज्ञापकेन अवगच्छति ।

Note: Here too, the undenoted कर्मs take षष्ठी विभक्ति. (This type of 6th case is called कर्मणि षष्ठी.)

c. क्विप्

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "क्विप्":

1) What क्विप् denotes:
   - कर्ता (agent)
2) Content of क्विप्
   - Zero-प्रत्ययः (When only व् of विँ remains in a suffix, that व् is also elided by 6.1.67 वेरपृक्तस्य।)
3) इत् (indicatory) letters of क्विप् and their function
   - क् – By 1.3.8 लशक्वतद्धिते ।. गुण and वृद्धि are prohibited to take place in अङ्ग.
   - प् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. When धातु is ending with a short vowel, त् is attached at the end of the धातु.
   - इ – This is just for pronunciation. (उच्चारणार्थम्)
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - किप् being कित्, no गुण or वृद्धि takes place in अङ्ग.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - The new प्रातिपदिक declines in 3 लिङ्गs.
   - The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of the noun, which the क्विप्-ending word qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - The new क्विप्–ending प्रातिपदिकs decline according to the last letter.
   - In स्त्रीलिङ्ग, no feminine suffix is attached.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - Being कर्तरि प्रत्यय, तिङन्त in कर्तरि प्रयोग is used. "राजते इति राट् ।", "विभ्राजते इति विभ्राट्", etc.

- The क्विप्-ending word is commonly called क्विबन्त (that which ends with क्विप्).

For example, to make a word denoting an agent of षद् धातु, whose meanings are विशरण-गति-अवसादन, with two उपसर्गs, उप and नि :

1)	सद्	The ष् of धातु षद् is replaced by स्. (6.1.64)
2)	उप + नि + सद् + क्विप्	A कृत्-प्रत्यय क्विप् (~er) is suffixed to उप + नि + सद्. By the addition of the suffix, सद् is qualified to be an अङ्ग.
3)	उप + नि + सद् + वि	क् and प् of क्विप् are इत् letters and hence elided.
4)	उप + नि + सद्	व् is also elided. (6.1.67) इ for pronunciation is taken away.
5)	उप + नि + षद्	Because of the preceding इ of नि, स् of सद् is replaced by ष्. (8.3.59)
6)	उपनिषद्	Being कृदन्त (that which ends with कृत्-प्रत्यय), this is qualified to be a प्रातिपदिकम्. (1.2.46)

The new प्रातिपदिक is feminine and the declension will be उपनिषत्/द्, उपनिषदौ, उपनिषदः, उपनिषदम् …

Here are more examples of क्विप्-ending (क्विबन्त) words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्	विग्रहवाक्यम्
राज् (1U) to shine	+ क्विप् =	राज् (one who shines)	राजते इति राट् ।
वि + भ्राज् (1A) to shine	+ क्विप् =	विभ्राज् (one who shines)	विभ्राजते इति विभ्राट् ।
लिह् (2P) to lick	+ क्विप् =	लिह् (one who licks)	लेढि इति लिट् ।
भास् (1A) to shine	+ क्विप् =	भास् (one who shines)	भासते इति भास् ।
ऊर्ज् (10U) to strengthen	+ क्विप् =	ऊर्ज् (one who strengthens)	ऊर्जयति इति ऊर्क् ।

- In some cases, क्विप् requires उपपद, a noun related to the धातु to which the क्विप् is suffixed. See Topic IX 2 j. उपपदतत्पुरुषसमासः for more information.

For reference, this is how the प्रातिपदिक "राज्" declines in 1st case singular:

राज् + सुँ	सुप्-प्रत्यय is added.
राज् +	स् of सुँ is elided when प्रातिपदिक ends with consonant. (6.1.68)
राष्	8.2.36 व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः । ~ झलि पदस्य अन्ते च
राड्	8.2.39 झलां जशोऽन्ते । ~ पदस्य
राट्	8.4.56 वावसाने । ~ चर् झलाम्

<u>3. निष्ठा (क्त & क्तवतुँ)</u>

- These two suffixes are together given a technical name of निष्ठा. (1.1.26 क्तक्तवतू निष्ठा।)
  a. क्त denotes कर्म, कर्ता, and भावे of a past or present action
  b. क्तवतुँ denotes an agent of a past action

- निष्ठा is a technical term used in Pāṇini sūtras for the following purposes:
  - निष्ठा-त section from 8.2.42 of Pāṇini sūtras where "त्" of निष्ठा-प्रत्यय changes into "न्" and other changes associated with that.

    E.g., पद् + क्त = पन्न
  - बहुव्रीहिसमास, निष्ठा-प्रत्यय-ending word should come as a पूर्वपद.

    E.g., विदितात्मा, मुदितवदनः, शुद्धसत्त्वः, etc.

- The following is a chart of the possible combinations of the basic senses and additional senses of निष्ठा-प्रत्ययs. The explanation follows.

	Additional / Basic sence	भूते (3.2.102 निष्ठा। ~ भूते)	वर्तमाने (3.2.188 मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च।)
क्त	कर्मणि (3.4.70)	देवदत्तेन श्लोकः श्रुतः (that has been heard) देवदत्तेन ग्रामं गतम् (that has been reached)	एषः मम मतः, इष्टः (is desired) हरिः योगिनां ज्ञातः, बुद्धः (is known) शिवः देवानां पूजितः, अर्चितः (is worshipped)
	भावे (3.4.70)	देवदत्तेन गतम् (going in the past) अग्निना ज्वलितम् (lighting in the past)	मम मतम्, इष्टम् (desire) योगिनां ज्ञातं, बुद्धम् (knowledge) देवानां पूजितम्, अर्चितम् (worship)
	कर्तरि (3.4.72 गत्यर्थ-अकर्मक..।)	देवदत्तः ग्रामं गतः (who has gone) अग्निः ज्वलितः (which has lit)	n/a
क्तवतुँ	कर्तरि (3.4.67)	देवदत्तः ग्रामं गतवान् (who has gone)	n/a

a. क्त

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "क्त":

1) What क्त denotes:
    - कर्म (object)
    - कर्ता (agent) when the meaning of धातु is going (गत्यर्थ), or when धातु is intransitive
    - भावे (action itself)

    As additional sense, past tense comes as default. If the meaning of धातु is desire, knowledge, or worship, the tense can also be present. (See the chart in the previous page.)

2) Content of क्त-प्रत्यय
    - त
3) इत् (indicatory) letter of क्त and its function
    - क् – By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. निषेध (prohibition) of गुण and वृद्धि in अङ्ग
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - Being निष्ठा-प्रत्यय, both द् at the end of धातु and त् of क्त become न्. E.g., भिद् + त = भिन्न
    - न्/म् at the end of some धातु may drop. E.g., हन् + त = हत; गम् + त = गत
    - Some sandhi rules may apply, as seen in the examples.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
    - The new प्रातिपदिक declines in 3 लिङ्गs. The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of the noun, which the निष्ठा-ending word qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In पुँल्लिङ्ग and नपुंसकलिङ्ग, क्त-ending प्रातिपदिक declines as अ-ending.
    - In स्त्रीलिङ्ग, a feminine suffix टाप् (आ) is added to क्त-ending प्रातिपदिक, and declines as आ-ending feminine like गङ्गा.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
    - As it is very common, विग्रहवाक्य is not much seen for this कृत्-वृत्ति. If necessary, a word consists of the धातु and प्रत्यय with same meanings will be used.

To derive a क्त-ending word ज्ञात,

1) ज्ञा + क्त — A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to धातु ज्ञा (to know).
   By the addition of the suffix, ज्ञा gains the status of अङ्ग.
2) ज्ञा + त — क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) ज्ञात — Being कृदन्त, this is a प्रातिपदिकम्.

The meaning of ज्ञात is "object which has been known" in कर्मणि भूते व्युत्पत्तिः.

With a द्-ending धातु, both द् at the end of धातु and त् of क्त become न्.

1) प्र + सद् + क्त — A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to धातु सद् with प्र (to be pleased).
2) प्र + सद् + त — क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) प्र + सन् + न — When followed by निष्ठा-प्रत्यय, both the द् at the end of धातु and the त् of निष्ठा-प्रत्यय become न्, by 8.2.42 रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ।
4) प्रसन्न — Being कृदन्त, this is a new प्रातिपदिकम्.

Similarly, द्-ending धातु with क्त-प्रत्यय undergoes the same modifications. प्र + पद् + क्त = प्रपन्न, अद् + क्त = अन्न, भिद् + क्त = भिन्न, etc.

The meaning of प्रसन्न is "one who has been pleased" in कर्तरि भूते व्युत्पत्तिः.

With a न्/म्-ending धातु, that nasal letter is elided.

1) गम् + क्त — A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to धातु गम् (to go).
2) गम् + त — क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) गत — The last nasal sound म् is dropped. Being कृदन्त, this is a प्रातिपदिकम्.

In the same manner, some of धातुs ending with a nasal sound will lose that last letter. E.g., नम् + क्त = नत, रम् + क्त = रत, यम् + क्त = यत, हन् + क्त = हत, तन् + क्त = तत, मन् + क्त = मत, etc.

The meaning of गत is "object which has been reached" in कर्मणि भूते व्युत्पत्तिः, whereas it is "one who has gone" in कर्तरि भूते व्युत्पत्तिः, and it is "going in the past" in भावे भूते व्युत्पत्तिः.

चवर्ग at the end of धातु becomes कवर्ग.

1) त्यज् + क्त A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to the धातु त्यज् (to abandon).
2) त्यज् + त क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) त्यग् + त By 8.2.30 चोः कुः ।, the चवर्ग followed by झल् is replaced by कवर्ग.
4) त्यक् + त By 8.4.55 खरि च।, the झल् followed by खर् becomes चर् (hard).
5) त्यक्त Being कृदन्त, this is a new प्रातिपदिकम्.

In the same manner, मुच् + क्त = मुक्त, भुज् + क्त = भुक्त, युज् + क्त = युक्त, etc.

The meaning of त्यक्त is "object which has been abandoned" in कर्मणि भूते व्युत्पत्तिः.

With श/ष-ending धातु, the last letter of धातु becomes ष् and the त् of क्त becomes ट्.

1) नश् + क्त A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to the धातु नश् (to perish).
2) नश् + त क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) नष् + त By 8.2.36 व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः।, the श् becomes ष्.
4) नष् + ट By 8.4.41 ष्टुना ष्टुः।, the त् in contact with ष् becomes ट्.
5) नष्ट Being कृदन्त, this is a new प्रातिपदिकम्.

In the same manner, इष् + क्त = इष्ट, दृश् + क्त = दृष्ट, स्पृश् + क्त = स्पृष्ट, etc.

The meaning of नष्ट is "agent who has perished" in कर्तरि भूते व्युत्पत्तिः.

With धातु which ends with the letter in the 4th of the class, the last letter of धातु becomes 3rd of the class and the त् of क्त becomes ध्.

1) शुध् + क्त A कृत्-प्रत्यय क्त is suffixed to the धातु शुध् (to purify).
2) शुध् + त क् of क्त is इत् letter and hence elided.
3) शुध् + ध By 8.2.40 झषस्तथोर्धोऽधः।, the त् preceded by झष् is replaced by ध्.
4) शुद् + ध By 8.4.53 झलां जश् झशि।, the ध् followed by झश् is replaced by द्.
5) शुद्ध Being कृदन्त, this is a new प्रातिपदिकम्.

In the same manner, झष् (4th of the class) at the end of धातु becomes जश् (3rd of the class) and the त् of क्त becomes ध्. सिध् + क्त = सिद्ध, बुध् + क्त = बुद्ध, लभ् + क्त = लब्ध, रभ् + क्त = रब्ध, etc.

The meaning of शुद्ध is "object which has been purified" in कर्मणि भूते व्युत्पत्तिः, whereas it is "purifying in the past" in भावे भूते व्युत्पत्तिः.

Here are more examples of क्त-ending (क्तान्त) words:

धातुः		New प्रातिपदिकम् with selected meanings as example
कृ (8U) to do	+ क्त (कर्मणि) =	कृत (that which has been done)
ज्ञा (9P) to know	+ क्त (कर्मणि) =	ज्ञात (that which has been known)
भू (1P) to be	+ क्त (कर्मणि) =	भूत (that which has been there)
श्रु (5P) to hear	+ क्त (कर्मणि) =	श्रुत (that which has been heard)
हु (3U) to sacrifice	+ क्त (कर्मणि) =	हुत (that which has been sacrificed)

- इट्-आगम comes to the क्त with the following धातुs

पठ् (1P) to study	+ क्त (कर्मणि) =	पठित (that which has been studied)
विद् (2P) to know	+ क्त (कर्मणि) =	विदित (that which has been known)

- The last द् of the following धातुs and त् of क्त both become न्.

भिद् (7P) to separate	+ क्त (कर्मणि) =	भिन्न (that which has been separated)
अद् (2P) to eat	+ क्त (कर्मणि) =	अन्न (that which has been eaten)
प्र + पद् to resort to	+ क्त (कर्तरि) =	प्रपन्न (one who has resorted to)
प्र + सद् to be pleased	+ क्त (कर्तरि) =	प्रसन्न (one who has been pleased)

- The last nasal letter of the following धातुs is elided.

गम् (1P) to go	+ क्त (कर्मणि) =	गत (that which has been reached)
गम् (1P) to go	+ क्त (कर्तरि) =	गत (one who has gone)
नम् (1P) to salute	+ क्त (कर्मणि) =	नत (that which has been saluted)
नम् (1P) to salute	+ क्त (कर्तरि) =	नत (one who has saluted)
यम् (1P) to strive	+ क्त (कर्तरि) =	यत (one who has strived)
हन् (2P) to injure	+ क्त (कर्मणि) =	हत (that which has been injured)

- The last letter of the following धातुs take कुत्वम्, and चर्त्वम् when applicable.

मुच् (6P) to set free	+ क्त (कर्मणि) =	मुक्त (that which has been released)
भुज् (7U) to eat	+ क्त (कर्मणि) =	भुक्त (that which has been eaten, experienced)
त्यज् (1P) to give up	+ क्त (कर्मणि) =	त्यक्त (that which has been given up)
युज् (7U) to unite	+ क्त (कर्मणि) =	युक्त (that which has been united)

<u>धातुः New प्रातिपदिकम् with selected meanings as example</u>

❖ <u>The last letter of the following धातुs is/becomes ष् and ष्टुत्व on the त् of क्त.</u>

इष् (6P) to wish + क्त (कर्मणि) = इष्ट (that which has been wished)

दृश् (1P) to see + क्त (कर्मणि) = दृष्ट (that which has been seen)

नश् (4P) to perish + क्त (कर्तरि) = नष्ट (one who has destroyed)

स्पश् (1P) to see + क्त (कर्मणि) = स्पष्ट (that which has been clearly perceived)

❖ <u>With the following धातुs, "त्" of क्त becomes "ध्" and the last letter of the धातु becomes जश्.</u>

लभ् (1A) to gain + क्त (कर्मणि) = लब्ध (that which has been gained)

रभ् (1A) to start + क्त (कर्मणि) = रब्ध (that which has been started)

बुध् (1P) to know + क्त (कर्तरि) = बुद्ध (one who has known)

बुध् (1P) to know + क्त (कर्मणि) = बुद्ध (that which has been known)

शुध् (1P) to purify + क्त (कर्मणि) = शुद्ध (that which has been purified)

सिध् (4P) to succeed + क्त (कर्तरि) = सिद्ध (that which has been accomplished)

❖ <u>धातुs which are subject to संप्रसारणम् (यण् becomes इक्)</u>

वच् (2P) to say + क्त (कर्मणि) = उक्त (that which has been said)

प्रछ् (6P) to ask + क्त (कर्मणि) = पृष्ट (that which has been asked)

❖ <u>Other irregular forms</u>

दुह् (2P) to milk + क्त (कर्मणि) = दुग्ध (that which has been milked, milk)

स्था (1P) to stay + क्त (कर्तरि) = स्थित (one who has been there)

धा (3U) to place + क्त (कर्मणि) = हित (that which has been placed)

शम् (4P) to be calm + क्त (कर्तरि) = शान्त (one who has been calmed)

जन् (4A) to be born + क्त (कर्तरि) = जात (one who has been born)

दा (3U) to give + क्त (कर्मणि) = दत्त (that which has been given)

प्र + दा to give away + क्त (कर्मणि) = प्रत्त (that which has been given away)

❖ <u>णिजन्त (causative) धातुs</u>

स्थापि to place + क्त (कर्मणि) = स्थापित (that which has been placed)

दर्शि to show + क्त (कर्मणि) = दर्शित (that which has been shown)

प्रति + बोधि to teach + क्त (कर्मणि) = प्रतिबोधित (that which has been taught)

<u>धातुः New प्रातिपदिकम् with selected meanings as example</u>

- <u>सन्नन्त (desiderative) धातुs</u>

ईप्स to desire to gain + क्त (कर्मणि) = ईप्सित (that which has been desired to gain)

जिज्ञास to desire to know + क्त (कर्मणि) = जिज्ञासित (that which has been desired to be known)

विवक्ष to desire to convey + क्त (कर्मणि) = विवक्षित (that which has been desired to be conveyed)

व्याचिख्यास to desire to comment upon + क्त (कर्मणि) =

व्याचिख्यासित (that which has been desired to be commented upon)

Exercise 1: Find क्तान्त words, identify their धातुs and प्रत्ययs, find what is denoted by क्त-प्रत्यय, and translate the following sentences by parsing each word. See the examples.

Example 1: उपदेशः देवदत्तेन श्रुतः भवति । (The teaching is heard by Devadatta.)

- क्तान्त word: श्रुतः
- धातु and प्रत्यय: श्रु (1P) to hear and क्त
- What is denoted: कर्मणि भूते, this is कर्मणि व्युत्पत्तिः
- उपदेशः $^{1/1}$ (teaching) कर्तरि प्रथमा to भवति
- श्रुतः $^{1/1}$ (heard) समानाधिकरण to उपदेशः $^{1/1}$
- देवदत्तेन $^{3/1}$ (by Devadatta) कर्तरि तृतीया to श्रुतः

An undenoted कर्ता takes 3rd case ending. In the example, with reference to श्रु (to hear), कर्म is denoted by क्त-प्रत्यय, while कर्ता, देवदत्त, is not denoted. In such case, the undenoted कर्ता takes कर्तरि तृतीया विभक्तिः.

Example 2: देवदत्तः ग्रामं गतः भवति । (Devadatta is the one who has reached the village.)

- क्तान्त word: गतः
- धातु and प्रत्यय: गम् (1P) to go and क्त
- What is denoted: कर्तरि भूते, this is कर्तरि व्युत्पत्तिः
- देवदत्तः $^{1/1}$ (by Devadatta) कर्तरि प्रथमा to भवति
- गतः $^{1/1}$ (one who has reached) समानाधिकरण to देवदत्तः $^{1/1}$
- ग्रामं $^{2/1}$ (village) कर्मणि to गतः

An undenoted कर्म takes 2nd case. In the example, with reference to गम् (to go), क्त-प्रत्यय is denoting the कर्ता, while the कर्म "ग्राम" is not denoted. So, the undenoted कर्म takes कर्मणि द्वितीया विभक्तिः.

1. दृष्टा सीता मया ।
2. अस्य पुरुषस्य कृत्यं कृतम् ।
3. मया श्रोतव्यानि सर्वाणि श्रुतानि भवन्ति ।
4. अहं पाणिनिं प्रणतः अस्मि ।
5. सः विहितं कर्म कृत्वा इष्टं फलम् आप्नोति ।
6. सः मनः गतान् कामान् पश्यति।
7. उक्तेन वाक्येन पृष्टः विषयः स्पष्टः भवति ।
8. गुरुं उपसन्नाय शिष्याय सा वदति ।
9. पुत्रे पुष्टे अहं पुष्टः । पुत्रे नष्टे अहं नष्टः ।
10. एषणासु त्यक्तासु शान्तः भवति ।

b. क्तवतुँ

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "क्तवतुँ":

1) What क्तवतुँ denotes:
   - कर्ता (agent) of past action (कर्तरि भूते)
2) Content of क्तवतुँ-प्रत्यय
   - तवत्
3) इत् (indicatory) letters of क्तवतुँ and their function
   - क् – By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. निषेध (prohibition) of गुण and वृद्धि in अङ्ग
   - उँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्।. In declension the new प्रातिपदिक is treated as उगित् (that which has उक् as इत्)
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - The same modification as क्त.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - The new प्रातिपदिक declines in 3 लिङ्गs. The लिङ्ग is determined by the लिङ्ग of a noun, which the निष्ठा-ending word qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In पुँल्लिङ्ग and नपुंसकलिङ्ग, क्तवतुँ-ending प्रातिपदिक declines like भगवत्.
   - In स्त्रीलिङ्ग, a feminine suffix ङीप् (ई) is added to क्तवतुँ-ending प्रातिपदिक. It declines like नदी.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - क्तवतुँ-ending word itself is used as विग्रहवाक्य for तिङन्त in the past tenses.
   - For example, "अकरोत्" is a तिङन्त consists of कृ + लङ् (भूते, past tense)/कर्तरि/III/1. For this तिङन्त, "कृतवान्" which consists of कृ + क्तवतु (भूते, past tense)/कर्तरि may be supplied as explanation.
   - Similarly, for "त्वम् अकरोः (कृ + लङ्/कर्तरि/II/1) ", "कृतवान् असि" may be given.

For example, to make a word whose meaning is an agent who has known:

1) ज्ञा + क्तवतुँ	A कृत्-प्रत्यय क्तवतुँ is suffixed to the धातु ज्ञा (to know). By the addition of the suffix, ज्ञा is qualified to be an अङ्ग.
2) ज्ञा + तवत्	क् and उँ of क्त are इत् letters and hence elided.
3) ज्ञातवत्	Being कृदन्त (that which ends with कृत्-प्रत्यय), this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

The new प्रातिपदिक declines in the same manner as भगवत्. In masculine, it declines as ज्ञातवान्, ज्ञातवन्तौ, ज्ञातवन्तः, ज्ञातवन्तम्, ज्ञातवन्तौ, ज्ञातवतः, ज्ञातवता, etc. In feminine, a स्त्री-प्रत्यय (feminine suffix) ई is added. The feminine form ज्ञातवती declines in the same manner as नदी, such as ज्ञातवती, ज्ञातवत्यौ, ज्ञातवत्यः, etc.

Here are more examples of क्तवतुँ-ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
कृ (8U) to do	+ क्तवतुँ =	कृतवत् (one who has done)
श्रु (5P) to hear	+ क्तवतुँ =	श्रुतवत् (one who has heard)
पठ् (1P) to study	+ क्तवतुँ =	पठितवत् (one who has studied)
विद् (2P) to know	+ क्तवतुँ =	विदितवत् (one who has known)
गम् (1P) to go	+ क्तवतुँ =	गतवत् (one who has gone)
त्यज् (1P) to give up	+ क्तवतुँ =	त्यक्तवत् (one who has given up)
भुज् (7U) to eat	+ क्तवतुँ =	भुक्तवत् (one who has eaten, experienced)
दृश् (1P) to see	+ क्तवतुँ =	दृष्टवत् (one who has seen)
वच् (2P) to say	+ क्तवतुँ =	उक्तवत् (one who has said)
प्रछ् (6P) to ask	+ क्तवतुँ =	पृष्टवत् (one who has asked)
दा (3U) to give	+ क्तवतुँ =	दत्तवत् (one who has given)
लभ् (1A) to gain	+ क्तवतुँ =	लब्धवत् (one who has gained)

Refer to the list of क्त-ending words for more forms as the formations of the प्रातिपदिक are the same for both क्त and क्तवतुँ.

Exercise 1:

What is the व्युत्पत्ति of the following कृदन्त words? Answer in the format of the example below.

1. कृतवते
2. गतवन्तः
3. त्यक्तवत्सु
4. दत्तवान्
5. श्रुतवताम्
6. पृष्टवते
7. भुक्तवतः
8. दृष्टवन्तः

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of the word कृतवते is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is कृ (to do).
c) The कृत्-प्रत्यय is क्तवतुँ.
d) विग्रह is "अकरोत् इति कृतवान्, तस्मै कृतवते ।" (Use लङ् लकार to express the action in past.)
e) The suffix denotes the कर्ता of the action in the past. Thus, this is कर्तरि भूते व्युत्पत्तिः.

Exercise 2: Find क्तवतुँ-ending words, identify their धातुs and प्रत्ययs, and translate the following sentences by parsing each word.

1. अहं तत्त्वं ज्ञातवान् अस्मि ।
2. ते जनाः सर्वं त्यक्तवन्तः ।
3. देवदत्तः कथां श्रुतवन्तं पृच्छति ।
4. गुरुः ग्रन्थं पठितवतः परीक्षते ।
5. एषः विषयः त्यक्तवता न इष्यते।
6. गुरुः प्रश्नं पृष्टवते शिष्याय उत्तरं वदति ।
7. तत्त्वं विदितवतां शान्तिः अस्ति ।
8. सा सत्यम् उक्तवती ।

Note:

The कर्म of a क्तवतुँ-ending word, when not denoted by a तिङन्त word, is expressed in the 2nd case. In other words, undenoted कर्म takes कर्मणि द्वितीया विभक्तिः.

4. शतृँ/शानच् (Replacement for लट् and लृट्)

- शतृँ and शानच् are substitutions for both लट्-लकार (present tense) and लृट्-लकार (second future tense).
- शतृँ is classified as परस्मैपदम्.
- शानच् is classified as आत्मनेपदम्.
- शतृँ/शानच् are used as substitutions for लकार, just like तिङ्-प्रत्ययs. The only difference is:
    - तिङ्-प्रत्ययs make तिङन्तs (verbs)
    - शतृँ/शानच् make कृदन्तं प्रातिपदिकम्
- शतृँ/शानच्-ending words are used to qualify a noun by the present/future action.

  E.g., सः पचन्तं देवदत्तं पश्यति । He sees Devadatta who is cooking.

  सः वक्ष्यमाणं वाक्यं मन्यते । He thinks about the sentence which is going to be told.
- We are going to see the comparison between तिङन्तम् and शतृँ/शानच्-ending words in लट् लकारः (present tense) and लृट् लकारः (second future tense) in both प्रयोगs (voices) with both परस्मैपदी and आत्मनेपदी धातुs, in the following pages.

Summary of comparison between तिङन्तम् and शतृँ/शानच्-ending words

लकारः	प्रयोगः	धातुः	ex #	तिङन्तम्	शतृँ/शानच्-अन्तम्
लट्	कर्तरि	परस्मैपदी	1	पश्यति (he sees)	पश्यन् (one who is seeing)
		आत्मनेपदी	2	लभते (he gains)	लभमानः (one who is gaining)
	कर्मणि	परस्मैपदी	3	दृश्यते (it is seen)	दृश्यमानः (what is being seen)
		आत्मनेपदी	4	लभ्यते (it is gained)	लभ्यमानः (what is being gained)
लृट्	कर्तरि	परस्मैपदी	5	वक्ष्यति (he will speak)	वक्ष्यन् (one who will speak)
		आत्मनेपदी	6	लप्स्यते (he will gain)	लप्स्यमानः (one who will gain)
	कर्मणि	परस्मैपदी	7	वक्ष्यते (it will be spoken)	वक्ष्यमानः (what will be spoken)
		आत्मनेपदी	8	लप्स्यते (it will be gained)	लप्स्यमानः (what will be gained)

- Compare the following examples to see the similarities and differences between तिङ्-प्रत्यय and शतृँ/शानच् in लट्-लकारः (present tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with both परस्मैपदी and आत्मनेपदी धातुs.

<u>Example 1.</u> लट्-लकारः (present tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with परस्मैपदी धातुः

1) दृश् + लट्
2) दृश् + ति — तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) <u>पश्यति</u> — This is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) दृश् + लट्
2) दृश् + शतृँ — After परस्मैपदी धातु, शतृँ is the substitution for लकार to make a प्रातिपदिकम्.
3) <u>पश्यत्</u> — "The agent who is seeing". This is a प्रातिपदिकम्, a participle. पश्यत् declines as शतृँ-ending प्रातिपदिकम्.

<u>Example 2.</u> लट्-लकारः (present tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with आत्मनेपदी धातुः

1) लभ् + लट्
2) लभ् + ते — तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) <u>लभते</u> — This is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) लभ् + लट्
2) लभ् + शानच् — After आत्मनेपदी धातु, शानच् is the substitution for लकार to make a प्रातिपदिकम्.
3) <u>लभमान</u> — "The agent who is obtaining". This is a प्रातिपदिकम्, a participle. लभमान declines as अ-ending प्रातिपदिकम्.

- Now compare the following examples to see the similarities and differences between तिङ्-प्रत्यय and शतृँ/शानच् in लट्-लकारः (present tense) कर्मणि प्रयोग (passive voice), in which only आत्मनेपदम् is used.

<u>Example 3.</u> लट्-लकारः (present tense) कर्मणि प्रयोगः (passive voice) with परस्मैपदी धातुः

1) दृश् + लट्	
2) दृश् + ते	तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) दृश् + य + ते	"य" is added to the अङ्ग.
4) <u>दृश्यते</u>	This is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) दृश् + लट्	
2) दृश् + शानच्	Because शानच् is classified as आत्मनेपदम्, and in कर्मणि प्रयोगः आत्मनेपदम् should be the substitute for लकार, शानच् is used here.
3) दृश् + य + मान	Just like तिङन्त, "य" is added to अङ्ग.
4) <u>दृश्यमान</u>	"The object which is being seen". This is a प्रातिपदिकम्.

<u>Example 4.</u> लट्-लकारः (present tense) कर्मणि प्रयोगः (passive voice) with आत्मनेपदी धातुः

1) लभ् + लट्	
2) लभ् + ते	तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) लभ् + य + ते	"य" is added to अङ्ग.
4) <u>लभ्यते</u>	This is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) लभ् + लट्	
2) लभ् + शानच्	Because शानच् is classified as आत्मनेपदम्, and in कर्मणि प्रयोगः आत्मनेपदम् should be the substitute for लकार, शानच् is used here.
3) लभ् + य + मान	Just like तिङन्त, "य" is added to अङ्ग.
4) <u>लभ्यमान</u>	"The object which is being obtained". This is a प्रातिपदिकम्.

- Here is the comparison of तिङ्-प्रत्यय and शतृँ/शानच् in लृट्-लकारः (second future tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with both परस्मैपदी and आत्मनेपदी धातुs.

<u>Example 5.</u> लृट्-लकारः (second future tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with परस्मैपदी धातुः

1) वच् + लृट्	
2) वच् + ति	तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) वच् + स्य + ति	In लृट्-लकारः, "स्य" is added after धातु.
4) <u>वक्ष्यति</u>	"he will speak".

After sandhi modifications, this is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) वच् + लृट्	
2) वच् + शतृँ	After परस्मैपदी धातु, शतृँ is the substitution for लकार to make प्रातिपदिकम्.
3) वच् + स्य + शतृँ	In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) <u>वक्ष्यत्</u>	"the agent who will be speaking". After sandhi modifications, this is a प्रातिपदिकम्, a participle.

<u>Example 6.</u> लृट्-लकारः (second future tense) कर्तरि प्रयोगः (active voice) with आत्मनेपदी धातुः

1) लभ् + लृट्	
2) लभ् + ते	तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) लभ् + स्य + ते	In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) <u>लप्स्यते</u>	"he will gain". After sandhi, this is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) लभ् + लृट्	
2) लभ् + शानच्	For आत्मनेपदी धातु, शानच् is the substitution for लकार to make a प्रातिपदिकम्.
3) लभ् + स्य + शानच्	In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) लप् + स्य + मान	Some modification happens.
5) <u>लप्स्यमान</u>	"the agent who will gain". This is a प्रातिपदिकम्, a participle.

- Now, here is the comparison of तिङ्-प्रत्यय and शतृँ/शानच् in लृट्-लकारः (second future tense) कर्मणि प्रयोगः (passive voice) in which only आत्मनेपदम् is used, with both परस्मैपदी and आत्मनेपदी धातुs.

Example 7. लृट्-लकारः (second future tense) कर्मणि प्रयोगः (passive voice) with परस्मैपदी धातुः

1) वच् + लृट्
2) वच् + ते		तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) वच् + स्य + ते		In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) वक्ष्यते		"it is going to be told".

After sandhi modifications, this is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) वच् + लृट्
2) वच् + शानच्		Because शानच् is classified as आत्मनेपदम्, and in कर्मणि प्रयोगः आत्मनेपदम् is the substitute for लकार, शानच् is used here.
3) वच् + स्य + शानच्		In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) वक्ष्यमाण		"the object which is going to be told".

After sandhi modifications, this is a प्रातिपदिकम्, a participle.

Example 8. लृट्-लकारः (second future tense) कर्मणि प्रयोगः (passive voice) with आत्मनेपदी धातुः

The forms are identical to the ones in कर्तरि प्रयोगः (active voice).

1) लभ् + लृट्
2) लभ् + ते		तिङ् is the substitution for लकार to make a तिङन्तम्, a finite verb.
3) लभ् + स्य + ते		In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) लप्स्यते		"it will be gained". After sandhi, this is a तिङन्तम्, a finite verb.

1) लभ् + लृट्
2) लभ् + शानच्		For आत्मनेपदी धातु, शानच् is the substitution for लकार to make a प्रातिपदिकम्.
3) लभ् + स्य + शानच्		In लृट्-लकारः, "स्य" is added after the धातु.
4) लप् + स्य + मान		Some modification happens.
5) लप्स्यमान		"the object which will be gained". This is a प्रातिपदिकम्.

a. शतृँ

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "शतृँ":

1) What शतृँ denotes:
   - कर्ता (agent) of present or future action of परस्मैपदी धातु.
2) Content of शतृँ-प्रत्यय
   - अत्
3) इत् (indicatory) letters of शतृँ and their function
   - श् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।
     शित्-प्रत्यय which is suffixed to a धातु is called "सार्वधातुक-प्रत्ययः". तिङ् is also called सार्वधातुक-प्रत्ययः. Thus they both cause the same modifications on their अङ्ग.
   - ऋँ - By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्।
     ऋ is found in प्रत्याहारः उक्. A suffix whose इत् is उक् is called उगित्-प्रत्यय. उगित्-प्रत्यय-ending words decline in certain manners.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - Substitute inherits the attributes of what is substituted.
   - When शतृँ is a substitute to लट्, the अङ्ग will undergo modifications according to the class of धातु as we saw in लट्-लकार. For the final forms of अङ्ग, see Volume 1.
   - When शतृँ is a substitute to लृट्, the अङ्ग will be formed in the same mannter as लृट्-लकार. For the formation of अङ्ग, see Volume 1.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - शतृँ-ending word takes the लिङ्ग of the noun which it qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an उगित्-प्रत्यय-ending word, शतृँ-ending words decline in a similar manner to मतुँप् ending word. (See Volume 1) The only difference is in 1/1.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - विग्रहवाक्य is not seen for this कृत्-वृत्ति.

b. शानच्

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding “शानच्”:

1) What शानच् denotes:
   - कर्ता (agent) of present or future action of आत्मनेपदी धातु.
   - कर्म (object) of present or future action.
   - भाव (action itself).
2) Content of शानच्-प्रत्यय
   - आन
3) इत् (indicatory) letters of शानच् and their function
   - श् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।
     शित्-प्रत्यय which is suffixed to धातु is called “सार्वधातुक-प्रत्ययः”. तिङ् is also called सार्वधातुक-प्रत्ययः. Thus they both cause the same modifications on their अङ्ग.
   - च् - By 1.3.3 हलन्त्यम्। For intonation
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - When अङ्ग ends with अ, म् is added to the end of अङ्ग.
   - When शानच् is a substitute to लट्, the अङ्ग will undergo modifications as we saw in लट्-लकार. For the final forms of अङ्ग, see Volume 1.
   - When शानच् is a substitute to लृट्, the अङ्ग will be formed in the same mannter as लृट्-लकार.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - शानच्-ending word takes the लिङ्ग of the noun which it qualifies.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - शानच्-ending word declines as अ-ending in masculine and neuter. In feminine, a स्त्री-प्रत्यय टाप् (आ) is added and declines as आ-ending feminine प्रातिपदिक.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - विग्रहवाक्य is not seen for this कृत्-वृत्ति.

Example 1. Derivation of पश्यत् (an agent who is seeing), a शतृँ-प्रत्यय-अन्त word in लट् (present tense), कर्तरि प्रयोगः (active voice), with परस्मैपदी धातुः:

1) दृश् + लट्	A present tense suffix लट् is suffixed to the धातु दृश् (to see). By the addition of the suffix, दृश् is qualified to be an अङ्ग.
2) दृश् + शतृँ	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लट्. शतृँ is a परस्मैपद प्रत्यय. Since दृश् is a परस्मैपदी धातुः, शतृँ is suffixed.
3) दृश् + अत्	श् and ऋँ of शतृँ are इत् letters and hence elided.
4) पश्य + अत्	शतृँ, being शित्, is a सार्वधातुक-प्रत्यय, so its अङ्ग undergoes the same modification as it would to become a तिङन्त in लट्. The final modified forms of the अङ्ग are found in the list in Volume 1.
5) पश्यत्	After sandhi change, this is the final form. Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Example 2. Derivation of लभमान (an agent who is obtaining), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लट् (present tense), कर्तरि प्रयोगः (active voice), with आत्मनेपदी धातुः:

1) लभ् + लट्	A present tense suffix लट् is suffixed to the धातु लभ् (to obtain). By the addition of the suffix, लभ् is qualified to be an अङ्ग.
2) लभ् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लट्. शानच् is a आत्मनेपद प्रत्यय. Since लभ् is an आत्मनेपदी धातुः, शानच् is suffixed.
3) लभ् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided.
4) लभ + आन	शानच्, being शित्, is a सार्वधातुक-प्रत्यय, so its अङ्ग undergoes the modification as it would to become a तिङन्त in लट्. The final modified forms of the अङ्ग are found in the list in Volume 1.
5) लभम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्ग followed by आन.
6) लभमान	Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

Example 3. Derivation of दृश्यमान (an object which is being seen), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लट् (present tense), कर्मणि प्रयोगः (passive voice), with परस्मैपदी धातुः:

1) दृश् + लट्	A present tense suffix लट् is suffixed to the धातु दृश् (to see). By the addition of the suffix, दृश् is qualified to be an अङ्ग.
2) दृश् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लट्. शानच् is an आत्मनेपद् प्रत्यय. Because in passive voice आत्मनेपद् is used, शानच् is suffixed.
3) दृश् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided.
4) दृश्य + आन	शानच्, being शित्, is a सार्वधातुक-प्रत्यय, so its अङ्ग undergoes the same modification as it would to become a तिङन्त in लट्. The final modified forms of the अङ्ग are found in the list in Volume 1.
5) दृश्यम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्ग followed by आन.
6) दृश्यमान	Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

Example 4. Derivation of लभ्यमान (an object which is being obtained), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लट् (present tense), कर्मणि प्रयोगः (passive voice), with आत्मनेपदी धातुः:

1) लभ् + लट्	A present tense suffix लट् is suffixed to the धातु लभ् (to obtain). By the addition of the suffix, लभ् is qualified to be an अङ्ग.
2) लभ् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लट्. शानच् is an आत्मनेपद् प्रत्यय. Because in passive voice आत्मनेपद् is used, शानच् is suffixed.
3) लभ् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided
4) लभ्य + आन	शानच्, being शित्, is a सार्वधातुक-प्रत्यय, so its अङ्ग undergoes the modification as it would to become a तिङन्त in लट्. The final modified forms of the अङ्ग are found in the list in Volume 1.
5) लभ्यम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्ग followed by आन.
6) लभ्यमान	Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

Example 5. Derivation of वक्ष्यत् (an agent who will speak), a शतृँ-प्रत्यय-अन्त word in लृट् (second future tense), कर्तरि प्रयोगः (active voice), with परस्मैपदी धातुः:

1) वच् + लृट्	A second future tense suffix लृट् is suffixed to the धातु वच् (to speak). By the addition of the suffix, वच् is qualified to be an अङ्ग.
2) वच् + शतृँ	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लृट्. शतृँ is a परस्मैपद प्रत्यय. Since वच् is a परस्मैपदी धातुः, शतृँ is suffixed.
3) वच् + अत्	श् and ॠँ of शतृँ are इत् letters and hence elided
4) वच् + स्य + अत्	In लृट्-लकार, the additional suffix "स्य" is to the धातुः.
5) वक्ष्यत्	After applying sandhi, this is the final form. Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Example 6. Derivation of लप्स्यमान (an agent who will obtain), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लृट् (second future tense), कर्तरि प्रयोगः (active voice), with आत्मनेपदी धातुः:

1) लभ् + लृट्	A second future tense suffix लृट् is suffixed to धातु लभ् (to obtain). By the addition of the suffix, लभ् is qualified to be an अङ्ग.
2) लभ् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लृट्. शानच् is an आत्मनेपद प्रत्यय. Since लभ् is an आत्मनेपदी धातुः, शानच् is suffixed.
3) लभ् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided.
4) लभ् + स्य + आन	In लृट्-लकार, the additional suffix "स्य" is to the धातुः.
5) लप्स्यम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्गs followed by आन. By 8.4.55 खरि च ।, भ् (झल्) followed स् (खर्) is replaced by प् (चर्) .
6) लप्स्यमान	Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

Example 7. Derivation of वक्ष्यमाण (an object which will be told), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लृट् (second future tense), कर्मणि प्रयोगः (passive voice), with परस्मैपदी धातुः:

1) वच् + लृट्	A second future tense suffix लृट् is suffixed to the धातु वच् (to speak). By the addition of the suffix, वच् is qualified to be an अङ्ग.
2) वच् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लृट्. शानच् is an आत्मनेपद् प्रत्यय. Because in passive voice आत्मनेपद् is used, शानच् is suffixed.
3) वच् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided.
4) वच् + स्य + आन	In लृट्-लकार, the additional suffix "स्य" is to the धातुः.
5) वक्ष्यम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्गs followed by आन. Sandhi rules apply.
6) वक्ष्यमाण	णत्वम् applies here. Being a कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्.

Example 8. Derivation of लप्स्यमान (an object which will be obtained), a शानच्-प्रत्यय-अन्त word in लृट् (second future tense), कर्मणि प्रयोगः (passive voice), with आत्मनेपदी धातुः:

1) लभ् + लृट्	A second future tense suffix लृट् is suffixed to धातु लभ् (to obtain). By the addition of the suffix, लभ् is qualified to be an अङ्ग.
2) लभ् + शानच्	शतृँ/शानच् are प्रत्ययs which are substitutes for लृट्. शानच् is an आत्मनेपद् प्रत्यय. Because in passive voice आत्मनेपद् is used, शानच् is suffixed.
3) लभ् + आन	श् and च् of शानच् are इत् letters and hence elided.
4) लभ् + स्य + आन	In लृट्-लकार, the additional suffix "स्य" is to the धातुः.
5) लप्स्यम् + आन	म् is added after अ-ending अङ्गs followed by आन. By 8.4.55 खरि च ।, भ् (झल्) followed स् (खर्) is replaced by प् (चर्) .
6) लप्स्यमान	Being a कृदन्त, this is a प्रातिपदिकम्.

Note that the final form is the same as the one in active voice, as shown in Example 6 in the previous page.

Here are some examples of शतृँ/शानच्-ending words which are often seen in शास्त्रs:

धातुः	प्रत्ययः (लकारः/प्रयोगः)	New प्रातिपदिकम्
अस् (2P) to be	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	सत् (agent who is existing)
विद् (4A) to be	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	विद्यमान (agent who is existing)
वृत् (1A) to be	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	वर्तमान (agent who is existing)
गम् (1P) to go	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	गच्छत् (agent who is going)
गम् (1P) to go	+ शानच् (लट्/कर्मणि)=	गम्यमान (object which is being reached)
गम् (1P) to go	+ शतृँ (लृट्/कर्तरि) =	गमिष्यत् (agent who will go)
गम् (1P) to go	+ शानच् (लृट्/कर्मणि) =	गमिष्यमाण (object which will be reached)
कृ (8U) to do	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	कुर्वत् (agent who is doing)
कृ (8U) to do	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	कुर्वाण (agent who is doing)
कृ (8U) to do	+ शानच् (लट्/कर्मणि)=	क्रियमाण (object which is being done)
कृ (8U) to do	+ शतृँ (लृट्/कर्तरि) =	करिष्यत् (agent who will do)
कृ (8U) to do	+ शानच् (लृट्/कर्मणि)=	करिष्यमाण (object which will be done)
दृश् (1P) to see	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	पश्यत् (agent who is seeing)
दृश् (1P) to see	+ शानच् (लट्/कर्मणि) =	दृश्यमान (object which is being seen)
श्रु (1P) to hear	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	शृण्वत् (agent who is hearing)
श्रु (1P) to hear	+ शानच् (लट्/कर्मणि) =	श्रूयमाण (object which is being heard)
भू (1P) to be	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	भवत् (agent who is existing)
भू (1P) to be	+ शतृँ (लृट्/कर्तरि) =	भविष्यत् (agent who will exist)
ध्यै (1P) to meditate	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	ध्यायत् (agent who is meditating)
पच् (1U) to cook	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	पचत् (agent who is cooking)
जन् (4A) to be born	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	जायमान (agent who is being born)
मन् (4A) to think	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	मन्यमान (agent who is thinking)
आ + रभ् (1A) to start	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	आरभमाण (agent who is starting)
आ + रभ् (1A) to start	+ शानच् (लट्/कर्मणि)=	आरभ्यमाण (object which is being started)
ब्रू (2U) to speak	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	ब्रुवत् (agent who is speaking)
प्र + आप् (5P) to gain	+ शानच् (लट्/कर्मणि) =	प्राप्यमाण (object which is being gained)
इष् (6P) to wish	+ शतृँ (लट्/कर्तरि) =	इच्छत् (agent who is wanting)

धातुः	प्रत्ययः (लकारः/प्रयोगः)	New प्रातिपदिकम्
लभ् (1A) to obtain	+ शानच् (लट्/कर्मणि)=	लभ्यमान (object which is being obtained)
लभ् (1A) to obtain	+ शानच् (लृट्/कर्तरि)=	लप्स्यमान (agent who will obtain)
लभ् (1A) to obtain	+ शानच् (लट्/कर्तरि) =	लभमान (agent who is obtaining)
वच् (2P) to say	+ शतृँ (लृट्/कर्तरि) =	वक्ष्यत् (agent who will speak)
वच् (2P) to say	+ शानच् (लृट्/कर्मणि) =	वक्ष्यमाण (object which will be told)
कृ + णिच् = कारि	+ शतृ (लट्/कर्तरि) =	कारयत्
to make somebody do		(agent who is making somebody do)

Exercise 1: Give the information on व्युत्पत्ति of the following शतृँ/शानच्-ending words. Answer in the following steps of the example.

1. गम्यमानः	8. विद्यमानम्	15. पश्यन्तम्	22. सति	29. सत्
2. गमिष्यमाणः	9. प्रवर्तमानः	16. पश्यद्भिः	23. सत्सु	30. सत्याम्
3. प्राप्यमाणानि	10. प्रयुज्यमानाः	17. गच्छत्सु	24. सतोः	31. अनुष्ठीयमानः
4. करिष्यन्	11. श्रूयमाणौ	18. इच्छतोः	25. सतः	32. ब्रुवता
5. कुर्वाणः	12. श्रृण्वतः	19. श्रृण्वताम्	26. सन्तः	
6. करिष्यमाणानि	13. ध्यायतः	20. कुर्वते	27. सन्तम्	
7. नीयमानाः	14. नमताम्	21. गच्छति	28. सती	

Example answer to 1:

a) Take out the प्रातिपदिक by taking off the विभक्ति. गम्यमान + पुं/1/1

b) Find out the धातु and प्रत्यय. गम् (1P) + शानच्

c) Find out the लकार (लट् or लृट्) and प्रयोग (कर्तरि, कर्मणि, or भावे) लट्/कर्मणि

- If "स्य" is seen in अङ्ग, it's लृट्, and if not, लट्.
- शतृ is only for कर्तरि, being परस्मैपद-प्रत्यय.
- When धातु is P, शानच् should be कर्मणि or भावे.
- In लट्, when धातु is A, if "य" is in अङ्ग, शानच् should be कर्मणि or भावे, if not, कर्तरि.
- In लृट्, when धातु is A, it can be any प्रयोग.
- Note that भावे should only be in neuter singular.

d) English meaning is "the object which is being reached".

Exercise 2: Find शतृँ/शानच्-ending words, identify their धातुs and प्रत्ययs, and translate the following sentences by parsing each word.

1. अविद्यायां वर्तमानाः सन्तः वयं बुद्धिमन्तः इति मन्यमानाः संसारे तिष्ठन्ति ।
2. देही नैव कुर्वन् न कारयन्
3. देवदत्तः ओदनं पचन्तं सोमदत्तं पश्यति ।
4. मोक्षम् इच्छन् सः गुरुम् एव अभिगच्छति ।
5. विषयान् ध्यायतः पुरुषस्य सङ्गः उपजायते ।
6. शिष्याः पक्षिणां गीतं शृण्वन्तः वने भ्रमन्ति ।
7. पश्यन् शृण्वन् गच्छन् सन् सः नैव किञ्चित् करोति ।
8. माता पुत्रेण लिख्यमानानि अक्षराणि पश्यति ।
9. सः गृहस्थैः क्रियमाणानि कर्माणि सन्न्यस्यति ।
10. वने भ्रमद्भिः शिष्यैः श्रूयमाणं गीतं पक्षिणः गायन्ति ।
11. वक्ष्यमाणं प्रकरणं स्मृत्वा इदानीं आचार्यः शिष्येभ्यः सम्बन्धं वदति ।
12. षट्पदैः पेपीयमानं पङ्कजस्य मधु ।

Note 1:

As is the case for तिङन्त words, undenoted कर्ता and कर्म of action of शतृँ/शानच्-ending word are in 3rd and 2nd cases. They are not in 6th case.

Note 2:

The शतृँ-ending of अस् (2P to be) is सत्. The participle सत् is commonly used with an adjective and translated as "being …". By using सत्, the adjective is prevented from becoming a predicate to the main noun. In this case, the adjective used with the participle सत् becomes a reason for predication.

E.g., पुरुषः <u>कर्मयोगी सन्</u> कर्मणा अन्तःकरणशुद्धिं आप्नोति ।

(A person, <u>being a karmayogī</u>, gains antaḥkaraṇaśuddhi by karma.)

E.g., जनाः भक्ताः सन्तः भगवन्तं सेवन्ते ।

(People, being devotees, worship the lord.)

E.g., सरस्वती वाग्देवी सती बुद्धिम् अनुगृह्णाति ।

Sarasvatī, being a goddess of speech, blesses intellect.

Note 3:

The सत् in 7th case in any number and gender is used in सति सप्तमी. Details are given in Volume 1.

c. वसुँ

- "वसुँ" is an optional substitute for शतृँ when the धातु is विद् (2P) to know.
- उँ of वसुँ is इत् By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।. It indicates how the प्रातिपदिक should decline.
- विद् + शतृ becomes विद् + वसुँ. The final form is "विद्वस्", a स्-ending प्रातिपदिकम्. The meaning is "the one who is knowing".
- It declines as follows:

विद्वस्-शब्दः पुँल्लिङ्गे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
द्वितीया विभक्तिः	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
तृतीया विभक्तिः	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
चतुर्थी विभक्तिः	विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
षष्ठी विभक्तिः	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
सप्तमी विभक्तिः	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु
सम्बोधनम्	हे विद्वन्	हे विद्वांसौ	हे विद्वांसः

विद्वस्-शब्दः नपूंसकल्लिङ्गे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	विद्वः	विदुषी	विद्वांसि

The forms will be the same as above in द्वितीया and सम्बोधनम्. From तृतीया to सप्तमी, the forms will be the same as पुँल्लिङ्गे.

- In feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed. It undergoes some changes and the final form is विदुषी. It declines as an ई-ending feminine word, just like नदी.

5. भावे and other कारकs

- To make a new प्रातिपदिक which denotes भाव (the action itself), the following कृत्-प्रत्ययs are suffixed to a धातु.
  a. **ल्युट्** denotes भाव (action itself). It can also denote **करण**, **अधिकरण**, and any **कारक**s
  b. **घञ्** denotes घञ्-अर्थs (See below)
  c. **क्तिन्** also denotes घञ्-अर्थs (See below)

- ल्युट् is suffixed to any धातु to make a प्रातिपदिक denoting the action itself (भाव). ल्युट् is similar to the English suffix "-ing". Examples in English include "sleeping is a good remedy", "telling lies is not good", etc.

- घञ् and क्तिन् etc. are suffixed only to certain धातुs in certain meanings.
  Similar suffixes in English are "-tion", "-ance", etc. They are to be suffixed only to certain roots in certain meanings, such as "station", "entrance", etc.

घञ्-अर्थः

- घञ्-अर्थ indicates what घञ् can denote.
- घञ् can denote two things:

1) **भावे** (action itself) (Ref. 3.3.18 भावे । ~ घञ्)
2) **अकर्तरि कारके** (any कारकs other than कर्ता) but it should be **संज्ञायाम्** (certain घञ्-अर्थ-प्रत्ययs are suffixed to certain धातुs with specific meanings which are seen in the language. Most of them are lited as common noun in dictionaries.) (Ref. 3.3.19 अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् ।)

a. ल्युट्

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following are the 7 things to be known regarding "ल्युट्":

1) What ल्युट् denotes:
   - भाव (action itself)
   - करण (instrument) and अधिकरण (locus)
   - Anything else is also possible by the शिष्टप्रयोग.
2) Content of ल्युट्-प्रत्यय
   - यु – which is converted to "अन" by 7.1.1 युवोरनाकौ ।
3) इत् (indicatory) letters of ल्युट् and their function
   - ल् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. For intonation
   - ट् - By 1.3.3 हलन्त्यम्।, it brings a feminine suffix ई.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - The content of प्रत्यय is replaced by "अन" by 7.1.1 युवोरनाकौ ।
   - The न् of अन is subject to णत्व (See Volume 2 under णत्वम्).
   - गुण takes place on अङ्ग (See Topic IV).
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - नपुंसकलिङ्ग (neuter gender) when ल्युट् is in the sense of भाव.
   - When ल्युट् is in the sense of करण or अधिकरण, the gender is decided according to the existing forms by the usage of learned people (शिष्टप्रयोग).
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - ल्युट्-ending words decline as अ-ending neuter, like ज्ञान. (ज्ञा + ल्युट्)
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - In भावे, other कृदन्त words which also indicate भाव will be used as an explanation. E.g., दर्शनं दृष्टिः। Both words are made of दृश् (1P) to see with भाव-अर्थ-कृत्-प्रत्ययs. The meaning of both words is "seeing, sight, vision".
   - In करणे, a तिङन्त word with "अनेन", a 3rd case ending of इदम्, is used to show that the word is used as an instrument. E.g., दृश्यते अनेन इति दर्शनम् । (That by which something is seen, such as eye, is दर्शनम्.)

- In अधिकरणे, a तिङन्त word with "अस्मिन्", a 7th case ending of इदम्, is used to show that the word is used as a locus. E.g., ज्ञायते अस्मिन् इति ज्ञानम् । (That in which something is known, such as intellect, is ज्ञानम्.)
- In कर्मणि, a तिङन्त in कर्मणि प्रयोग is used to show that the word denotes the object. E.g., ज्ञायते इति ज्ञानम् । (That which is known is ज्ञानम्.)

Example 1. Derivation of ज्ञान, a ल्युट्-प्रत्यय-अन्त word:

1) ज्ञा + ल्युट्	A कृत्-प्रत्यय ल्युट् is suffixed to धातु ज्ञा (to know).
2) ज्ञा + यु	ल् and ट् of ल्युट् are इत् letters and hence elided.
3) ज्ञा + अन	By 7.1.1 युवोरनाकौ।, the प्रत्यय यु is replaced by अन.
4) ज्ञान	सवर्णदीर्घ between अङ्ग and प्रत्यय takes place.
	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Being a ल्युट्-प्रत्यय-अन्त प्रातिपदिकम्, ज्ञान is a neuter word and declines as अ-ending neuter प्रातिपदिकम्. When it is भावे व्युत्पत्तिः, the meaning of ज्ञानम् is "knowing". Another word in भावे "ज्ञप्तिः" may be heard as an explanation. When it is कर्मणि व्युत्पत्तिः, the meaning will be "the object of knowing", and its विग्रहवाक्यम् will be "ज्ञायते इति ज्ञानम् ।". In करणे व्युत्पत्तिः, the meaning is "the means of knowledge" and the विग्रहवाक्यम् is "ज्ञायते अनेन इति ज्ञानम् ।".

Example 2. Derivation of करण, a ल्युट्-प्रत्यय-अन्त word:

1) कृ + ल्युट्	A कृत्-प्रत्यय ल्युट् is suffixed to धातु कृ (to do).
2) कृ + यु	ल् and ट् of ल्युट् are इत् letters and hence elided.
3) कृ + अन	By 7.1.1 युवोरनाकौ।, the प्रत्यय यु is replaced by अन.
4) कर् + अन	गुण of ऋ is अ, which should be followed by र्.
5) कर् + अण	By णत्व sandhi rule, the न् of अन is replaced by ण् because of र्.
6) करण	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

विग्रहवाक्य for करण can be "कृतिः इति करणम्". Another प्रत्यय which is in भावे is used with the same धातु. The meaning of both words is "action". In this case it is भावे व्युत्पत्तिः.

करण can also be "instrument of doing". In this case, विग्रहवाक्य will be "क्रियते अनेन इति करणम्". This is called करणे व्युत्पत्तिः.

Example 3. Derivation of श्रवण, a ल्युट्-प्रत्यय-अन्त word:

1) श्रु + ल्युट्	A कृत्-प्रत्यय ल्युट् is suffixed to धातु श्रु (to hear).
	By the addition of the suffix, श्रु is qualified to be an अङ्ग.
2) श्रु + यु	ल् and ट् of ल्युट् are इत् letters and hence elided.
3) श्रु + अन	By 7.1.1 युवोरनाकौ।, the प्रत्यय यु is replaced by अन.
4) श्रो + अन	ल्युट् can cause गुण in the अङ्ग. गुण of उ is ओ.
5) श्रव् + अन	By अयवायाव sandhi rule, the ओ followed by vowel becomes अव्.
6) श्रव् + अण	By णत्व sandhi rule, the न् of अन is replaced by ण् because of र्.
7) श्रवण	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Being a ल्युट्-प्रत्यय-अन्त प्रातिपदिकम्, श्रवण is a neuter word and declines as अ-ending neuter प्रातिपदिकम्. विग्रहवाक्य for श्रवण is "act of hearing", or "श्रुतिः इति श्रवणम्", when it is भावे व्युत्पत्तिः.

Here are more examples of ल्युट्-ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम् (विग्रहवाक्यम् is given for some words.)
प्र + आप् (5P) to gain	+ ल्युट् =	प्रापण (gaining)
आस् (2A) to sit	+ ल्युट् =	आसन (sitting, seat)
उप + आस् (2A) to sit near	+ ल्युट् =	उपासन (sitting near)
अधि + इ(ङ्) (2A) to study	+ ल्युट् =	अध्ययन (study)
जन् (4A) to be born	+ ल्युट् =	जनन (birth)
बन्ध् (9P) to bind	+ ल्युट् =	बन्धन (binding, a rope for tying, "बध्नाति अनेन")
मन् (4A) to think	+ ल्युट् =	मनन (thinking)
प्र + मा (2P) to know	+ ल्युट् =	प्रमाण (means of knowledge, measure "मीयते अनेन")
वच् (2P) to say	+ ल्युट् =	वचन (speaking, statement, "उच्यते इति")
वन्द् (1A) to salute	+ ल्युट् =	वन्दन (reverence)
सह् (1A) to endure	+ ल्युट् =	सहन (endurance)
सम् + आ + धा (3U) to solve	+ ल्युट् =	समाधान (resolution, reconciliation "समाधीयते अनेन")
स्था (1P) to stay	+ ल्युट् =	स्थान (staying, place of staying, "तिष्ठति अस्मिन् इति")
नि + दिध्यास to contemplate	+ ल्युट् =	निदिध्यासन (contemplation)

धातुः		New प्रातिपदिकम् (विग्रहवाक्यम् is given for some words.)
इष् (6P) to desire	+ ल्युट् =	एषण (desire)
दृश् (1P) to see	+ ल्युट् =	दर्शन (seeing)
पुष् (4P) to nourish	+ ल्युट् =	पोषण (nourishing)
भुज् (7U) to eat	+ ल्युट् =	भोजन (eating)
मुच् (6U) to set free	+ ल्युट् =	मोचन (setting free)
कृ (8U) to do	+ ल्युट् =	करण (doing, instrument "क्रियते अनेन इति")
प्र + कृ (8U) to express	+ ल्युट् =	प्रकरण (topic)
मृ (6A) to die	+ ल्युट् =	मरण (death)
स्मृ (1P) to remember	+ ल्युट् =	स्मरण (act of remembering)
उद् + आ + हृ (1U) to cite	+ ल्युट् =	उदाहरण (citing, example, "उदाह्रियते अनेन इति")
श्रु (1P) to hear	+ ल्युट् =	श्रवण (hearing)
भू (1P) to be	+ ल्युट् =	भवन (birth, place of abode "भवति अस्मिन् इति")
ध्यै (1P) to meditate	+ ल्युट् =	ध्यान (meditation)

Exercise 1:

Give the information on व्युत्पत्ति of the following ल्युट्-ending words according to the meanings given in English. Answer in the format in the example.

1. आसनम् (place of sitting)
2. बन्धनम् (means to tie)
3. ज्ञानम् (object of knowing)
4. ज्ञानम् (means of knowing)
5. वचनम् (what is said, object of saying)
6. स्थानम् (place of staying)
7. उदाहरणम् (illustration, by which something is illustrated)
8. भवनम् (place of abode)

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of आसनम् (place of sitting) is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is आस् (to sit)
c) The कृत्-प्रत्यय is ल्युट्.
d) From the translation the suffix is understood to be denoting अधिकरण, the location of आस्. Thus, this is अधिकरणे व्युत्पत्तिः.
e) विग्रहवाक्य will be "आस्ते अस्मिन् इति आसनम्".

Exercise 2: Find ल्युट्-ending words, identify their धातुs and प्रत्ययs, <u>give विग्रहवाक्य for ल्युट्-ending कृद्वृत्ति,</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. सर्वेषां दुःखानां सहनम् इष्यते ।
2. भगवतः दर्शनाय तपः तप्यते ।
3. देवदत्तः आचार्यात् ब्रह्मणः ज्ञानम् लभते ।
4. जननं मरणं शरीराणामेव न तु जीवानाम्।
5. तव वचनस्य श्रवणं करोमि ।
6. गुरूणां वन्दनं कृत्वा अध्ययनस्य आरम्भं करिष्यामः ।
7. यत् स्थानम् एकैः प्राप्यते तत् अन्यैः अपि गम्यते ।

Note:

- Instead of 3rd and 2nd, undenoted कर्ता and कर्म of the actions of ल्युट्-ending words take 6th case ending (षष्ठी विभक्तिः)
- They are called कर्तरि षष्ठी and कर्मणि षष्ठी respectively.

b. घञ्

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "घञ्":

1) What घञ् denotes:
   - घञर्थे i.e., भाव (action itself) and any कारक other than कर्ता
2) Content of घञ्-प्रत्यय
   - अ
3) इत् (indicatory) letters of घञ् and their function
   - घ् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. च्/ज् at the end of अङ्ग becomes कवर्ग, which is क्/ग्.
   - ञ् - By 1.3.3 हलन्त्यम्।. The suffix can cause वृद्धि in अङ्ग (See Topic IV)
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - गुण and वृद्धि can take place on अङ्ग (See Topic IV)..
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - All घञ्-ending words become पुँल्लिङ्ग.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - घञ्-ending word declines as अ-ending masculine, like राम. (राम is a घञ्-ending word.)
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - In भावे, other कृदन्त word which also indicates भाव will be used as an explanation. E.g., पठनम् इति पाठः । Both words are made of पठ् (1P) to study with भाव-अर्थ-कृत्-प्रत्ययs. The meaning of both words is "study".
   - In कर्मणि, a तिङन्त word in कर्मणि प्रयोग, or other कृदन्त word which indicates कर्म will be used. E.g., लोक्यते इति लोकः । What is experienced is लोकः. This is कर्मणि व्युत्पत्तिः.
   - In करणे, a तिङन्त word with "अनेन/येन", a 3rd case ending of इदम्/यद् in masculine, is used to show that the word is used as an instrument.
     E.g., पठ्यते अनेन इति पाठः । (By which a thing is read is पाठः.) This is करणे व्युत्पत्तिः.
   - In अपादाने, "अस्मात्/यस्मात्" word is used with a तिङन्त. This is अपादाने व्युत्पत्तिः.
     E.g., आहरन्ति रसं यस्मात् इति आहारः । (From which people take essence is आहारः)
   - In अधिकरणे, "अस्मिन्/यस्मिन्" word is used with a तिङन्त.
     E.g., रमन्ते अस्मिन् इति रामः । (In which people revel is रामः) This is अधिकरणे व्युत्पत्तिः.

Example 1. Derivation of राम, a घञ-प्रत्यय-अन्त word:

1) रम् + घञ्	A कृत्-प्रत्यय घञ् is suffixed to धातु रम् (to revel).
By the addition of the suffix, रम् is qualified to be an अङ्ग.
2) रम् + अ	घ् and ञ् of घञ् are इत् letters and hence elided.
3) राम् + अ	Because घञ् is a ञित्-प्रत्यय, there is a वृद्धि change on the penultimate short अ.
4) राम	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Being a घञ-प्रत्यय-अन्त प्रातिपदिकम्, राम is a masculine word and declines as अ-ending masculine.

Example 2. Derivation of त्याग, a घञ-प्रत्यय-अन्त word:

1) त्यज् + घञ्	A कृत्-प्रत्यय घञ् is suffixed to धातु त्यज् (to give up).
By the addition of the suffix, त्यज् is qualified to be an अङ्ग.
2) त्यज् + अ	घ् and ञ् of घञ् are इत् letters and hence elided.
3) त्याज् + अ	Because घञ् is a ञित्-प्रत्यय, there is a वृद्धि change on the penultimate short अ.
4) त्याग् + अ	Because घञ् is a घित्-प्रत्यय, the last ज् is replaced by कवर्ग, that is ग्.
5) त्याग	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

विग्रहवाक्य for त्याग can be "त्यजनं हानम् इति त्यागः". Another प्रत्यय which is in भावे is used with the same धातु and with another धातु in the same meaning. All mean "giving up, renunciation".

Example 3. Derivation of योग, a घञ-प्रत्यय-अन्त word:

1) युज् + घञ्	A कृत्-प्रत्यय घञ् is suffixed to धातु युज् (to give up).
By the addition of the suffix, युज् is qualified to be an अङ्ग.
2) युज् + अ	घ् and ञ् of घञ् are इत् letters and hence elided.
3) योज् + अ	Because युज् does not have इक् at the end or a penultimate अ, there is a गुण change on the penultimate short इक्.
4) योग् + अ	Because घञ् is a घित्-प्रत्यय, the last ज् is replaced by कवर्ग, that is ग्.
5) योग	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Here are more examples of घञ-ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
अधि + अस् (4P) to attribute falsely	+ घञ् =	अध्यास (superimposition)
सम् + नि + अस् (4P) to give up	+ घञ् =	सन्न्यास (renunciation)
नश् (4P) to perish	+ घञ् =	नाश (being lost, destruction)
लभ् (1A) to obtain	+ घञ् =	लाभ (obtaining, acquisition)
त्यज् (1P) to give up	+ घञ् =	त्याग (renunciation)
भिद् (7P) to separate	+ घञ् =	भेद (division)
उप + दिश् (6P) to instruct	+ घञ् =	उपदेश (teaching)
निर् + दिश् (6P) to indicate	+ घञ् =	निर्देश (description)
भुज् (7U) to eat	+ घञ् =	भोग (experience, object of experience)
युज् (7U) to unite	+ घञ् =	योग (application, means)
बुध् (1P) to know	+ घञ् =	बोध (knowledge)
दुह् (2P) to milk	+ घञ् =	दोह (milking)
अधि + इ (2A) to study	+ घञ् =	अध्याय (chapter)
अभि + प्र + इ (2P) to intend	+ घञ् =	अभिप्राय (intention)
भू (1P) to be	+ घञ् =	भाव (existence)
आ + हृ (1U) to bring	+ घञ् =	आहार (food)
वि + अव + हृ (1U) to deal with	+ घञ् =	व्यवहार (activity, transaction)
उप + सम् + हृ (1U) to conclude	+ घञ् =	उपसंहार (summarizing, withdrawing)
अधि + कृ (8U) to authorize	+ घञ् =	अधिकार (domain, topic)

Exercise 1:

Give the information on व्युत्पत्ति of the following घञ्-ending words according to the meanings given in English. Answer in the format in the example.

1. लोकः (object of experience)
2. भोगः (object of enjoyment)
3. पाठः (text of a book)
4. पाठः (method of reciting)
5. विभागः (partition, by which something is divided)
6. आहारः (from which people take nutrition)
7. आरामः (garden, place of pleasure, in which people take rest)

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of लोकः is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is लोक् (to experience)
c) The कृत्-प्रत्यय is घञ्.
d) From the translation the suffix is understood to be denoting कर्म, the object of लोक्. Thus, this is कर्मणि व्युत्पत्तिः.
e) विग्रहवाक्य will be "लोक्यते इति लोकः".

Exercise 2: Find घञ्-ending words, identify their धातुs and प्रत्ययs, and translate the following sentences by parsing each word.

1. तत्त्वस्य बोधः उपदिश्यते ।
2. एतस्य प्रकरणस्य उपसंहारः कर्तव्यः ।
3. तस्मिन् काले घटस्य नाशः न उपपद्यते ।
4. भोगस्य त्यागेन एव इदं लभ्यते ।

Note that कर्ता and कर्म of action of घञ्-ending word are in 6th case. Instead of 3rd and 2nd, undenoted कर्ता and कर्म of action of घञ्-ending word take 6th case ending (षष्ठी विभक्तिः) They are called कर्तरि षष्ठी and कर्मणि षष्ठी respectively.

c. क्तिन्

 Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "क्तिन्":

1) What क्तिन् denotes:
    - घञर्थ i.e., भाव (action itself) and any कारक other than कर्ता
2) Content of क्तिन्-प्रत्यय
    - ति
3) इत् (indicatory) letters of क्तिन् and their function
    - क् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. निषेध (prohibition) of गुण and वृद्धि on अङ्ग.
    - न् - By 1.3.3 हलन्त्यम्।. For intonation
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - No गुण or वृद्धि happens in अङ्ग. Some consonant sandhi may apply.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
    - All क्तिन्-ending words become स्त्रीलिङ्ग (feminine gender).
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - क्तिन्-ending word declines as इ-ending feminine, like मति. (मति is a क्तिन्-ending word.)
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
    - In भावे, another कृदन्त word which also indicates भाव will be used as an explanation. E.g., स्तवनं स्तुतिः । Both words are made of स्तु (2P) to praise with भाव-अर्थ-कृत्-प्रत्ययs. The meaning of both words is "praise".
    - In कर्मणि, a तिङन्त word in कर्मणि प्रयोग, or another कृदन्त word which indicates कर्म will be used. E.g., सृज्यते इति सृष्टिः। (What is created is सृष्टिः.) This is called कर्मणिव्युत्पत्तिः.
    - In करणे, a तिङन्त word with "अनया/यया", a 3rd case ending of इदम्/यद् in feminine (because क्तिन्-ending word is feminine), is used to show that the word is used as an instrument.

      E.g., स्तूयते अनया इति स्तुतिः । (By which something is praised is स्तुतिः, such as स्तोत्रं, सूक्तम्, etc.)

Example 1. Derivation of शक्ति, a क्तिन्-प्रत्यय-अन्त word:

1) शक् + क्तिन् — A कृत्-प्रत्यय क्तिन् is suffixed to the धातु शक् (to be able). By the addition of the suffix, शक् is qualified to be an अङ्ग.

2) शक् + ति — क् and न् of क्तिन् are इत् letters and hence elided.

3) शक्ति — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Being a क्तिन्-प्रत्यय-अन्त प्रातिपदिकम्, शक्ति is a feminine word and declines as इ-ending feminine प्रातिपदिकम्, like मति.

Example 2. Derivation of भक्ति, a क्तिन्-प्रत्यय-अन्त word:

1) भज् + क्तिन् — A कृत्-प्रत्यय क्तिन् is suffixed to the धातु भज् (to worship). By the addition of the suffix, भज् is qualified to be an अङ्ग.

2) भज् + ति — क् and न् of क्तिन् are इत् letters and hence elided.

3) भग् + ति — By 8.2.30 चोः कुः।, the चवर्ग immediately followed by झल्, is replaced by कवर्ग. In this case ज् (चवर्ग) is immediately followed by त् (झल्), thus replaced by ग् (कवर्ग).

4) भक् + ति — By 8.4.55 खरि च।, the झल् immediately followed by खर्, is replaced by चर्. In this case ग् (झल्) is immediately followed by त् (खर्), and thus is replaced by क् (चर्).

5) भक्ति — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

विग्रहवाक्य for भक्ति can be "भजनम् इति भक्तिः". Another प्रत्यय which is in भावे is used with the same धातु and with another धातु in the same meaning. The meaning of both words is "worship, devotion".

Example 3. Derivation of बुद्धि, a क्तिन्-प्रत्यय-अन्त word:

1)	बुध् + क्तिन्	A कृत्-प्रत्यय क्तिन् is suffixed to the धातु बुध् (to know). By the addition of the suffix, बुध् is qualified to be an अङ्ग.
2)	बुध् + ति	क् and न् of क्तिन् are इत् letters and hence elided.
3)	बुध् + धि	Being a कित्, क्तिन् does not cause गुण in the अङ्ग. By 8.2.40 झषस्तथोर्धोऽधः।, त/थ् immediately preceded by झष् is replaced by ध्. Thus the त् after ध् of बुध् is replaced by ध्.
4)	बुद् + धि	By 8.4.53 झलां जश् झशि ।, झल् immediately followed by झश् is replaced by जश्. Thus the ध् (झल्) of बुध् followed by ध् (झश्) of धि is replaced by द् (जश्).
5)	बुद्धि	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्

Here are more examples of क्तिन्-ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
शक् (5P) to be able	+ क्तिन् =	शक्ति (ability)
प्र + आप् (5P) to gain	+ क्तिन् =	प्राप्ति (gain)
श्रु (1P) to hear	+ क्तिन् =	श्रुति (hearing, what is heard, means of hearing)
स्मृ (1P) to remember	+ क्तिन् =	स्मृति (memory, what is remembered by teachers)
आ+ कृ (8U) to bring near	+ क्तिन् =	आकृति (form)

❖ <u>The last letter of the following धातुs take कुत्वम्, and चर्त्वम् when applicable.</u>

मुच् (6U) to set free	+ क्तिन् =	मुक्ति (liberation)
भुज् (7U) to eat	+ क्तिन् =	भुक्ति (eating, food)
भज् (7U) to worship	+ क्तिन् =	भक्ति (worship)
वि + भज् (7U) to divide	+ क्तिन् =	विभक्ति (division)

❖ <u>The last nasal letter of the following धातुs is elided.</u>

मन् (4A) to consider	+ क्तिन् =	मति (thought, mind)
रम् (1A) to rejoice	+ क्तिन् =	रति (pleasure)
गम् (1P) to go	+ क्तिन् =	गति (going, end, path)

धातुः		New प्रातिपदिकम्

❖ With the following धातुs, "त्" of क्तिन् becomes "ध्" and the last letter of the धातु becomes जश्.

शुध् (4P) to purify	+ क्तिन् =	शुद्धि (purity, purification)
सिध् (4P) to be successful	+ क्तिन् =	सिद्धि (success)
बुध् (1P) to know	+ क्तिन् =	बुद्धि (intellect, thought)
उप+ लभ् (1A) to perceive	+ क्तिन् =	उपलब्धि (perception)

❖ With the following धातुs, the last letter of the धातु becomes "ष्", and "त्" of क्तिन् becomes "ट्".

दृश् (1P) to see	+ क्तिन् =	दृष्टि (sight, eye)
सृज् (6P) to create	+ क्तिन् =	सृष्टि (creation, what is created)
यज् (1U) to worship	+ क्तिन् =	इष्टि (sacrifice)

❖ Other irregular forms

शम् (4P) to be tranquil	+ क्तिन् =	शान्ति (tranquillity)
स्था (1P) to stay	+ क्तिन् =	स्थिति (remaining)
वच् (2P) to say	+ क्तिन् =	उक्ति (sentence, expression)

Exercise 1:

Give the information on व्युत्पत्ति of the following क्तिन्-ending words according to the meanings given in English. Answer in the format in the example.

1. श्रुतिः (object of hearing, what is heard, the Veda)
2. श्रुतिः (instrument of hearing, ear)
3. दृष्टिः (instrument of seeing, eye)
4. बुद्धिः (thought, object of thinking)
5. मतिः (object of thinking, opinion)
6. मतिः (instrument of thinking, the mind)
7. गतिः (object of going, destination, end)
8. गतिः (means of going, path, way)

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of श्रुतिः (object of hearing, what is heard, the Veda) is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is श्रु (to hear)
c) The कृत्-प्रत्यय is क्तिन्.
d) From the translation, the suffix is understood to be denoting कर्म, the object of श्रु. Thus, this is कर्मणि व्युत्पत्तिः.
e) विग्रहवाक्य will be "श्रूयते इति श्रुतिः".

Exercise 2: Find क्तिन्-ending words, identify their धातुs, and translate the following sentences by parsing each word.

1. अप्राप्तस्य प्राप्तिः अत्र योगः उच्यते ।
2. अस्मिन् विषये मुनीनाम् अनेकाः मतयः सन्ति ।
3. जनानां भुक्तिं मुक्तिं च गुरुः ददाति ।
4. श्रद्धया उपेतः यतिः सिद्धिम् अप्राप्य कां गतिं गच्छति ।
5. देवदत्तस्य दृष्ट्या घटस्य उपलब्धिः न अस्ति ।
6. अन्तःकरणस्य शुद्धये एतानि कर्माणि उक्तानि ।
7. श्रुति-स्मृतिभ्यां युक्तेः च एतत् सूक्तम् इति अवगम्यते ।
8. विभक्तेः अर्थः शङ्क्यते ।
9. वस्तूनाम् उपलब्धिः बुद्धौ विद्यते ।
10. तेषां गतौ विघ्नः न विद्यते ।
11. एतस्मिन् विषये मनसः स्थितिः अस्ति।
12. भक्त्या दत्तानि पुष्पाणि गृह्णातु ।

Note:

- The कर्ता and the कर्म of action of क्तिन्-ending words are in 6th case.
- Instead of 3rd and 2nd, undenoted कर्ता and कर्म of the actions of क्तिन्-ending words take 6th case ending (षष्ठी विभक्तिः)
- They are called कर्तरि षष्ठी and कर्मणि षष्ठी respectively.

6. कृत्-प्रत्ययs to make अव्ययs

- To make a new प्रातिपदिक which is treated as अव्यय (indeclinable), the following कृत्-प्रत्ययs are suffixed to a धातु.
  a. क्त्वा denotes a previous action when there are two actions done by the same agent.
     e.g., ज्ञा (to know) + क्त्वा = ज्ञात्वा (having known)
  b. ल्यप् is a substitute for क्त्वा when the धातु comes along with उपसर्ग.
     e.g., परि + ईक्ष् (to examine) + ल्यप् = परीक्ष्य (having examined)
  c. तुमुन् denotes the action itself to make an infinitive form of the धातु.
     e.g., ज्ञा (to know) + तुमुन् = ज्ञातुम् (to know)

What is अव्यय ?

- Some प्रातिपदिकs are given a technical term "अव्ययम्" in Pāṇini-sūtras.
- क्त्वा and तुमुन् ending प्रातिपदिकs are defined as अव्ययम् in Pāṇini-sūtra 1.1.40 and 1.1.39.
- Being a substitute for क्त्वा, ल्यप्-ending प्रातिपदिकs are also treated as अव्यय.
- Even after getting अव्यय-संज्ञा (technical term which is "अव्ययम्"), being a प्रातिपदिक, a सुप्-प्रत्यय is suffixed so that it makes the अव्यय a पदम्, a word that can be used in the language, as told by 1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम् ।.
- Any सुप्-प्रत्यय suffixed to an अव्यय should be elided, in other words, it should become invisible. (This rule is enjoined by Pāṇini-sūtra 2.4.82.) Even after elision, the status of being सुबन्त (that which ends with सुप्-प्रत्यय) is retained, so that the word can be used in the language.
- Because of the elision of सुप्-प्रत्यय, for a प्रातिपदिक that is deemed अव्यय-संज्ञा, declension is as though not there. This is the reason for the name "indeclinable".

a. क्त्वा

- Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "क्त्वा":

1) What क्त्वा denotes:
   - A previous action when there are two actions done by the same agent. For example, "having done action A, he does action B", the action A takes क्त्वा.
2) Content of क्त्वा-प्रत्यय
   - त्वा
3) इत् (indicatory) letter of क्त्वा and its function
   - क् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. निषेध (prohibition) of गुण and वृद्धि in अङ्ग
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - No गुण.
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - As क्त्वा ending प्रातिपदिक denotes the action, it does not have gender.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an अव्यय, the new प्रातिपदिक does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - Since this कृत्-वृत्ति is easily understandable, विग्रहवाक्यs are not commonly seen.

To make a sentence "having done action A, he does action B", क्त्वा प्रत्यय is suffixed after a धातु indicating action A.

For example, in the sentence "Having known the meaning, he writes the verses," two actions belong to the same कर्ता. "Knowing the meaning" happens prior to "writing the verses." Thus क्त्वा प्रत्यय is suffixed to a धातु indicating "to know."

To make a word whose meaning is "having known":

1) ज्ञा + क्त्वा	A कृत्-प्रत्यय त्त्वा is suffixed to the धातु ज्ञा (to know).
	By the addition of the suffix, ज्ञा is qualified to be an अङ्ग.
2) ज्ञा + त्वा	क् of क्त्वा is इत् letter and hence elided.
3) ज्ञात्वा	Being कृदन्त, that is a प्रातिपदिकम्
	Also, being a क्त्वा ending word, it is an अव्ययम्.

Only after getting the status of पद, a word is qualified to be used in a Sanskrit language. In order to become a पद, being a प्रातिपदिक, सुप्-प्रत्यय must be suffixed to ज्ञात्वा. Since any सुप्-प्रत्यय after an अव्यय has to be elided (become invisible) by grammar rule, अव्यय words as though do not decline, keeping the same form.

क्त्वा can take इट्-आगम when the धातु is सेट्. पठ् (to study) is a सेट् धातु. To make a word whose meaning is "having studied":

1) पठ् + क्त्वा	A कृत्-प्रत्यय त्त्वा is suffixed to the धातु पठ् (to study).
	By the addition of the suffix, पठ् is qualified to be an अङ्ग.
2) पठ् + त्वा	क् of क्त्वा is इत् letter and hence elided.
3) पठ् + इत्वा	Because पठ् is a सेट् धातु, इट्-आगम is attached to त्वा.
4) पठित्वा	Being कृदन्त, this is a प्रातिपदिकम्.
	The क्त्वा ending word is an अव्ययम्.

Here are more examples of क्त्वा -ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
कृ (8U) to do	+ क्त्वा =	कृत्वा (having done)
ज्ञा (9P) to know	+ क्त्वा =	ज्ञात्वा (having known)
श्रु (5P) to hear	+ क्त्वा =	श्रुत्वा (having heard)
पठ् (1P) to study	+ क्त्वा =	पठित्वा (having studied)
विद् (2P) to know	+ क्त्वा =	विदित्वा (having known)
गम् (1P) to go	+ क्त्वा =	गत्वा (having gone)
नम् (1P) to salute	+ क्त्वा =	नत्वा (having saluted)
हन् (2P) to injure	+ क्त्वा =	हत्वा (having injured)
त्यज् (1P) to give up	+ क्त्वा =	त्यक्त्वा (having given up)
भुज् (7U) to eat	+ क्त्वा =	भुक्त्वा (having eaten, experienced)
मुच् (6P) to set free	+ क्त्वा =	मुक्त्वा (having released)
दृश् (1P) to see	+ क्त्वा =	दृष्ट्वा (having seen)
वच् (2P) to say	+ क्त्वा =	उक्त्वा (having said)
स्था (1P) to stay	+ क्त्वा =	स्थित्वा (having been there)
दा (3U) to give	+ क्त्वा =	दत्त्वा (having given)
लभ् (1A) to gain	+ क्त्वा =	लब्ध्वा (having gained)
बुध् (1P) to know	+ क्त्वा =	बुद्ध्वा (having known)

Exercise 1: Find क्त्वा-ending words, identify their धातुs, and separate the words belonging to the क्त्वा-ending word from the words belonging to the तिङन्त word.

1. स्नानं कृत्वा पुत्राः मन्दिरं गच्छन्ति ।
2. गुरूपदेशेन अर्थं ज्ञात्वा शिष्यः तुष्यति ।
3. उपनिषदं श्रुत्वा देवदत्तः गृहात् निर्गच्छति ।
4. श्लोकान् पठित्वा सोमदत्तः तान् लिखति ।
5. तत्वं विदित्वा पुरुषः न मुह्यति ।
6. जीवाः तत् गत्वा न निवर्तन्ते ।
7. सरस्वतीं देवीं नत्वा पठामः ।
8. तान् हत्वा न जिजीविषामि ।
9. फलं भुक्त्वा पुनः मनुष्यलोकं प्रविशन्ति ।
10. सिन्धुं दृष्ट्वा सः सेतुं तरति ।
11. इदं वाक्यम् उक्त्वा सः तूष्णीं बभूव ।
12. अतिथये धनं दत्त्वा नृपतिः तं नमति ।
13. गुरोः अनुग्रहं लब्ध्वा सः शास्त्रं पठति ।
14. कारणं बुद्ध्वा कविः कार्यम् अपि जानाति ।

b. ल्यप्

- ल्यप् is the substitute for क्त्वा when the धातु takes an उपसर्ग or other elements related to the धातु. Thus ल्यप् is treated in the same manner as क्त्वा-प्रत्यय.
- When क्त्वा-ending word is compounded with नञ्, a negative particle, क्त्वा is not substituted by ल्यप्. E.g., अकृत्वा (not having done), अविदित्वा (not having known)
- The only differences from क्त्वा-प्रत्यय are the following:

2) Content of ल्यप्
   - य
3) इत् (indicatory) letters of ल्यप् and their function
   - ल् - By 1.3.8 लशक्वतद्धिते।. For intonation
   - प् - By 1.3.3 हलन्त्यम्।. When the धातु ends with a short vowel, त् is attached to the धातु.

- ल्यप्-प्रत्यय-ending words are commonly called ल्यबन्त, that which ends with ल्यप्. The प् is replaced by ब् by a sandhi rule.

For example, to make a word whose meaning is "having experienced":

1) अनु + भू + क्त्वा	A कृत्-प्रत्यय क्त्वा is suffixed to the धातु भू, which is prefixed by उपसर्ग "अनु", giving the meaning "to experience". By the addition of the suffix, भू is qualified to be an अङ्ग.
2) अनु + भू + ल्यप्	Because the धातु is prefixed by उपसर्ग, the क्त्वा is replaced by ल्यप्.
3) अनु + भू + य	ल् and प् are इत् letters and hence elided.
4) अनुभूय	Being a substitute of क्त्वा, ल्यप् functions as क्त्वा, that is: गुण change does not take place, and ल्यबन्त word is also कृदन्त. Thus प्रातिपदिक status is acquired. Just like क्त्वा-ending word, ल्यबन्त is an अव्यय.

ल्यप् is a पित्, that which has प् as इत् letter. When a short vowel ending धातु is suffixed by पित् कृत् प्रत्यय, त् is added after the धातु by 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।. For example, to make a word whose meaning is "having followed":

1)	अनु + सृ + क्त्वा	A कृत्-प्रत्यय क्त्वा is suffixed to the धातु सृ prefixed by उपसर्ग अनु, giving the meaning "to follow". By the addition of the suffix, सृ is qualified to be an अङ्ग.
2)	अनु + सृ + ल्यप्	Because the धातु is prefixed by उपसर्ग, the क्त्वा is replaced by ल्यप्.
3)	अनु + सृ + य	ल् and प् are इत् letters and hence elided.
4)	अनु + सृ + त् + य	ल्यप् being a पित् कृत्-प्रत्यय, by 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्।, तुक्-आगम (the content is त्) is attached at the end of the धातु.
5)	अनुसृत्य	Just as क्त्वा-ending word, ल्यबन्त word is also a प्रातिपदिक and अव्यय.

Here are more examples of ल्यप्-ending (ल्यबन्त) words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
प्र + आप् (5P) to gain	+ ल्यप् =	प्राप्य (having gained)
परि + ईक्ष् (5P) to examine	+ ल्यप् =	परीक्ष्य (having examined)
उप + सम् + क्रम् (5P) to step	+ ल्यप् =	उपसंक्रम्य (having gone to the other side)
अव + गम् (1P) to understand	+ ल्यप् =	अवगम्य (having understood)
उप + गम् (1P) to approach	+ ल्यप् =	उपगम्य (having approached)
प्र + नम् (1P) to salute	+ ल्यप् =	प्रणम्य (having saluted)
परि + त्यज् (1P) to give up	+ ल्यप् =	परित्यज्य (having given up totally)
वि + मुच् (6U) to set free	+ ल्यप् =	विमुच्य (having set free)
वि + ज्ञा (9P) to know	+ ल्यप् =	विज्ञाय (having known)
अनु + स्था (1P) to perform	+ ल्यप् =	अनुष्ठाय (having performed)
वि + हा (3P) to give up	+ ल्यप् =	विहाय (having given up)

In the following list all the धातुs end with a short vowel (ह्रस्व). Because कृत्-प्रत्ययs which are पित् cause "त्" to be added after the धातु, ल्यप् which is पित् and a substitute for कृत्-प्रत्यय, causes "त्" to be added after the धातु.

धातुः		New प्रातिपदिकम्
अधि + इ(ङ्) (2A) to study	+ ल्यप् =	अधीत्य (having studied)
प्र + इ(ण्) (2P) to depart	+ ल्यप् =	प्रेत्य (having departed)
अधि + कृ (8U) to refer to	+ ल्यप् =	अधिकृत्य (having referred to)
वि + स्मृ (1P) to forget	+ ल्यप् =	विस्मृत्य (having forgotten)
आङ् + श्रि (1U) to seek refuge	+ ल्यप् =	आश्रित्य (having sought refuge)
प्र + स्तु (2U) to begin	+ ल्यप् =	प्रस्तुत्य (having begun)
उप + सम् + हृ (1U) to sum up	+ ल्यप् =	उपसंहृत्य (having summed up)

Exercise 1: Find ल्यबन्त words, identify उपसर्ग, धातु, and separate the words belonging to the ल्यबन्त word from the words belonging to the तिङन्त word.

1. सर्वान् लोकान् परीक्ष्य ब्राह्मणः वैराग्यम् आप्नोति ।
2. विद्यावन्तम् उपगम्य विद्यार्थिनः सेवां कुर्वन्ति ।
3. शिरसा मनसा च देवं प्रणम्य सः जपति ।
4. सर्वान् बन्धून् परित्यज्य सः वने वसति ।
5. पक्षिणं विमुच्य देवदत्तः तरोः मूले तिष्ठति ।
6. कर्माणि अनुष्ठाय पुरुषः अधिकारित्वं लभते ।
7. शरीराणि विहाय अन्यानि शरीराणि विन्दन्ति ।
8. सर्वान् वेदान् अधीत्य पुत्रः ग्रामं प्रत्यागच्छति ।
9. अस्मात् लोकात् प्रेत्य अन्यं लोकं प्राप्नोति ।
10. श्लोकान् विस्मृत्य देवदत्तः तान् न वदति ।
11. भगवन्तम् आश्रित्य जनाः जीवन्ति ।
12. तद् विज्ञाय भृगुः पितरम् उपसरति ।
13. अस्मिन् ग्रन्थे एकं प्रकरणम् उपसंहृत्य अन्यत् प्रकरणं प्रस्तुत्य आचार्यः सर्वाः शङ्काः बाधते ।

c. तुमुन्

 Of the कृत्-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding “तुमुन्”:

1) What तुमुन् denotes:
   - भाव (the meaning of the धातु)
2) Content of तुमुन्-प्रत्यय
   - तुम्
3) इत् (indicatory) letters of तुमुन् and their function
   - उ - उच्चारणार्थकः (just to facilitate the pronunciation, thus this is not इत् letter.)
   - न् - By 1.3.3 हलन्त्यम्।. For intonation
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - इट्-आगम can come. (See Topic V)
   - गुण can take place. (See Topic IV)
5) Gender of the new प्रातिपदिक
   - तुमुन्-ending प्रातिपदिक is treated as अव्यय. Since तुमुन् denotes भाव, the action itself, and भाव does not have gender, there is no gender for तुमुन्-ending words.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an अव्यय, the तुमुन्-ending प्रातिपदिक does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the कृत्-वृत्तिः
   - Since this कृत्-वृत्ति is easily understandable, विग्रहवाक्यs are not commonly seen.

 तुमुन् is suffixed to a धातु when:

A) There is another action which is for the sake of action of the धातु.

E.g., देवदत्तः सोमदत्तं द्रष्टुं ग्रामं गच्छति । (Devadatta goes to the village to see Somadatta.)

Here, action of going is for the sake of action of seeing, to which तुमुन् is suffixed.

B) There is a word indicating desire which is connected to action of the धातु.

E.g., अहं ते ऐश्वरं रूपं द्रष्टुम् इच्छामि । (I want to see your lord form.)

Here, the word इच्छामि is connected to action of seeing, to which तुमुन् is suffixed.

C) There is a word made of शक् (to be able), अर्ह् (to be entitled), etc. which is connected to action of the धातु.

E.g., अहम् अवस्थातुं न शक्नोमि । (I am not able to stand.)

त्वम् एवं शोचितुं न अर्हसि (You are not entitled to grieve in this manner.)

Here, the word शक्नोमि and अर्हसि are connected to action of standing and grieving, to which तुमुन् is suffixed.

For example, to make a new प्रातिपदिक which is an infinitive form of a धातु श्रु (to hear):

1)	श्रु + तुमुन्	A कृत्-प्रत्यय तुमुन् is suffixed to the धातु श्रु (to hear). By the addition of the suffix, श्रु is qualified to be an अङ्ग.
2)	श्रु + तुम्	न् of तुमुन् is इत् letter and hence elided. उ is just for pronunciation.
3)	श्रो + तुम्	तुमुन् causes गुण to its अङ्ग. (See Topic IV page 17)
4)	श्रोतुम्	Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्. तुमुन् ending word is an अव्ययम्.

Only after getting the status of पद, a word is qualified to be used in a Sanskrit language. In order to become a पद, being a प्रातिपदिक, सुप्-प्रत्यय is suffixed to श्रोतुम्. Since any सुप्-प्रत्यय after an अव्यय has to be elided (become invisible) by grammar rule, अव्यय word as though does not decline, keeping the same form.

तुमुन् can take इट्-आगम when the धातु is सेट्. पठ् (to study) is a सेट् धातु. To make a new प्रातिपदिक "to study", which is an infinitive form of पठ्:

1) पठ् + तुमुन् — A कृत्-प्रत्यय तुमुन् is suffixed to the धातु पठ् (to study). By the addition of the suffix, पठ् is qualified to be an अङ्ग.
2) पठ् + तुम् — न् of तुमुन् is इत् letter and hence elided. उ is just for pronunciation.
3) पठ् + इ + तुम् — Because पठ् is a सेट् धातु, इट्-आगम is attached to तुम्.
4) पठितुम् — Being कृदन्त, this is qualified to be a प्रातिपदिकम्. तुमुन् ending word is qualified to be an अव्ययम्.

Here are more examples of तुमुन्-ending words:

धातुः		New प्रातिपदिकम्
कृ (8U) to do	+ तुमुन् =	कर्तुम् (to do)
जि (1P) to conquer	+ तुमुन् =	जेतुम् (to conquer)
श्रु (1U) to hear	+ तुमुन् =	श्रोतुम् (to hear)
भुज् (7U) to eat	+ तुमुन् =	भोक्तुम् (to experience)
मुच् (6P) to set free	+ तुमुन् =	मोक्तुम् (to release)
छिद् (7U) to cut	+ तुमुन् =	छेत्तुम् (to cut)
ज्ञा (9P) to know	+ तुमुन् =	ज्ञातुम् (to know)
स्था (1P) to stay	+ तुमुन् =	स्थातुम् (to stay)
सम् + आ + धा (3U) to resolve	+ तुमुन् =	समाधातुम् (to resolve)
प्र + आप् (5P) to gain	+ तुमुन् =	प्राप्तुम् (to gain)
हन् (2P) to injure	+ तुमुन् =	हन्तुम् (to injure)
तप् (4A) to rule	+ तुमुन् =	तप्तुम् (to rule)
वच् (2P) to say	+ तुमुन् =	वक्तुम् (to say)
गम् (1P) to go	+ तुमुन् =	गन्तुम् (to go)
त्यज् (1P) to give up	+ तुमुन् =	त्यक्तुम् (to give up)

धातुः		New प्रातिपदिकम्
दृश् (1P) to see	+ तुमुन् =	द्रष्टुम् (to see)
दा (3U) to give	+ तुमुन् =	दातुम् (to give)
लभ् (1A) to gain	+ तुमुन् =	लब्धुम् (to gain)
दह् (1P) to burn	+ तुमुन् =	दग्धुम् (to burn)
बुध् (1P) to know	+ तुमुन् =	बोद्धुम् (to know)
भू (1P) to be	+ तुमुन् =	भवितुम् (to be)
अस् (2P) to be	+ तुमुन् =	भवितुम् (to be) * the form is the same as "भू" धातु's
पठ् (1P) to study	+ तुमुन् =	पठितुम् (to study)
वद् (2P) to say	+ तुमुन् =	वदितुम् (to say)
विद् (2P) to know	+ तुमुन् =	वेदितुम् (to know)
शुच् (1P) to regret	+ तुमुन् =	शोचितुम् (to regret)
बाध् (1A) to negate	+ तुमुन् =	बाधितुम् (to negate)

Exercise 1: Find तुमुन्-ending words, identify their धातुs, and translate by parsing each word.

1. गुरोः सेवां कर्तुम् इच्छा मयि अस्ति ।
2. देवदत्तः कथां श्रोतुं नगरं गच्छति ।
3. ये शास्त्राणि पठन्ति ते मोक्तुम् इच्छवः सन्ति ।
4. त्वत् अन्यः मम संशयं छेत्तुम् न अर्हति ।
5. एषः विषयः अस्माभिः ज्ञातुं शक्यते ।
6. सः ध्यानविषये मनः समाधातुं न शक्नोति ।
7. देवदत्तः फलानि प्राप्तुं वनं गच्छति ।
8. अहं गुरून् बन्धून् च हन्तुं न इच्छामि ।
9. ऋषिः तपः तप्तुं वने निवसति ।
10. देहिनः सर्वं कर्म त्यक्तुं न शक्नुवन्ति ।
11. यत् रूपं देवैः पूज्यते तत् अहं द्रष्टुम् इच्छामि ।
12. पुरुषः तपसा ऋषिः भवितुं शक्नोति ।
13. त्वं एतत् पुस्तकं पठितुम् अर्हसि ।
14. कोऽपि एवं वदितुं न शक्नोति ।
15. शिष्याः तत्त्वं वेदितुं शास्त्रं पठन्ति ।
16. एते भेदाः बाधितुं शक्याः सन्ति ।

7. Summary of कृत्-वृत्तिः

Type	प्रत्ययः	Basic sense	Additional sense	Example	Gender	Declension in m, n, f 1/1
कृत्याः	यत्, क्यप्, ण्यत्, तव्य, अनीयर्	कर्मणि, भावे	necessity, ability	ज्ञेय, प्रमेय, स्तुत्य, कार्य, कर्तव्य, करणीय (that which is to be done)	All 3	ज्ञेयः, ज्ञेयम्, ज्ञेया
	तृच्	कर्तरि	n/a	कर्तृ (doer), भोक्तृ, प्रमातृ	All 3	कर्ता, कर्तृ, कर्त्री
	ण्वुल्			कारक (doer), नायक, पावक		कारकः, कारकम्, कारिका
	क्विप्			सर्वविद् (knower of everything), उपनिषद्		same in all
निष्ठा	क्त	कर्मणि, कर्तरि	भूते (past), etc.	कृत (that which has been done), भुक्त, पठित	All 3	कृतः, कृतम्, कृता
	क्तवतुँ	कर्तरि	भूते (past)	कृतवत् (one who has done), भुक्तवत्, पठितवत्		कृतवान्, कृतवत्, कृतवती
सत्	शतृँ	कर्तरि	वर्तमाने (present), भविष्यत् (future)	पचत् (one who is cooking), सत्, पश्यत्, करिष्यत् (one who is going to do)	All 3	पचन्, पचत्, पचन्ती
	शानच्	कर्तरि, कर्मणि		लभमान (one who is gaining), लभ्यमान (that which is being gained), लप्स्यमान (one who is going to gain/be gained), वक्ष्यमाण	All 3	लभमानः, लभमानम्, लभमाना
	ल्युट्	भावे, करणे, etc	n/a	भवन (being), करण, आसन	नपुंसकलिङ्गः (in भावे)	भवनम्
घञर्थाः	घञ्	भावे, कर्मणि, etc	n/a	त्याग (renunciation), बोध, योग	पुँल्लिङ्गः	त्यागः
	क्तिन्	भावे, कर्मणि, etc		बुद्धि (intellect), शक्ति, मति	स्त्रीलिङ्गः	बुद्धिः
	क्त्वा, ल्यप्	भावे	previous action of two actions	कृत्वा (having done), भूत्वा, प्रणम्य (having saluted), विज्ञाय	अव्ययम्	n/a
	तुमुन्	भावे	infinitive	कर्तुम् (to do), भोक्तुम्	अव्ययम्	n/a

Topic VIII

Taddhitānta

तद्धितान्तम्

तद्धित-प्रत्ययाः (Suffixes to a nominal base to make a new nominal base)

- तद्धित-प्रत्ययs are suffixes added to a प्रातिपदिक to make a new प्रातिपदिक (nominal base).

प्रातिपदिकम् + तद्धितप्रत्ययः = प्रातिपदिकम्

- There are a few hundred तद्धित-प्रत्ययs. They are found in Pāṇini-sūtras 4.1.76 to 5.4.160. (*1)

- The new प्रातिपदिक and the declined form (सुबन्त) of that प्रातिपदिक are called तद्धितान्त (nominal derivative nouns).
- Most of the तद्धित-प्रत्ययs require the प्रातिपदिक to end with a certain विभक्ति.
- Generally, the meaning of a तद्धित-वृत्ति (तद्धित-प्रत्यय-ending word) can be said by other words. For example, the meaning of a तद्धित-वृत्ति "घटत्वम्" (pot-ness) is expressed as "घटस्य भावः" (the status of pot). This is the विग्रहवाक्य of the तद्धित-वृत्ति. The same meaning can be conveyed either by तद्धितवृत्ति or विग्रहवाक्य.

*1: All the प्रत्ययs enjoined under the whole 4th and 5th chapters are to be suffixed to प्रातिपदिकs. Pāṇini-sūtra 4.1.2 enjoins the 21 सुप्-प्रत्ययs. Sūtras 4.1.3 to 4.1.81 enjoin स्त्री-प्रत्ययs, additional प्रत्ययs suffixed to प्रातिपदिक to make them feminine. And the rest, almost two full chapters, enjoins तद्धित-प्रत्ययs.

लक्षण-वाक्यम्

- लक्षण-वाक्यम् is used to explain the meaning of a तद्धित-प्रत्यय.
- लक्षण-वाक्य consists a pronoun तद्. The तद् is replaced by a प्रातिपदिक to make a विग्रहवाक्य. Thus लक्षण-वाक्य is like a universal विग्रहवाक्य of a given तद्धित-वृत्ति.
- For example, विग्रहवाक्य of a तद्धितवृत्ति "घटत्व" is "घटस्य भावः". लक्षणवाक्य of a तद्धित प्रत्यय "त्व" is "तस्य भावः". By this लक्षण-वाक्य we can understand that त्व is suffixed to a प्रातिपदिक ending with 6th case to denote "the status (भावः) of … (तस्य)".
- The universal विग्रहवाक्यम् of a given तद्धित-वृत्ति is called लक्षण-वाक्यम्. In the previous example, त्व is the तद्धित-प्रत्यय and its लक्षण-वाक्य is "तस्य भावः". By this लक्षण-वाक्य we can understand that त्व is suffixed to a प्रातिपदिक ending with 6th case to denote "the status (भावः) of … (तस्य)".

- To understand तद्धित-प्रत्ययs, the following things need to be known:
  1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
  2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
  3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
  4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
  5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
  6) Declension of the new प्रातिपदिक
  7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः

  In this book, each तद्धित-प्रत्यय will be introduced with these 7 aspects.

1. तस्यापत्यम् (descendant of …)

- To make a new प्रातिपदिक which denotes a descendant of a given person or family, the following तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to a प्रातिपदिक ending with 6th case, which indicates the person or family.

  a. **अण्/अञ्** are suffixed after some names
  b. **इञ्** is suffixed after some names
  c. **ढक् (एय)** is suffixed after names of females

- These तद्धित-प्रत्ययs indicating "descendant of …" are called अपत्यार्थ-प्रत्ययs.

- The लक्षणवाक्य of these तद्धित-प्रत्ययs is "तस्य अपत्यम्". From this लक्षणवाक्य it is understood that these तद्धित-प्रत्ययs denote descendant (अपत्यम्), and these are suffixed to a 6th case ending प्रातिपदिक because तस्य is in 6th case.

a. अण्/अञ्

- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known about "अण्/अञ्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तस्य अपत्यम् (descendant of …)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - अ
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
    - ण्/ञ् – By 1.3.3 हलन्त्यम्।. They cause आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
    - The difference of the two suffixes is only intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्तिः is qualifying
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine, as an अ-ending
    - in feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - भरतस्य अपत्यं पुमान् (male) भारतः।
    - भरतस्य अपत्यं स्त्री (female) भारती ।

For example, to make a word whose meaning is "son of भरत" or "भरतस्य (of Bharata) अपत्यम् (descendant)":

1)	भरत + ङस् + अञ्	A तद्धित-प्रत्यय अञ् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, भरत + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "भरत + ङस् + अञ्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	भरत + ङस् + अ	By 1.3.3 हलन्त्यम्, ञ् of अञ् is इत् and hence elided.
3)	भरत + + अ	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	भारत + + अ	The first vowel in the अङ्ग takes वृद्धि because the प्रत्यय is ञित्.
5)	भारत् + अ	The last अ of the अङ्ग is elided. (See Topic IV).
6)	भारत	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the person is male, the विग्रहवाक्य is "भरतस्य अपत्यं पुमान् भारतः ।" and the new प्रातिपदिक declines as अ-ending masculine, like राम. If the person is female, the विग्रहवाक्य is "भरतस्य अपत्यं स्त्री भारती ।" and the new प्रातिपदिक declines as ई-ending feminine, like नदी.

In the same manner, to make a word whose meaning is "son of धृतराष्ट्र" or "धृतराष्ट्रस्य (of Dhṛtarāṣṭra) अपत्यम् (descendant)":

1)	धृतराष्ट्र + ङस् + अण्	A तद्धित-प्रत्यय अण् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, धृतराष्ट्र + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "धृतराष्ट्र + ङस् + अण्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	धृतराष्ट्र + ङस् + अ	By 1.3.3 हलन्त्यम्, ण् of अण् is इत् and hence elided.
3)	धृतराष्ट्र + + अ	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	धार्तराष्ट्र + अ	The first vowel in the अङ्ग takes वृद्धि because the प्रत्यय is णित्.
5)	धार्तराष्ट्र् + अ	The last अ of the अङ्ग is elided. (See Topic IV).
6)	धार्तराष्ट्र	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the person is male, the विग्रहवाक्य is "धृतराष्ट्रस्य अपत्यं पुमान् धार्तराष्ट्रः ।" and the new प्रातिपदिक declines as अ-ending masculine, like राम. If the person is female, the विग्रहवाक्य is "धृतराष्ट्रस्य अपत्यं स्त्री धार्तराष्ट्री ।" and the new प्रातिपदिक declines as ई-ending feminine, like नदी.

When the last letter of the प्रातिपदिक is उवर्ण, it takes गुण. For example, to make a word whose meaning is "son of पाण्डु" or "पाण्डोः (of Pāṇḍu) अपत्यम् (descendant)":

1) पाण्डु + ङस् + अञ्	A तद्धित-प्रत्यय अञ् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, पाण्डु + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "पाण्डु + ङस् + अञ्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) पाण्डु + ङस् + अ	By 1.3.3 हलन्त्यम्, ञ् of अञ् is इत् letter and hence elided.
3) पाण्डु + + अ	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4) पाण्डो + अ	The last उ in the अङ्ग takes गुण (See Topic IV).
5) पाण्डव् + अ	By 6.1.78 एचोऽयवायावः।, अव् is the substitute for ओ followed by a vowel.
6) पाण्डव	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the person is male, the विग्रहवाक्य is "पाण्डोः अपत्यं पुमान् पाण्डव ।" and the new प्रातिपदिक declines as अ-ending masculine, like राम. If the person is female, the विग्रहवाक्य is "भृगोः अपत्यं स्त्री भार्गवी ।" and the new प्रातिपदिक declines as ई-ending feminine, like नदी.

Exercise 1:

Find the प्रातिपदिक and प्रत्यय of the following तद्धितवृत्तिs, and give their विग्रहवाक्यs.

1. भारद्वाजः
2. शौनकः
3. सौभद्रः
4. पाण्डवः
5. कौरवः
6. राघवः
7. भार्गवः
8. जानकी
9. वैदेही
10. द्रौपदी
11. गार्गी

Example answer to 1:

- प्रातिपदिकम् = भरद्वाज
- प्रत्ययः = अण्/अञ् (अपत्यर्थ-तद्धित-प्रत्ययः)
- विग्रहवाक्यम् = भरद्वाजस्य अपत्यं पुमान् भारद्वाजः।

b. इञ्

- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known about "इञ्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - तस्य अपत्यम् (descendant of …)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - इ
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - ञ् – By 1.3.3 हलन्त्यम्।. This is to cause आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्तिः is qualifying
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In masculine, as an इ-ending
   - in feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - अरुणस्य अपत्यं पुमान् (male) आरुणिः।

For example, to make a word whose meaning is "son of अरुण" or "अरुणस्य अपत्यम्":

1) अरुण + ङस् + इञ्	A तद्धित-प्रत्यय इञ् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, अरुण + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "अरुण + ङस् + इञ्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) अरुण + ङस् + इ	By 1.3.3 हलन्त्यम्, ञ् of इञ् is इत् letter and hence elided.
3) अरुण + + इ	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4) आरुण + + इ	The first vowel in the अङ्ग takes वृद्धि because the प्रत्यय is ञित्.
5) आरुण् + इ	The last अ of the अङ्ग is elided. (See Topic IV).
6) आरुणि	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

The new प्रातिपदिक declines as इ-ending masculine, like हरि.

Exercise 1:

Try to find the प्रातिपदिक and प्रत्यय of the following तद्धितवृत्तिs, and give विग्रहवाक्य.

1. दाशरथिः (Another name of राम, a son of the king दशरथ)
2. वारुणिः (Another name of भृगु, a son of the sage वरुण)
3. गार्गिः
4. वैदर्भिः
5. सौमदत्तिः
6. नैषादिः (Another name of एकलव्य, a son of निषाद)

Example answer to 1:

- प्रातिपदिकम् = दशरथ
- प्रत्ययः = इञ् (अपत्यर्थ-तद्धित-प्रत्ययः)
- विग्रहवाक्यम् = दशरथस्य अपत्यं पुमान् दाशरथिः ।

c. ढक्

 Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known about "ढक्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तस्य अपत्यम् (descendant of …)
    - Here, the प्रातिपदिक should be a name of a female.
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - ढ (replaced by एय)
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
    - क् – By 1.3.3 हलन्त्यम्।. This is to cause आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - The प्रत्यय ढ is replaced by "एय", by 7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।
    - आदि-वृद्धि in the अङ्ग (See Topic IV)
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्तिः is qualifying
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine, as an अ-ending
    - in feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - कुन्त्याः अपत्यं पुमान् (male) कौन्तेयः।
    - विनतायाः अपत्यं स्त्री वैनतेयी ।

For example, to make a word whose meaning is “son of कुन्ती” or “कुन्त्याः अपत्यम्”:

1) कुन्ती + ङस् + ढक्	A तद्धित-प्रत्यय ढक् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, कुन्ती + ङस् is qualified to be an अङ्ग. “कुन्ती + ङस् + ढक्”, since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) कुन्ती + ङस् + ढ	By 1.3.3 हलन्त्यम्, क् of ढक् is इत् letter and hence elided.
3) कुन्ती + ङस् + एय	ढ is replaced by एय.
4) कुन्ती + + एय	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
5) कौन्ती + + एय	The first vowel in the अङ्ग takes वृद्धि because the प्रत्यय is कित्.
6) कौन्त् + एय	The last ई of the अङ्ग is elided. (See Topic IV).
7) कौन्तेय	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

The new प्रातिपदिक declines as अ-ending masculine, like राम.

Exercise

Try to find the प्रातिपदिक and प्रत्यय of the following तद्धितवृत्तिs, and give विग्रहवाक्य.

1. गाङ्गेयः
2. राधेयः
3. द्रौपदेयाः
4. आञ्जनेयः

Example answer to 1:

- प्रातिपदिकम् = गङ्गा
- प्रत्ययः = ढक् (अपत्यर्थ-तद्धित-प्रत्ययः)
- विग्रहवाक्यम् = गङ्गायाः अपत्यं पुमान् गाङ्गेयः ।

2. मत्वर्थीयाः (one who has …)

- To make a new प्रातिपदिक indicating a person or a thing which has …, or in which … exists, the following तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to a प्रातिपदिक ending with 1st case.
  a. **मतुँप्** is suffixed to almost any प्रातिपदिक
  b. **इनिँ** is suffixed when the प्रातिपदिक is अ-ending
  c. **विनिँ** is suffixed when the प्रातिपदिक is अस्-ending, and माया, मेधा, स्रज् words
  d. **अच्** is suffixed when the प्रातिपदिक is one of the अर्शआदि-गण, a certain group of words.

- These तद्धित-प्रत्ययs indicating "One who has …" or "One in whom … exists" are called मत्वर्थ-प्रत्ययs or मत्वर्थीय-प्रत्ययs (मतुँ + अर्थ = मत्वर्थ).

- The लक्षणवाक्य of these तद्धित-प्रत्ययs is "तद् अस्य/अस्मिन् अस्ति". Literally translating, "That (तत्$^{1/1}$) exists (अस्ति) belonging to this (अस्य), or in this (अस्मिन्)." The meaning of the प्रातिपदिक should fit in the place of तद्. इदम्-शब्द (अस्य or अस्मिन्) should be the one denoted by the तद्धित-प्रत्यय. Hence, these तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to a 1st case ending प्रातिपदिक because तद् is in 1st case ending.

- The प्रातिपदिक formed with the मत्वर्थीय-प्रत्यय conveys the following things:
  - Abundance: धनवान्
  - Praise: आचार्यवान्, रूपवती, मातृमान्
  - Exceeding: बलवान्
  - Connection: दण्डी, छत्री

a. मतुँप्

- The following 7 things are to be known about मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय "मतुँप्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - तद् अस्य/अस्मिन् अस्ति (There is … belonging to/in this person/thing)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - मत्
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
   - उँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्।. उ is in उक् प्रत्याहारः. A प्रत्यय which has उक् as इत् is called उगित्. उगित्-प्रत्यय-ending प्रातिपदिकs decline in a certain manner. For the sake of the declension, उँ is given as an इत् letter for this प्रत्यय.
   - प् – By 1.3.3 हलन्त्यम्।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - If अवर्ण or म् is in the final or penultimate position in the प्रातिपदिक, then the म् of मतुँप् is replaced by व्. See below "7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः" for examples.
   - त्/स् at the end of a पद is not considered to be पदान्त before मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय. Thus such त्/स् does not undergo any पदान्त modification such as जश्त्वं, रुँत्वम्, etc.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In masculine and neuter, as उगित्-प्रत्यय ending and अत्-ending प्रातिपदिक.
   - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine, like नदी.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - श्रीः अस्य/अस्मिन् अस्ति इति श्रीमान्।
   - भगः अस्य/अस्मिन् अस्ति इति भगवान्। (अवर्ण-ending प्रातिपदिकम्)
   - भाः अस्य/अस्मिन् अस्ति इति भास्वान्। (प्रातिपदिकम् with penultimate अवर्ण)
   - लक्ष्मीः अस्य/अस्मिन् अस्ति इति लक्ष्मीवान्। (प्रातिपदिकम् with penultimate म्)

For example, to make a word whose meaning is "one who has श्री", or "one in whom श्री exists", in Sanskrit "श्रीः अस्य अस्ति", or "श्रीः अस्मिन् अस्ति":

1) श्री + सुँ + मतुँप्	A तद्धित-प्रत्यय मतुँप् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, श्री + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "श्री + सुँ + मतुँप्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) श्री + सुँ + मत्	उँ and प् of मतुँप् are इत् letters and hence elided.
3) श्री + + मत्	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4) श्रीमत्	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the new प्रातिपदिक is qualifying a masculine word, it declines as अत्-ending masculine as उगित्-प्रत्यय-ending word, like भगवत् (See Volume 1). If the new प्रातिपदिक qualifies a feminine word, a स्त्री-प्रत्यय ई is suffixed and it declines as ई-ending feminine, like नदी.

In the same manner, to make a word whose meaning is "one who has भग", or "one in whom भग exists", in Sanskrit "भगः अस्य अस्ति", or "भगः अस्मिन् अस्ति":

1) भग + सुँ + मतुँप्	A तद्धित-प्रत्यय मतुँप् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, भग + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "भग + सुँ + मतुँप्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) भग + सुँ + मत्	उँ and प् of मतुँप् are इत् letters and hence elided.
3) भग + + मत्	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4) भग + वत्	Because the last letter of प्रातिपदिक is अ, the म् of मतुँप् is replaced by व्
5) भगवत्	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

Exercise 1:

Try to find the **प्रातिपदिक** and **प्रत्यय** of the following **तद्धितवृत्ति**s, and give **विग्रहवाक्य**.

1. हनुमन्तम्
2. धीमन्तौ
3. बुद्धिमन्तः
4. श्रीमत्यै
5. धनवताम्
6. विद्यावत्सु
7. आत्मवन्तम्
8. शक्तिमतः
9. बुद्धिमतोः

Example answer to 1:

- प्रातिपदिकम् = हनु
- प्रत्ययः = मतुँप् (मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्ययः)
- विग्रहवाक्यम् = हनुः अस्य अस्ति इति हनुमान्, तं हनुमन्तम् ।

Exercise 2:

Find **मतुँप्**-ending words, identify प्रातिपदिक, <u>give विग्रहवाक्य for तद्धितवृत्ति,</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. श्रद्धावान् लभते ज्ञानम् ।
2. अन्तवन्तः इमे देहाः ।
3. रामः हनुमन्तम् प्रेक्षते ।
4. शिष्यः विद्यावतः नमति ।
5. उपदेशः अर्जुनाय भगवता स्वयं प्रतिबोधितः।
6. एतत् तत्त्वं बुद्धिमद्भिः दृश्यते ।
7. सर्वशक्तिमते नमः ।
8. अयं प्रश्नः संशयवतः अस्ति ।
9. विद्यावतां पुरुषाणां शोकः न अस्ति ।
10. भगवति ज्ञाते सति सर्वं ज्ञातं भवति ।

b. इनिँ

- मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय "**इनिँ**" is suffixed to **अ-ending प्रातिपदिक**.
- The following 7 things are to be known regarding "**इनिँ**":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तद् अस्य/अस्मिन् अस्ति (There is … belonging to/in this person/thing)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - इन्
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
    - इँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।. This is to protect न् from being इत्
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - अवर्ण/इवर्ण at the end of अङ्ग will drop.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine and neuter, as इन्-ending word.
    - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - योगः अस्य अस्ति इति योगी ।
    - योगः अस्य अस्ति इति स्त्री योगिनी ।

For example, to make a word whose meaning is "one who has योग", or "one in whom योग exists", in Sanskrit "योगः अस्य अस्ति", or "योगः अस्मिन् अस्ति":

1)	योग + सुँ + इनिँ	A तद्धित-प्रत्यय इनिँ is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, योग + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "योग + सुँ + इनिँ", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	योग + सुँ + इन्	इँ of इनिँ is इत् letter and hence elided.
3)	योग + + इन्	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	योग् + इन्	Because इनिँ is तद्धित and vowel-beginning suffix, अ at the end of अङ्ग gets elided.
5)	योगिन्	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the new प्रातिपदिक is qualifying a masculine word, it declines as इन्-ending masculine word, such as योगी, योगिनौ, योगिनः, etc. If the new प्रातिपदिक qualifies a feminine word, a स्त्री-प्रत्यय ई is suffixed and it declines as ई-ending feminine, like नदी, such as योगिनी, योगिन्यौ, योगिन्यः, etc.

Exercise 1:

Find इनिँ-ending words, identify प्रातिपदिक, <u>give विग्रहवाक्य for तद्धितवृत्ति,</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. तस्मात् योगी भव ।
2. योगिनः तत्त्वं पश्यन्ति ।
3. सर्वे जनाः सुखिनः भवन्तु ।
4. आचार्यः एतं शिष्यम् अधिकारिणं मन्यते ।
5. सः वने पक्षिणः प्रेक्षते ।
6. सर्वे विधयः शास्त्रिणा बुध्यन्ते ।
7. लोकः देहिभिः अनुभूयते ।
8. गुरुः अधिकारिणे तत्त्वम् उपदिशति ।
9. संसारिभ्यः अधिकः योगी ।
10. ज्ञानिनः लक्षणं पृच्छामि ।
11. भगवान् प्राणिनां देहं पुष्यति ।
12. योगिनां धीमतां च कुले जन्म भवति ।

c. विनिँ

- मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय "**विनिँ**" is suffixed to **अस्-ending प्रातिपदिक,** and with **"माया"**, **"मेधा"**, and **"स्रज्"**.
- The following 7 things are to be known regarding "विनिँ":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तद् अस्य/अस्मिन् अस्ति (There is … belonging to/in this person/thing)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - विन्
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
    - इँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।. This is to protect न् from being इत्.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - त्/स् at the end of पद is not considered to be पदान्त before मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय. Thus these त्/स् do not go through any पदान्त modification such as जश्त्वम्, रुँत्वम्, etc.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine and neuter, as इन्-ending word.
    - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - मनः अस्य अस्ति इति मनस्वी ।
    - मनः अस्य अस्ति इति स्त्री मनस्विनी ।

For example, to make a word whose meaning is "one who has मनस् (mind)", or "one in whom मनस् exists", in Sanskrit "मनः अस्य अस्ति", or "मनः अस्मिन् अस्ति":

1) मनस् + सुँ + विनिँ	A तद्धित-प्रत्यय विनिँ is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, मनस् + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "मनस् + सुँ + विनिँ", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) मनस् + सुँ + विन्	इँ of विनिँ is इत् letter and hence elided.
3) मनस् + + विन्	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided. (Note: the स् of मनस् does not go through पदान्त changes before विन्.)
4) मनस्विन्	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the new प्रातिपदिक is qualifying a masculine word, it declines as इन्-ending masculine word, such as मनस्वी, मनस्विनौ, मनस्विनः, etc. If the new प्रातिपदिक qualifies a feminine word, a स्त्री-प्रत्यय ई is suffixed and it declines as ई-ending feminine, like नदी, such as मनस्विनी, मनस्विन्यौ, मनस्विन्यः, etc.

Exercise 1:

Find विनिँ-ending words, identify प्रातिपदिक, give विग्रहवाक्य for तद्धितवृत्ति, and translate the following sentences by parsing each word.

1. मायावी मायां दर्शयति ।
2. सः प्रसिद्धः स्रग्वी भवति ।
3. राज्यं जित्वा यशस्विनः भवन्ति ।
4. मेधाविना तत्त्वं ज्ञायते ।
5. तेजस्विने नमः ।
6. तपस्विभ्यः अधिकः योगी ।
7. मेधाविनः लक्षणम् उपदिश्यते ।
8. तपस्विनां स्थानं तपोवनम् ।
9. सा प्रसिद्धा तपस्विनी ।

d. अच्

- मत्वर्थ-तद्धित-प्रत्यय "अच्" is suffixed to प्रातिपदिकs belonging to a group called अर्शआदि-गण.
- अर्शआदि-गण is a type of group which includes other words undergoing the same operation. Such a group is called आकृतिगण.
- The following 7 things are to be known regarding "अच्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तद् अस्य/अस्मिन् अस्ति (There is … belonging to/in this person/thing)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - अ
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
    - च् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - The अ/इवर्ण is elided. (See Topic IV)
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine and neuter, as अ-ending word.
    - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय टाप् (आ) is suffixed and the word becomes आ-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - योगः अस्य अस्ति इति योगः।
    - पापः अस्य अस्ति इति पापः ।

For example, to make a word whose meaning is "one who has योग", or "one in whom योग exists", in Sanskrit "योगः अस्य अस्ति", or "योगः अस्मिन् अस्ति":

1)	योग + सुँ + अच्	A तद्धित-प्रत्यय अच् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, योग + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "योग + सुँ + अच्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	योग + सुँ + अ	च् of अच् is इत् letter and hence elided.
3)	योग + अ	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	योग् + अ	The last अवर्ण of अङ्ग is elided. (See Topic IV.)
5)	योग	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

If the new प्रातिपदिक is qualifying a masculine or neuter word, it declines as अ-ending word. If the new प्रातिपदिक qualifies a feminine word, a स्त्री-प्रत्यय "टाप्" is suffixed. ट् and प् of टाप् are इत् letters, thus only "आ" remain as a suffix. After applying दीर्घ-सन्धि, it becomes योगा and declines as आ-ending feminine word.

Some examples of अच्-ending words:

1. चैतन्यम् अस्य अस्ति इति चैतन्यः ।
2. साङ्ख्यं ज्ञानम् एषाम् अस्ति इति साङ्ख्याः ।
3. मित्रस्य भावः मैत्री, मैत्री अस्य अस्ति इति मैत्रः ।
4. करुणा अस्य अस्ति इति करुणः ।

3. तस्य भावः (the status of …)

- To make a new प्रातिपदिक which denotes the status of …, or … ness, the following तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to a प्रातिपदिक in the 6th case.
  a. त्व is suffixed to almost any प्रातिपदिक
  b. तल् is suffixed to almost any प्रातिपदिक
  c. ष्यञ् is suffixed to certain प्रातिपदिक

- The लक्षणवाक्य of these तद्धित-प्रत्ययs is "तस्य भावः", "the status (भावः) of that (तस्य)". The meaning of प्रातिपदिक should fit in the place of तद्. These तद्धित-प्रत्ययs are suffixed to a प्रातिपदिक in 6th case because तद् is in 6th case (तस्य).

- What the status belongs to is expressed in the 6th case.

E.g.,	अर्थस्य सूक्ष्मत्वम् अस्ति ।	"There is a status of being subtle for the meaning."
		"The meaning has subtlety."
	वह्नेः उष्णता अस्ति ।	"Fire has the status of being hot."
	श्रुतीनां प्रामाण्यम् अस्ति ।	"There is a status of means of knowledge for śrutis."

- To simplify the sentence, the 6th case ending and तद्धित-प्रत्यय can be cancelled together.

E.g.,	अर्थः सूक्ष्मः अस्ति ।	The meaning is subtle.
	वह्निः उष्णः अस्ति ।	Fire is hot.
	श्रुतयः प्रमाणानि सन्ति ।	Śrutis are the means of knowledge.

a. त्व

- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "त्व":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - तस्य भावः (the status of …, …-ness)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - त्व
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
    - n/a
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - n/a
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - त्व-ending प्रातिपदिक is always नपुंसकलिङ्ग (neuter)
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - As an अ-ending neuter, just as ज्ञान.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - एकस्य भावः एकत्वम् ।
    - घटस्य भावः घटत्वम् ।

For example, to make a word whose meaning is "the status of one", or "oneness", in Sanskrit "एकस्य भावः":

1) एक + ङस् + त्व	A तद्धित-प्रत्यय त्व is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, एक + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "एक+ङस्+त्व", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) एक + + त्व	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
3) एकत्व	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

The new प्रातिपदिक is always neuter and it declines as अ-ending neuter, like ज्ञानम्.

Exercise 1: Make त्व-ending प्रातिपदिकs and decline them according to the विग्रहवाक्यs.

E.g., मुमुक्षोः भावः मुमुक्षुत्वं, तस्मात् मुमुक्षुत्वात् ।

1. ईश्वरस्य भावः … , तेन … ।
2. कारणस्य भावः … , तस्मात् … ।
3. अग्नेः भावः … , तत् … ।
4. गुरोः भावः … , तस्मात् … ।
5. कर्तुः भावः … , तस्मै … ।
6. भोक्तुः भावः … , तेन … ।
7. वस्तुनः भावः … , तस्य … ।
8. देवतायाः भावः … , तस्मात् … ।
9. पृथिव्याः भावः … , तस्मात् … ।
10. शक्तेः भावः … , तस्मात् … ।
11. "मम" इति अस्य भावः … , तस्य … ।
12. भगवतः भावः … , तस्मात् … ।
13. अज्ञानवतः भावः … , तस्मिन् … ।
14. तस्य भावः … , तस्मिन् … ।
15. वाचः भावः … , तस्मात् … ।
16. अधिकारिणः भावः … , तस्य … ।
17. साक्षिणः भावः … , तस्मात् … ।
18. आत्मनः भावः … , तेन … ।
19. ब्रह्मणः भावः … , तस्मात् … ।

Exercise 2: Find त्व-ending words, identify प्रातिपदिक, <u>give विग्रहवाक्य for तद्धितवृत्ति,</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. फलं क्षयति तस्य अनित्यत्वात् ।
2. कर्मणः अनित्यत्वात् तस्य मोक्षसाधनत्वं न अस्ति ।
3. आत्मनः एकत्वात् अस्य सर्वव्यापित्वम् ।
4. आत्मा सर्वव्यापी अस्ति तस्य एकत्वात् ।
5. तयोः विषययोः विलक्षणत्वं प्रदर्शयति ।
6. इन्द्रियाणां करणत्वं निर्दिश्यते ।
7. पुरुषस्य चेतनवत्त्वात् उपलब्धिः उपपद्यते ।
8. पृथिव्याः गन्धवत्त्वम् अस्ति ।

b. तल्

- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "तल्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - तस्य भावः (the status of …, …-ness)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - त
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - ल् – By 1.3.3 हलन्त्यम् । This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - After making a प्रातिपदिक, a feminine suffix टाप् (आ) is added.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - तल्-ending प्रातिपदिक is always स्त्रीलिङ्ग (feminine).
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - A feminine suffix टाप् (आ) is added to the new प्रातिपदिक and declines as an आ-ending feminine, just like गङ्गा.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - एकस्य भावः एकता ।
   - घटस्य भावः घटता ।

For example, to make a word whose meaning is "the status of one", or "oneness", in Sanskrit "एकस्य भावः":

1)	एक + ङस् + तल्	A तद्धित-प्रत्यय तल् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending. By the addition of the suffix, एक + ङस् is qualified to be an अङ्ग. "एक + ङस् + तल्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	एक + ङस् + त	ल् of तल् is इत् letter and hence elided.
3)	एक + + त	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	एकत + आ	Since तल्-ending प्रातिपदिक is feminine and ends with अ, a स्त्रीप्रत्यय टाप् (आ) is suffixed.
5)	एकता	After applying सवर्ण-दीर्घ-सन्धि, this is the final form.

The new प्रातिपदिक is always feminine and it declines as आ-ending feminine, like गङ्गा.

Exercise 1: Make तल्-ending प्रातिपदिकs and decline them according to the विग्रहवाक्यs.

E.g., योग्यस्य भावः योग्यता, तया योग्यतया ।

1. शिष्यस्य भावः … । तया … ।
2. सर्वस्य भावः … । तया … ।
3. शरीरस्य भावः … । तया … ।
4. वह्नेः भावः … । तया … ।
5. हेतोः भावः … । तया … ।
6. श्रोतुः भावः … । तया … ।
7. वस्तुनः भावः … । तया … ।
8. निष्ठायाः भावः … । तया … ।
9. सृष्टेः भावः … । तया … ।
10. "इदम्" इति अस्य भावः … । तया … ।
11. "अहम्" इति अस्य भावः … । तया … ।
12. "मम" इति अस्य भावः … । तया … ।
13. सर्वविदः भावः … । तया … ।
14. साक्षिणः भावः … । तया … ।
15. भगवतः भावः … । तया … ।
16. सतः भावः … । तया … ।
17. आत्मनः भावः … । तया … ।
18. कर्मणः भावः … । तया … ।

c. ष्यञ्

- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regardomg "ष्यञ्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - तस्य भावः (the status of ..., ...-ness)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - य
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
   - ष् – By 1.3.6 षः प्रत्ययस्य ।. It brings स्त्रीप्रत्यय ङीष्.
   - ञ् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. ञित् suffix can cause आदिवृद्धि in the अङ्ग.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - आदिवृद्धि takes place and अवर्ण or इवर्ण at the end of अङ्ग drops. (See Topic IV)
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - ष्यञ्-ending प्रातिपदिक is नपुंसकलिङ्ग (neuter).
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - As an अ-ending neuter, just as ज्ञान.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - एकस्य भावः ऐक्यम् ।
   - शुक्लस्य भावः शौक्ल्यम् ।

For example, to make a word whose meaning is "the status of one", or "oneness", in Sanskrit "एकस्य भावः":

1)	एक + ङस् + ष्यञ्	A तद्धित-प्रत्यय ष्यञ् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 6th case ending.
		By the addition of the suffix, एक + ङस् is qualified to be an अङ्ग.
		एक + ङस् + ष्यञ्, ending with तद्धितप्रत्यय, is considered प्रातिपदिकम्.
2)	एक + ङस् + य	ष् and ञ् of ष्यञ् are इत् letters and hence elided.
3)	एक + + य	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	ऐक + य	Because ष्यञ् is ञित्, आदिवृद्धि takes place in the अङ्ग.
5)	ऐक् + य	अ at the end of अङ्ग gets elided.
6)	ऐक्य	This is the final form of तद्धित-वृत्ति.

The new प्रातिपदिक is neuter and it declines as अ-ending neuter, just as ज्ञान.

Exercise 1: Make ष्यञ्-ending प्रातिपदिकs according to the विग्रहवाक्यs.

E.g., उष्णस्य भावः औष्ण्यम् ।

1. कृष्णस्य (of black) भावः (status) … ।
2. लोहितस्य (of red) भावः … ।
3. श्वेतस्य (of white) भावः … ।
4. पीतस्य (of yellow) भावः … ।
5. दृढस्य (of firm) भावः … ।
6. लवणस्य (of beautiful) भावः … ।
7. शीतस्य (of cold) भावः … ।
8. जडस्य (of not conscious) भावः … ।
9. पण्डितस्य (of scholar) भावः … ।
10. स्थिरस्य (of steady) भावः … ।
11. दीर्घस्य (of long) भावः … ।
12. कुशलस्य (of skilful) भावः … ।
13. निपुणस्य (of skilled) भावः … ।
14. ईश्वरस्य (of lord) भावः … ।
15. अधिपतेः (of lord) भावः … ।
16. केवलस्य (of exclusive) भावः … ।
17. उदासीनस्य (of indifferent) भावः … ।
18. विलक्षणस्य (of different) भावः … ।
19. समर्थस्य (of capable) भावः … ।
20. कृत्स्नस्य (of whole) भावः … ।

4. प्राग्दिशीयाः (अव्ययs made of सर्वनाम)

- There is a set of तद्धित-प्रत्ययs called प्राग्दिशीय enjoined in Pāṇini-sūtras 5.3.1 to 5.3.26.

    a. **तसिँल्** is suffixed in the sense of 5th case

    तसिँ is suffixed to any प्रातिपदिक in the sense of 5th case

    b. **त्रल्** is suffixed in the sense of 7th case

    दा/र्हि are suffixed in the sense of 7th case, particularly in the sense of time

    c. **थाल्/थमुँ** are suffixed in the sense of "in such manner".

- The **तसिँल्**- and **त्रल्**-ending words can be understood not only as 5th or 7th case ending words, but also as any case ending, depending on context.

- These तद्धितप्रत्ययs are suffixed to certain सर्वनामs and certain words like बहु.
- सर्वनामs are of 35 kinds, with some restriction in meanings.

1. सर्व	6. डतम	11. त्व	16. पर	21. अधर	26. यद्	31. द्वि
2. विश्व	7. अन्य	12. नेम	17. अवर	22. स्व	27. एतद्	32. युष्मद्
3. उभ	8. अन्यतर	13. सम	18. दक्षिण	23. अन्तर	28. इदम्	33. अस्मद्
4. उभय	9. इतर	14. सिम	19. उत्तर	24. त्यद्	29. अदस्	34. भवतुँ
5. डतर	10. त्वत्	15. पूर्व	20. अपर	25. तद्	30. एक	35. किम्

- Of these, प्राग्दिशीय-तद्धित-प्रत्ययs are applicable to any सर्वनाम other than द्वि, युष्मद्, अस्मद्, and भवतुँ.

a. तसिँल्

- तद्धित-प्रत्यय **तसिँल्** is suffixed to certain **सर्वनामs** (1 to 30, and 35) and to the words **बहु, परि,** and **अभि.**
- The following 7 things are to be known about "तसिँल्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - पञ्चम्यर्थे (in the sense of 5th case)
   - Also any other case by the context
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - तस्
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
   - इँ – उच्चारणार्थम् (for easy pronunciation)
   - ल् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - किम् becomes "कु", thus कुतस् is the final form.
   - तद् and यद् become "त" and "य" respectively. ततस् and यतस् are the final forms.
   - एतद् becomes "अ", and इदम् becomes "इ". अतस् and इतस् are the final forms.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - The तसिँल्-ending प्रातिपदिक is अव्यय.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an अव्यय, it does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - कस्मात् (from what, why) इति कुतः ।
   - तस्मात् (from that, therefore) इति ततः ।
   - यस्मात् (from which, because of which) इति यतः ।
   - एतस्मात् (from this, because of this) इति अतः ।
   - अस्मात् (from this) इति इतः ।

For example, instead of saying कस्मात्, which is किम् + पञ्चमी विभक्तिः, तसिँल् can be added to किम् in the sense of 5th case:

	कस्मात् + तसिँल्	A तद्धित-प्रत्यय तसिँल् is suffixed after a प्रातिपदिक with the 5th case ending. The sense of तसिँल् is स्वार्थे (the meaning of itself).
1)	किम् + ङसिँ + तसिँल्	This is an अलौकिकविग्रहः. By the addition of the suffix, किम् + ङसिँ is qualified to be an अङ्ग. "किम् + ङसिँ + तसिँल्", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2)	किम् + ङसिँ + तस्	इँ is for उच्चारण, and ल् is an इत् letter and hence elided.
3)	किम् + + तस्	Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4)	कु + तस्	When followed by त्/ह्, किम् is substituted by कु.
5)	कुतस्	This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः. All प्राग्दिशीय-तद्धितप्रत्यय-ending words are defined as अव्ययs.

Being a प्रातिपदिक, सुप्-प्रत्यय is suffixed for gaining the status of पद. However, being an अव्यय, the सुप्-प्रत्यय has to be elided. Thus the forms appears as though they were not declined.

Here is the list of तसिँल्-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with तसिँल्-प्रत्यय		विभक्ति-ending form
किम् (what) + ङसिँ	+ तसिँल् =	कुतः	(from what, why)	कस्मात्
सर्व (all) + ङसिँ	+ तसिँल् =	सर्वतः	(from all)	सर्वस्मात्
अन्य (another) + ङसिँ	+ तसिँल् =	अन्यतः	(from another)	अन्यस्मात्
यद् (which) + ङसिँ	+ तसिँल् =	यतः	(from which, because)	यस्मात्
तद् (that) + ङसिँ	+ तसिँल् =	ततः	(from that, therefore)	तस्मात्
एतद् (this) + ङसिँ	+ तसिँल् =	अतः	(from this)	एतस्मात्
इदम् (this) + ङसिँ	+ तसिँल् =	इतः	(from this)	अस्मात्
पर (following) + ङसिँ	+ तसिँल् =	परतः	(after)	परस्मात्
स्व (self) + ङसिँ	+ तसिँल् =	स्वतः	(by oneself)	स्वस्मात्
बहु (many) + ङसिँ	+ तसिँल् =	बहुतः	(from many sides)	बहुभ्यः
परि + ङसिँ	+ तसिँल् =	परितः	(all around, every side)	n/a (परि is indeclinable.)
अभि + ङसिँ	+ तसिँल् =	अभितः	(entirely, near, all sides)	n/a (अभि is indeclinable.)

Exercise 1:

Find तसिँल्-ending words, identify प्रातिपदिक, give an optional form for the तद्धितवृत्ति (e.g., "तस्मात्" for "ततः"), and translate the following sentences by parsing each word.

1. त्वं कुतः आगतः ।
2. वायुः सर्वतः वर्तते ।
3. पृथिव्याः अन्यतः मनुष्याः आगच्छन्ति ।
4. यतः एकं कर्तव्यं कर्म तेन कृतं ततः सः अन्यस्मिन् कर्मणि अधिकृतः ।
5. यतः इमानि भूतानि जायन्ते तत् विजिज्ञासस्व ।
6. ब्रह्मणः ज्ञेयत्वम् अस्ति । अतः जिज्ञासा कर्तव्या ।
7. इतः ऊर्ध्वं गन्तुं न शक्यते मार्गस्य अभावात् ।
8. यतः देवदत्तः सर्वं प्राप्तवान् ततः सः परितः तुष्टः भवति ।
9. ज्ञानिनां सुखम् अभितः वर्तते ।
10. सः कुतश्चन आगतवान् ।
11. सः अजः सन् कुतश्चित् न जायते ।
12. सः कुतश्चन न बिभेति ।

- Another suffix तसिँ (इँ is इत् letter) is very similar to तसिँल्. It is suffixed to any noun in the sense of 5th case endings. It can be in the sense of 3rd case as well.
- The distinction between क्त-ending word and तसिँल्/तसिँ-ending word is the प्रकृति, to which the प्रत्यय is suffixed. क्त-प्रत्यय is suffixed to a धातु, while तसिँल्/तसिँ-प्रत्यय is suffixed to a प्रातिपदिक. This can be examined when distinguishing the two.

Exercise 2:

Find तसिँ-ending words, identify प्रातिपदिक, give an optional form for the तद्धितवृत्ति (e.g. "ग्रामात्" for "ग्रामतः"), and translate the following sentences by parsing each word.

1. ते जनाः ग्रामतः आगच्छन्ति ।
2. अज्ञानतः सः मुह्यति ।
3. योगः यतता अवाप्तुं शक्यः उपायतः ।
4. त्वं संशयम् अशेषतः छेत्तुम् अर्हसि ।
5. अहं विवेकतः संक्षेपतः विवरणं करिष्यामि ।
6. प्राणिनः स्वभावतः अधर्मे प्रवर्तन्ते ।
7. सः मां वेत्ति तत्त्वतः ।
8. सर्वान् कामान् अशेषतः त्यजति ।

b. त्रल्/दा/र्हि

- **तद्धित-प्रत्यय त्रल्** is suffixed to certain **सर्वनाम**s (1 to 30, and 35) **and बहु.**
- The following 7 things are to be known regarding "त्रल्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - सप्तम्यर्थे (in the sense of 7th case)
   - Also any other case by the context
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - त्र
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - ल् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - किम् becomes कु, then कुत्र is the final form. क्व is another final form.
   - तद् and यद् become त and य respectively. तत्र and यत्र are the final forms.
   - एतद् becomes अ, then अत्र is the final form.
   - इदम् with त्रल् becomes इह.
   - **When the 7th case is used to indicate time, दा/र्हि is suffixed to सर्व, एक, अन्य, किम्, यद्, and तद्.** See the final forms in the following विग्रहवाक्यs.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - The त्रल्/दा/र्हि-ending प्रातिपदिक is अव्यय.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an अव्यय, it does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - कस्मिन् (in which) इति कुत्र, क्व । कस्मिन् काले (when) इति कदा, कर्हि ।
   - तस्मिन् (in that) इति तत्र । तस्मिन् काले (then) इति तदा, तर्हि, तदानीम् ।
   - यस्मिन् (in that which) इति यत्र । यस्मिन् काले (in which time) इति यदा, यर्हि ।
   - एतस्मिन् (in this) इति अत्र। एतमिन् काले (in this time, now) इति एतर्हि ।
   - अस्मिन् (in this) इति इह । अस्मिन् काले (in this time, now) इति एतर्हि, अधुना, इदानीम् ।
   - सर्वस्मिन् (in all) इति सर्वत्र । सर्वस्मिन् काले (in all time, always) इति सर्वदा, सदा ।

Here is the list of त्रल्-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with त्रल्-प्रत्यय		विभक्ति-ending form
किम् (what)	+ त्रल् =	कुत्र, क्व	(where)	कस्मिन्
सर्व (all)	+ त्रल् =	सर्वत्र	(everywhere)	सर्वस्मिन्
एक (one)	+ त्रल् =	एकत्र	(in one)	एकस्मिन्
अन्य (another)	+ त्रल् =	अन्यत्र	(another place)	अन्यस्मिन्
उभय (both)	+ त्रल् =	उभयत्र	(in both places)	उभयस्मिन्
यद् (which)	+ त्रल् =	यत्र	(in which)	यस्मिन्
तद् (that)	+ त्रल् =	तत्र	(in that, there)	तस्मिन्
एतद् (this)	+ त्रल् =	अत्र	(in this, here)	एतस्मिन्
इदम् (this)	+ त्रल् =	इह	(here)	अस्मिन्
अदस् (that)	+ त्रल् =	अमुत्र	(there)	अमुष्मिन्
पूर्व (previous)	+ त्रल् =	पूर्वत्र	(in the previous)	पूर्वस्मिन्
पर (following)	+ त्रल् =	परत्र	(in the following)	परस्मिन्
बहु (many)	+ त्रल् =	बहुत्र	(in many)	बहुषु

Here is the list of दा/र्हि-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with दा/र्हि-प्रत्यय		विभक्ति-ending form
सर्व (all)	+ दा =	सर्वदा/सदा	(all the time)	सर्वस्मिन् (काले)
एक (one)	+ दा =	एकदा	(once, one time)	एकस्मिन् (काले)
अन्य (another)	+ दा =	अन्यदा	(another time)	अन्यस्मिन् (काले)
किम् (what)	+ दा/र्हि =	कदा/कर्हि	(when)	कस्मिन् (काले)
यद् (which)	+ दा/र्हि =	यदा/यर्हि	(when, in which time)	यस्मिन् (काले)
तद् (that)	+ दा/र्हि =	तदा/तर्हि	(then, that time)	तस्मिन् (काले)
तद् (that)		तदानीम्	(then, that time)	तस्मिन् (काले)
एतद् (this)	+ र्हि =	एतर्हि	(now, at this time)	एतस्मिन् (काले)
इदम् (this)	+ र्हि =	एतर्हि	(now, at this time)	अस्मिन् (काले)
इदम् (this)		अधुना	(now, at this time)	अस्मिन् (काले)
इदम् (this)		इदानीम्	(now, at this time)	अस्मिन् (काले)

Exercise 1:

Find त्रल्-ending words, identify प्रातिपदिक, give an optional form for the तद्धितवृत्ति (e.g. "तस्मिन् देशे" for "तस्मिन्"), and translate the following sentences by parsing each word.

1. भवान् कुत्र निवसति ।
2. भगवान् सर्वत्र वर्तते ।
3. योगी सर्वत्र भगवन्तं पश्यति ।
4. पुरुषार्थं मोक्षात् अन्यत्र न पश्यति ।
5. द्वयोः विरुद्धयोः शब्दयोः एकत्र प्रयोजनं न उपपद्यते ।
6. यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः ।
7. यत्र अभिजायते तत्र योगं लभते ततः यतते ।
8. अत्र विषये संशयः न अस्ति ।
9. तत्र जरा न विद्यते । इह तु विद्यते ।
10. तेजः तमः च एकत्र भवितुं न शक्नुतः ।
11. तत्र एवं सति एतत् न उपपद्यते ।
12. सः कुत्रचित् देशे निवसति ।
13. एतत् क्वचित् अपि न दृश्यते ।

Exercise 2:

Find दा/र्हि-ending words, identify प्रातिपदिक, give an optional form for the तद्धितवृत्ति (e.g. "तस्मिन् काले" for "तदा"), and translate the following sentences by parsing each word.

1. कदा अत्र आगतवान् ।
2. कार्यं कारणात् भिन्नत्वेन कदाचित् न तिष्ठति ।
3. तपस्वी सर्वदा तपः तपति ।
4. मम सिद्धिः सदा भवतु ।
5. द्वे कार्ये एकदा सिध्यतः ।
6. यदा सर्वान् त्यजति तदा सः त्यागी उच्यते ।
7. यदा धर्मः ग्लायति तदा भगवान् अवतरति ।
8. यदि कर्मणः अनित्यत्वं स्यात् तर्हि फलस्यापि अनित्यत्वं स्यात् ।
9. यदि एतत् कर्तुं न शक्यते तदा उपायः दातव्यः ।
10. यदा प्रकाशः अस्ति तदानीम् एव एतत् दृश्यते ।
11. एकं विषयं उपसंहृत्य अधुना अपरं विषयं वक्ष्यामः ।
12. पूर्वभागः परिसमाप्तः । अथ इदानीम् उत्तरभागः आरभ्यते ।
13. जीवः कदाचित् सुखम् आप्नोति ।
14. एतस्य श्लोकस्य अर्थं कदाचन न विस्मरतु ।

c. थाल्/थमुँ

- **तद्धित-प्रत्यय थाल्** and **थमुँ** are suffixed to certain **सर्वनामs** (1 to 30, and 35) and **बहु.**
- The following 7 things are to be known regarding "थाल्" and "थमुँ":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - प्रकारवचने (in … manner)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - था/थम्
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
   - ल् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
   - उँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।. This is to protect म् from हलन्त्यम्.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - Some प्रातिपदिक take थाल् while some other प्रातिपदिक take थमुँ. See the list in the next page.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - The थाल्/थमुँ-ending प्रातिपदिक is अव्यय.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - Being an अव्यय, it does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - तेन प्रकारेण इति तथा
   - केन प्रकारेण इति कथम् ।

Here is the list of थाल्/थमुँ-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with थाल्/थमुँ-प्रत्यय		विभक्ति-ending form
सर्व (all)	+ थाल् =	सर्वथा	(in every manner)	सर्वैः प्रकारैः
अन्य (another)	+ थाल् =	अन्यथा	(otherwise)	अन्येन प्रकारेण
इतर (another)	+ थाल् =	इतरथा	(otherwise)	इतरेण प्रकारेण
उभय (both)	+ थाल् =	उभयथा	(in both ways)	उभयेन प्रकारेण
यद् (which)	+ थाल् =	यथा	(just as)	येन प्रकारेण
तद् (that)	+ थाल् =	तथा	(in that manner)	तेन प्रकारेण
एक (one)	+ थाल् =	एकथा	(in one way)	एकेन प्रकारेण
बहु (many)	+ थाल् =	बहुथा	(in many ways)	बहुभिः प्रकारैः
किम् (what)	+ थमुँ =	कथम्	(how, in what manner)	केन प्रकारेण
एतद् (this)	+ थमुँ =	इत्थम्	(in this manner)	एतेन प्रकारेण
इदम् (this)	+ थमुँ =	इत्थम्	(in this manner)	अनेन प्रकारेण

Exercise 1:

Find थाल्/थमुँ -ending words, identify प्रातिपदिक, give an optional form for the तद्धितवृत्ति (e.g. "तेन प्रकारेण" for "तथा"), and translate the following sentences by parsing each word.

1. एतत् कथं विजानीयाम् ।
2. कथम् अहं भीष्मं द्रोणं च इषुभिः प्रतियुध्ये ।
3. सर्वथा वर्तमानः अपि सः योगी भगवति वर्तते ।
4. अन्यथा न उपपत्तिः स्यात् ।
5. यथा वदामि तथा अवगच्छ ।
6. यथा तत् भवति तथा एतत् ।
7. यथा एतत् वस्तु उपदिष्टं तथा जानामि ।
8. इदं इत्थम् इति निर्देष्टुं एतत् न शक्यते ।
9. जीवः कथञ्चित् मनुष्यजन्म लभते ।
10. एतत् कथञ्चिद् अपि न प्राप्यते ।

Summary of प्राग्दिशीयाः

प्रातिपदिकम्		सर्वनाम								बहु many	
तद्धितप्रत्ययः		किम् what	सर्व all	अन्य other	तद् that	यद् which	एतद् this	इदम् this	एक one		
5th	**तसिल्**	कुतः	सर्वतः	अन्यतः	ततः	यतः	अतः	इतः	एकतः	बहुतः	परितः, अभितः
case	**पक्षे**	कस्मात्	सर्वस्मात्	अन्यस्मात्	तस्मात्	यस्मात्	एतस्मात्	अस्मात्	एकस्मात्	बहुभ्यः	-
7th	**त्रल्**	कुत्र/क्व	सर्वत्र	अन्यत्र	तत्र	यत्र	अत्र	इह	एकत्र	बहुत्र	-
case	**दा/र्हि** (time)	कदा/कर्हि	सर्वदा, सदा	अन्यदा	तदा/तर्हि तदानीम्	यदा/यर्हि	एतर्हि	एतर्हि/ अधुना/इदानीम्	एकदा	n/a	-
	पक्षे	कस्मिन्	सर्वस्मिन्	अन्यस्मिन्	तस्मिन्	यस्मिन्	एतस्मिन्	अस्मिन्	एकस्मिन्	बहुषु	-
man	**थाल्/थमु**	कथम्	सर्वथा	अन्यथा	तथा	यथा	इत्थम्	इत्थम्	एकथा	बहुथा	-
-ner	**पक्षे**	केन प्रकारेण	सर्वैः प्रकारैः	अन्येन प्रकारेण	तेन प्रकारेण	येन प्रकारेण	एतेन प्रकारेण	अनेन प्रकारेण	एकेन प्रकारेण	बहुभिः प्रकारैः	-

5. Comparative & superlative

- To make the comparative or superlative form of an adjective, the तद्धित-प्रत्ययs listed below are suffixed to the adjective.

a. **तरप्** is suffixed in the sense of comparative.
b. **तमप्** is suffixed in the sense of superlative.
c. **ईयसुँन्** is suffixed in the sense of comparative.
d. **इष्ठन्** is suffixed in the sense of superlative.

Examples of comparative and superlative

प्रत्ययः / प्रातिपदिकम्	तरप् (…er)	तमप् (…est)	ईयसुँन् (…er)	इष्ठन् (…est)
लघु (light)	लघुतर (lighter)	लघुतम (lightest)	लघीयस् (lighter)	लघिष्ठ (lightest)
गुरु (great)	गुरुतर (greater)	गुरुतम (heaviest)	गरीयस् (greater)	गरिष्ठ (greatest)
प्रिय (dear)	प्रियतर (dearer)	प्रियतम (dearest)	प्रेयस् (dearer)	प्रेष्ठ (dearest)
प्रशस्य (exalted)	प्रशस्यतर (more exalted)	प्रशस्यतम (most exalted)	श्रेयस्/ज्यायस् (more exalted)	श्रेष्ठ/ज्येष्ठ (best) (most exalted)

- The 5th case is used to indicate point or object of reference in the comparison. (विभक्ते पञ्चमी).
  E.g., अयम् (this is) एतस्मात् (than this) लघुतरः (smaller) ।

- निर्धारणे षष्ठी and सप्तमी (6th and 7th cases in the sense of specifying) are used to say "between" in comparative and "among" in superlative.
  E.g., अयम् (this is) एतयोः $^{6/2, 7/2}$ (between the two) लघुतरः (smaller) ।
  E.g., अयम् (this is) एतेषाम् $^{6/3}$/एतेषु $^{7/3}$ (among these) लघुतमः (smallest) ।

a. तरप्

- Of तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "तरप्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - Even though there is no लक्षणवाक्य for तरप्, the sense is told as: "[द्वयोः एकस्य] अतिशायने" (in the sense of superiority [of the two])
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - तर
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - प् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - n/a
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In masculine and neuter, as अ-ending word.
   - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय टाप् (आ) is suffixed and the word becomes आ-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - अयम् (This is) अनयोः (of the two) अतिशयेन (exceedingly) लघुः (small), लघुतरः (smaller)।

Examples of तरप्-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with तरप्-प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
लघु (small)	+ तरप् =	लघुतर (smaller)	लघुतरः, लघुतरम्, लघुतरा
प्रशस्य (exalted)	+ तरप् =	प्रशस्यतर (more exalted)	प्रशस्यतरः, प्रशस्यतरम्, प्रशस्यतरा
वृद्ध (old)	+ तरप् =	वृद्धतर (elder)	वृद्धतरः, वृद्धतरम्, वृद्धतरा
युवन् (young)	+ तरप् =	युवतर (younger)	युवतरः, युवतरम्, युवतरा

b. तमप्

- Of तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "तमप्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - Even though there is no लक्षणवाक्य for तमप्, the sense is told as: "अतिशायने" (in the sense of superiority)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - तम
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - प् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - n/a
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In masculine and neuter, as अ-ending word.
   - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय टाप् (आ) is suffixed and the word becomes आ-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - अयम् (This is) एतेषाम् (of many) अतिशयेन (exceedingly) लघुः (small), लघुतमः (smallest)।

Examples of तमप्-ending प्रातिपदिकs:

प्रातिपदिकम्		with तमप्-प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
लघु (small)	+ तमप् =	लघुतम (smallest)	लघुतमः, लघुतमम्, लघुतमा
प्रशस्य (exalted)	+ तमप् =	प्रशस्यतम (most exalted)	प्रशस्यतमः, प्रशस्यतमम्, प्रशस्यतमा
वृद्ध (old)	+ तमप् =	वृद्धतम (eldest)	वृद्धतमः, वृद्धतमम्, वृद्धतमा
युवन् (young)	+ तमप् =	युवतम (youngest)	युवतमः, युवतमम्, युवतमा

c. ईयसुँन्

- Of तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding "ईयसुँन्":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - Even though there is no लक्षणवाक्य for ईयसुँन्, the sense is told as: "[द्वयोः एकस्य] अतिशायने" (in the sense of superiority [of the two])
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - ईयस्
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
    - उँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।. This decides the type of declension of the new प्रातिपदिक.
    - न् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - टि (a part of अङ्ग starting from the last vowel until the end) is elided.
    - Certain प्रातिपदिक undergo special changes.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - In masculine and neuter, as अस्-ending word.
    - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय ङीप् (ई) is suffixed and the word becomes ई-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - अयम् (This is) अनयोः (of the two) अतिशयेन (exceedingly) लघुः (small), लघीयान् (smaller)।

Examples of ईयसुँन्-ending प्रातिपदिकs:

❖ Regular forms:

The following प्रातिपदिकs get टि-लोप (elision of a part starting from the last vowel).

प्रातिपदिकम्		with ईयसुँन् -प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
लघु (small, light)	+ ईयसुँन् =	लघीयस् (smaller, lighter)	लघीयान्, लघीयः, लघीयसी
अणु (minute, atomic)	+ ईयसुँन् =	अणीयस् (more minute)	अणीयान्, अणीयः, अणीयसी
महत् (great, big)	+ ईयसुँन् =	महीयस् (greater, bigger)	महीयान्, महीयः, महीयसी
बल (strong)	+ ईयसुँन् =	बलीयस् (stronger)	बलीयान्, बलीयः, बलीयसी
साधु (good)	+ ईयसुँन् =	साधीयस् (better)	साधीयान्, साधीयः, साधीयसी

❖ Irregular forms:

प्रातिपदिकम्		with ईयसुँन् -प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
गुरु (great, heavy)	+ ईयसुँन् =	गरीयस् (greater, heavier)	गरीयान्, गरीयः, गरीयसी
स्थूल (gross)	+ ईयसुँन् =	स्थवीयस् (grosser)	स्थवीयान्, स्थवीयः, स्थवीयसी
बहु (many)	+ ईयसुँन् =	भूयस् (many more)	भूयान्, भूयः, भूयसी
प्रिय (beloved)	+ ईयसुँन् =	प्रेयस् (more beloved)	प्रेयान्, प्रेयः, प्रेयसी

❖ Irregular forms with optional forms:

प्रातिपदिकम्		with ईयसुँन् -प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
प्रशस्य (exalted)	+ ईयसुँन् =	श्रेयस् (more exalted)	श्रेयान्, श्रेयः, श्रेयसी
	+ ईयसुँन् =	ज्यायस् (more exalted)	ज्यायान्, ज्यायः, ज्यायसी
वृद्ध (old)	+ ईयसुँन् =	ज्यायस् (elder)	ज्यायान्, ज्यायः, ज्यायसी
	+ ईयसुँन् =	वर्षीयस् (elder)	वर्षीयान्, वर्षीयः, वर्षीयसी
युवन् (young)	+ ईयसुँन् =	कनीयस् (younger)	कनीयान्, कनीयः, कनीयसी
	+ ईयसुँन् =	यवीयस् (younger)	यवीयान्, यवीयः, यवीयसी
अल्प (small)	+ ईयसुँन् =	कनीयस् (smaller)	कनीयान्, कनीयः, कनीयसी
	+ ईयसुँन् =	अल्पीयस् (smaller)	अल्पीयान्, अल्पीयः, अल्पीयसी

श्रेयस्-शब्दः पुँल्लिङ्गे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	श्रेयान्	श्रेयांसौ	श्रेयांसः
द्वितीया विभक्तिः	श्रेयांसम्	श्रेयांसौ	श्रेयसः
तृतीया विभक्तिः	श्रेयसा	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभिः
चतुर्थी विभक्तिः	श्रेयसे	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	श्रेयसः	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	श्रेयसः	श्रेयसोः	श्रेयसाम्
सप्तमी विभक्तिः	श्रेयसि	श्रेयसोः	श्रेयस्सु/श्रेयःसु
सम्बोधनम्	हे श्रेयन्	हे श्रेयांसौ	हे श्रेयांसः

श्रेयस्-शब्दः नपूंसकल्लिङ्गे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	श्रेयः	श्रेयसी	श्रेयांसि

Forms are the same as above in द्वितीया सम्बोधनम्. From तृतीया to सप्तमी, the forms are the same as पुँल्लिङ्गे.

Exercise 1:

Find ईयसुँन्-ending words, identify प्रातिपदिक, <u>give an तरप्-ending form for the ईयसुँन्-ending (e.g. "महीयान्" for "महतरः"),</u> and translate the following sentences by parsing each word.

1. अनयोः घटयोः अयं लघीयान् ।
2. अनयोः फलयोः इदं लघीयः ।
3. अनयोः सेनयोः इयं लघीयसी ।
4. मनसः बुद्धिः महीयसी ।
5. आकाशात् पृथिवी स्थवीयसी ।
6. महतो महीयान् ।
7. अणोरणीयान् ।
8. मतिरेव बलात् गरीयसी ।
9. कर्म ज्यायः अकर्मणः ।
10. ज्यायसी बुद्धिः कर्मणः ।
11. ततः दुःखतरम् नु किम् ।
12. पुत्रादपि प्रियतरं दानम् ।
13. कतरम् अस्माकं गरीयः इति न जानामि ।
14. अहं श्रेयः न अनुपश्यामि ।
15. परधर्मात् स्वधर्मः श्रेयान् ।
16. सः अणोः अणीयांसम् अनुस्मरति ।
17. गरीयसे आदिकर्त्रे नमः ।
18. गीतामृतम् अस्माकं श्रेयसे भूयात् ।

d. इष्ठन्

- Of तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known regarding “इष्ठन्”:

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
   - Even though there is no लक्षणवाक्य for इष्ठन्, the sense is told as: “अतिशायने” (in the sense of superiority)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
   - इष्ठ
3) इत् letter of the तद्धित-प्रत्यय and its functions
   - न् – By 1.3.3 हलन्त्यम् ।. This is for intonation.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
   - टि (a part of अङ्ग starting from the last vowel until the end) is elided.
   - Certain प्रातिपदिक undergo special changes.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
   - Depends on the gender of the noun which the तद्धित-वृत्ति is qualifying.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
   - In masculine and neuter, as अ-ending word.
   - In feminine, a स्त्री-प्रत्यय टाप् (आ) is suffixed and the word becomes आ-ending feminine.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
   - अयम् (This is) एतेषां (of many) अतिशयेन (exceedingly) लघुः (small), लघिष्ठः (smallest)।

Examples of इष्ठन्-ending प्रातिपदिकs:

❖ Regular forms:

The following प्रातिपदिकs get टि-लोप (elision of a part starting from the last vowel).

प्रातिपदिकम्		with इष्ठन्-प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
लघु (small, light)	+ इष्ठन् =	लघिष्ठ (smallest, lightest)	लघिष्ठः, लघिष्ठम्, लघिष्ठा
महत् (great, big)	+ इष्ठन् =	महिष्ठ (greatest, biggest)	महिष्ठः, महिष्ठम्, महिष्ठा
बल (strong)	+ इष्ठन् =	बलिष्ठ (strongest)	बलिष्ठः, बलिष्ठम्, बलिष्ठा
साधु (good)	+ इष्ठन् =	साधिष्ठ (best)	साधिष्ठः, साधिष्ठम्, साधिष्ठा

❖ Irregular forms:

प्रातिपदिकम्		with इष्ठन्-प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
गुरु (great, heavy)	+ इष्ठन् =	गरिष्ठ (greatest, heaviest)	गरिष्ठः, गरिष्ठम्, गरिष्ठा
स्थूल (gross)	+ इष्ठन् =	स्थविष्ठ (grossest)	स्थविष्ठः, स्थविष्ठम्, स्थविष्ठा
बहु (many)	+ इष्ठन् =	भूयिष्ठ (most)	भूयिष्ठः, भूयिष्ठम्, भूयिष्ठा
प्रिय (beloved)	+ इष्ठन् =	प्रेष्ठ (most beloved)	प्रेष्ठः, प्रेष्ठम्, प्रेष्ठा
दृढ (firm)	+ इष्ठन् =	द्रढिष्ठ (firmest)	द्रढिष्ठः, द्रढिष्ठम्, द्रढिष्ठा
बाढ (good)	+ इष्ठन् =	साधिष्ठ (best)	साधिष्ठः, साधिष्ठम्, साधिष्ठा
अन्तिक (near)	+ इष्ठन् =	नेदिष्ठ (nearest)	नेदिष्ठः, नेदिष्ठम्, नेदिष्ठा

❖ Irregular forms with optional forms:

प्रातिपदिकम्		with इष्ठन्-प्रत्यय	Declined forms in 1/1 m, n, f
प्रशस्य (exalted)	+ इष्ठन् =	श्रेष्ठ (most exalted)	श्रेष्ठः, श्रेष्ठम्, श्रेष्ठा
	+ इष्ठन् =	ज्येष्ठ (most exalted)	ज्येष्ठः, ज्येष्ठम्, ज्येष्ठा
वृद्ध (old)	+ इष्ठन् =	ज्येष्ठ (eldest)	ज्येष्ठः, ज्येष्ठम्, ज्येष्ठा
	+ इष्ठन् =	वर्षिष्ठ (eldest)	वर्षिष्ठः, वर्षिष्ठम्, वर्षिष्ठा
युवन् (young)	+ इष्ठन् =	कनिष्ठ (youngest)	कनिष्ठः, कनिष्ठम्, कनिष्ठा
	+ इष्ठन् =	यविष्ठ (youngest)	यविष्ठः, यविष्ठम्, यविष्ठा
अल्प (small)	+ इष्ठन् =	कनिष्ठ (smallest)	कनिष्ठः, कनिष्ठम्, कनिष्ठा
	+ इष्ठन् =	अल्पिष्ठ (smallest)	अल्पिष्ठः, अल्पिष्ठम्, अल्पिष्ठा

Exercise 1:

Find इष्ठन्-ending words, identify प्रातिपदिक, <u>give an तमप्-ending form for the इष्ठन्-ending (e.g. "महिष्ठः" for "महतमः"),</u> and translate the following sentences by parsing each word.

E.g., अयं सर्वेषु पुरुषेषु बलिष्ठः ।

- इष्ठन्-ending word   बलिष्ठः
- प्रातिपदिकम्   बल
- प्रत्ययः   इष्ठन्
- तमप्-ending form   बलतमः
- Translation   This (person) is the strongest among all men.

1. अयम् एतेषां घटानां लघिष्ठः ।
2. इदम् एतेषां फलानां महिष्ठम् ।
3. एतत् अक्षरं वरिष्ठम् ।
4. एषा उपमानां साधिष्ठा ।
5. अयं पुरुषाणां गरिष्ठः ।
6. पृथिवी भूतानां स्थविष्ठा ।
7. इदं वस्तु सर्वेभ्यः अन्येभ्यः नेदिष्ठम् ।
8. अयं पुरुषः सर्वेषां श्रेष्ठः ।
9. वर्षिष्ठैः अन्तेवासिभिः ऋषिभिः आवृतं दक्षिणामूर्तिं नमामि ।
10. पाण्डवानां ज्येष्ठः युधिष्ठिरः ।
11. पाण्डवानां कनिष्ठः सहदेवः ।
12. सः सर्वेषां मनुष्यानां बलिष्ठः द्रढिष्ठः भवति ।

6. अभूत-तद्भावे (new status)

a. च्विँ

- To make a new प्रातिपदिक whose meaning is "a thing which was not … before, and it is … now", a तद्धित-प्रत्यय च्विँ is suffixed to a प्रातिपदिक.
- **The new प्रातिपदिक should be used with भू, अस्, and कृ धातुs.** These धातुs can be conjugated, or suffixed by a कृत्-प्रत्यय.
- Of the तद्धित-प्रत्ययs, the following 7 things are to be known about "च्विँ":

1) लक्षण-वाक्यम् of the तद्धित-प्रत्यय
    - अभूत-तद्भावे (the status of that which was not there before)
2) Content of the तद्धित-प्रत्यय
    - Zero-प्रत्ययः (When only व् of विँ remains in a suffix, that व् is also elided by 6.1.67 वेरपृक्तस्य।)
3) इत् letters of the तद्धित-प्रत्यय and their functions
    - च् – By 1.3.7 चुटू । This is for intonation.
    - इँ – By 1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् । This is to make the zero-प्रत्यय.
4) Special modifications of प्रत्यय and अङ्ग
    - The remaining व् is also elided.
    - The last अवर्ण of the अङ्ग becomes ई.
5) Gender (लिङ्ग) of the new प्रातिपदिक
    - च्विँ-ending प्रातिपदिक is अव्यय.
6) Declension of the new प्रातिपदिक
    - Being an अव्यय, it does not decline.
7) विग्रहवाक्यम् of the तद्धित-वृत्तिः
    - अशुक्लः शुक्लः सम्पद्यते (what is not white gains white) इति शुक्लीभवति (it becomes white) ।
    - अशुक्लं शुक्लं सम्पद्यते तं करोति इति शुक्लीकरोति (one makes it white) ।

For example, to make a new प्रातिपदिक whose meaning is "a thing becomes शुक्ल (white) which was not white before":

1) शुक्ल + सुँ + च्विँ — A तद्धित-प्रत्यय च्विँ is suffixed after a प्रातिपदिक with the 1st case ending. By the addition of the suffix, शुक्ल + सुँ is qualified to be an अङ्ग. "शुक्ल + सुँ + च्विँ", since it ends with तद्धितप्रत्यय, is considered a प्रातिपदिकम्.
2) शुक्ल + सुँ + — Everything in the suffix is elided.
3) शुक्ल + + — Inside the प्रातिपदिक, any सुप्-प्रत्यय should be elided.
4) शुक्ली — The last अ becomes ई. This is the final form of the तद्धित-वृत्तिः.

The new प्रातिपदिक is अव्यय and should come before भू, अस्, कृ धातुs. E.g., शुक्लीभवति, शुक्लीकरोति, etc.

Exercise 1: Find च्विँ-ending words, identify प्रातिपदिक, and translate the following sentences by parsing each word.

1. अहं मम वस्त्रं शुक्लीकरोमि ।
2. मम वस्त्रं शुक्लीभविष्यति ।
3. इह बुद्धि-मनसी एकी-कृत्य "मनसः" इति निर्देशः।
4. अनेकानां पदानाम् एकीभवनं समासः।
5. अहं मायां वशी-कृत्य देहवान् इव भवामि ।
6. अर्जुनं निमित्तीकृत्य भगवान् आह ।
7. देहः भस्मीभूतः अदर्शनं गतः नष्टः उच्यते ।
8. घटः नयनाभ्यां विषयीभवति ।
9. घटः विषयीकृतः भवति ।
10. कर्मयोगेन अन्तःकरणं शुद्धीभवति ।
11. परोक्षविषयम् अपरोक्षीकरोति ।
12. अव्ययीभाव-समासः
13. अपञ्चीकृतं भूतं पञ्चीकरणेन पञ्चीकृतं भवति ।

7. Summary of तद्धित-वृत्तिः

Type	लक्षणवाक्यम्	प्रत्ययः	Sense	Example	Gender	Declension in m, n, f 1/1
अपत्यार्थीयाः	तस्यापत्यम्	अण्, अञ्, इञ्, ढक्	descendant of …	भारत, दाशरथि, कौन्तेय	All 3	भारतः, भारतम्, भारती, etc
मत्वर्थीयाः	तदस्यास्त्यस्मिन्निति	मतुँप्	one who has …	धीमत्, भगवत्,	All 3	भगवान्, भगवत्, भगवती
		इनिँ		योगिन्, सुखिन्, पक्षिन्		योगी, योगि, योगिनी
		विनिँ		मनस्विन्, मेधाविन्		मनस्वी, मनस्वि, मनस्विनी
		अच्		योग, पाप, सङ्घ		योगः, योगम्, योगा
भावार्थीयाः	तस्यभावः	त्व	Status of …, …-ness	एकत्व, समत्व	नपुंसकलिङ्गः	एकत्वम्
		तल्		एकता, समता	स्त्रीलिङ्गः	एकता
		ष्यञ्		ऐक्य, सामन्य	नपुंसकलिङ्गः	ऐक्यम्
प्राग्दिशीयाः	पञ्चम्यर्थे	तसिँल्	5th case	सर्वतः (from all), ततः	अव्ययम्	n/a
	सप्तम्यर्थे	त्रल्, दा, र्हिं	7th case	सर्वत्र (everywhere), सर्वदा, तर्हि		
	प्रकारवचने	थाल्, थमुँ	3rd case + प्रकारेण	सर्वथा (in all manners), तथा, इत्थम्		
Comparative	एतयोः अतिशायने	तरप्, ईयसुँन्	…er, more …	लघुतर (lighter), लघीयस्, श्रेयस् (more exalted)	All 3	लघुतरः, लघुतरम्, लघुतरा श्रेयसान्, श्रेयः, श्रेयसी
Superlative	एतेषाम् अतिशायते	तमप्, इष्ठन्	…est, most …	लघुतम (smallest), लघिष्ठ, श्रेष्ठ (most exalted)	All 3	लघुतमः, लघुतमम्, लघुतमा श्रेष्ठः, श्रेष्ठम्, श्रेष्ठा
च्विँ	अभूत-तद्भावे		becoming/making into …	शुक्ली भू/अस/कृ (becoming/making white)	अव्ययम्	n/a

Topic IX

समासाः

Samāsāḥ

Basic concept of समास-वृत्तिः

(A new प्रातिपदिक made by compounding सुबन्तs)

- Two or more सुबन्तs (nouns) which are meaningfully linked can be compounded into a new प्रातिपदिक (nominal base). That new प्रातिपदिकम् is called a समास-वृत्तिः.
- Generally a compound is made with two nouns at a time.
- Of the two nouns, the first noun is called the पूर्वपदम्, and the second noun is called the उत्तरपदम्.

सुबन्तम् (पूर्वपदम्) + सुबन्तम् (उत्तरपदम्) = new प्रातिपदिकम् called समासवृत्तिः

- A compound is called समासवृत्तिः, समासः, or समस्तपदम्.

i. The difference between समासः and सन्धिः

- To become a समस्तपद (compound), there must be a meaningful connection (समर्थः) between the two nouns.
- To apply a सन्धि rule, the two words need not to have a meaningful connection. Only the sounds have to be next to each other.

For example, in "रामो महेश्वरस्यार्चनं करोति ।", the two words "महा"and "ईश्वर" have a meaningful connection, and hence compounded into a single word "महेश्वर", a समस्तपद. Between "महा"and "ईश्वर", a sandhi is applied since two vowels are next to each other. All other words are non-compound words (व्यस्तपद). Between each word, if applicable, sandhi rules are applied.

ii. Pāṇini-sūtras enjoining regulations on समास

- Pāṇini-sūtras 2.1.3 to 2.2.29 categorize the समासs into 4 types, and give the regulations on what combinations are possible. Only certain सुबन्तs can be compounded to certain सुबन्तs. These possible combinations will be studied in this section.
- Pāṇini-sūtras 2.2.30 to 2.2.38 describe which word should come first in the compound. In other words, those sūtras decide which सुबन्त should be the पूर्वपद in the समास.
- Pāṇini-sūtras 6.3.1 to 6.3.110 describe the modifications of पूर्वपद, such as सह becoming स, नञ् becoming अ, etc.
- Pāṇini-sūtras 5.4.68 to 5.4.160, at the end of the तद्धित-प्रत्यय section, describe प्रत्ययs enjoined at the end of certain combinations of nouns in समास.

iii. Process of making समास

In the process of making a compound, the status of "समासः" is given to a group of words by the regulations in Pāṇini-sūtras. Since that sentence is qualified as "समासः", all सुप्-प्रत्ययs are elided and only प्रातिपदिकs remain in "समासः". That is what we call a compound word. Therefore, the meaning of a compound can be expressed by a sentence as well. We call that sentence विग्रहवाक्यम्.

वटस्य मूलम्	This is a लौकिकविग्रहः, a sentence in natural language. By a regulation of Pāṇini-sūtra these nouns are qualified to be compounded as a षष्ठी-तत्पुरुष-समासः.
1) वट+ङस् + मूल+सुँ	This is an अलौकिकविग्रहः, the same sentence in grammatical breakdown. By being qualified as समासः, these words are also qualified as प्रातिपदिकम्.
2) वट+ + मूल +	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) वटमूल	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "वटमूल" declines as अ-ending neuter, because the उत्तरपद determines the gender and number of the समास in a तत्पुरुषसमास.

iv. स्वपद-समासः अस्वपद-समासः (नित्यसमासः)

- When all the प्रातिपदिकs in समास are found in लौकिकविग्रह, that समास is called स्वपदसमास. E.g., वटस्य मूलम् इति वटमूलम् । पीतम् अम्बरं यस्य सः पीताम्बरः ।
- When all the प्रातिपदिकs in समास are not found in लौकिकविग्रह, that समास is called अस्वपदसमास. This is also called नित्यसमास because the combination of the words are always found only in compound, not in a sentence. E.g., कृष्णस्य समीपम् इति उपकृष्णम् । अन्यः देहः देहान्तरम् ।

v. Steps of understanding समास

1. Try to understand the context.
2. Before understaning the meaning of समासवृत्ति, set विभक्ति aside. Keep only प्रातिपदिक of समासवृत्ति in view.
3. Identify the type of the whole समासवृत्ति. If the समासवृत्ति is not either अव्ययीभावसमास or द्वन्द्वसमास, which are fairly easy to identify, then compare the last word of the समास and the noun which is qualified by the समास. If they are equal, then the समास is a तत्पुरुषसमास. If not, it should be a बहुव्रीहिसमास.
4. If there are more than two words in the समासवृत्ति, resolve them by taking two words at a time.
5. Finally, bring back the विभक्ति that was kept aside in the step 2 by adding the declined form of "तद्" word.

For each type of समास, these are the things to be known:

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद
2) with which noun, as an उत्तरपद
3) Special modification of compounded words
4) Gender and number of the compound
5) Special note on विग्रहवाक्यम्

1. अव्ययीभाव-समासः (Type A)

- The meaning of पूर्वपद has predominance. (पूर्वपदार्थ-प्रधानम्)

पूर्वपदम् + उत्तरपदम्

These are the things to be known about अव्ययीभाव-समास:

1) Which noun can go into the compound, as a पूर्वपद
    a. **अधि** etc. in विभक्ति-अर्थ (in the sense of case suffix)
    b. **उप** etc. in समीप-अर्थ (in the sense of nearness)
    c. **अनु** etc. in the sense of "according to …"
    d. **प्रति** etc. in the sense of repetition
    e. **यथा** etc. in the sense of "not exceeding …"
2) with which noun, as an उत्तरपद
    - any noun
3) Special modification of compounded words
    - n/a
4) Gender and number of the compound
    - All अव्ययीभावसमासs become अव्यय words.
    - Neuter gender is given to अव्ययीभावसमासs
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - Generally अव्ययीभाव-समास compounds are अस्वपदसमास/नित्यसमास – the पूर्वपद itself is not seen in विग्रहवाक्यम्. Instead, the meaning of the पूर्वपद is provided in the विग्रहवाक्यम्.
    - Generally अव्ययीभाव-समासs are used adverbially.

Examples:

a. अधि etc. in विभक्ति-अर्थ (in the sense of case suffix)

- हरौ इति अधिहरि । with reference to Hari

  देवदत्तस्य भक्तिः अधिहरि अस्ति । Devotion of Devadatta is in Hari.

- आत्मानम् अधिकृत्य, आत्मनि, इति अध्यात्मम् । Centered on the self, about the self
- देवान् अधिकृत्य, देवासु, इति अधिदेवम् । Centered on Devas, with reference to Devas

b. उप etc. in समीप-अर्थ (in the sense of nearness)

- कृष्णस्य (of Kṛṣṇa) समीपम् (near) इति उपकृष्णम् । Near Kṛṣṇa

c. अनु etc. in the sense of “according to …”

- रूपस्य (form) योग्यम् (in keeping with) इति अनुरूपम् । suitable
- प्रश्नस्य (question) योग्यम् (in keeping with) इति अनुप्रश्नम् ।

  एतानि उत्तराणि अनुप्रश्नं भवन्ति। These answers are proper to the question.

d. प्रति etc. in the sense of repetition

- दिने दिने इति प्रतिदिनम् । everyday

  देवदत्तः प्रतिदिनं देवालयं गच्छति । Devadatta goes to the temple everyday.

- एकम् एकम् इति प्रत्येकम् । each one

e. यथा etc. in the sense of “not exceeding …”

- उक्तम् अनतिक्रम्य इति यथोक्तम् । not exceeding what was told

  शिष्यः आचार्यस्य वचनं यथोक्तम् अवगच्छति । The student understands the word of the teacher as it was told.

- शक्तिम् अनतिक्रम्य इति यथाशक्ति । not exceeding one’s capacity

  सः रुद्राध्यायं यथाशक्ति पठति अन्तःकरणशुद्धये । He chants Rudram as much as he can for the sake of अन्तःकरणशुद्धि.

<u>2. तत्पुरुष-समासाः (Type T)</u>

- The meaning of उत्तरपदम् has predominance. (उत्तरपदार्थ-प्रधानम्)

पूर्वपदम् + उत्तरपदम्

- There are many types of तत्पुरुष-समासs.
    a. **द्वितीया**-तत्पुरुष-समासः (2T)
    b. **तृतीया**-तत्पुरुष-समासः (3T)
    c. **चतुर्थी**-तत्पुरुष-समासः (4T)
    d. **पञ्चमी**-तत्पुरुष-समासः (5T)
    e. **षष्ठी**-तत्पुरुष-समासः (6T)
    f. **सप्तमी**-तत्पुरुष-समासः (7T)
    g. **कर्मधारय**-तत्पुरुष-समासः (KT)
    h. **नञ्**-तत्पुरुष-समासः (NT)
    i. **कु-गति-प्रादि**-तत्पुरुष-समासः
    j. **उपपद**-तत्पुरुष-समासः (UT)

- Common features among all types of तत्पुरुष-समासs.
    - Gender and number of the compound are the same as that of उत्तरपद.

a. द्वितीया-तत्पुरुष-समासः (Type 2T)

These are the things to be known about द्वितीया-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
   - 2nd case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
   - "श्रित (one who has taken refuge to)", "अतीत (one who has crossed)", "पतित (one who has fallen)", "गत (one who has gone)", "अत्यस्त (one who has transgressed)", "प्राप्त (one who has gained)", "आपन्न (one who has gained)"
   - Etc.
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - n/a

Examples:

1. कृष्णं $^{2/1}$ श्रितः (resorted to) कृष्णाश्रितः (the one who has resorted to Kṛṣṇa) ।
2. दुःखम् $^{2/1}$ अतीतः (crossed) दुःखातीतः (the one who has crossed over sorrow)।
3. कूपं $^{2/1}$ पतितः (fallen) कूपपतितः (the one who has fallen in the well)।
4. मां $^{2/1}$ गतः मद्गतः (that which obtains in Me)। (See Topic IV)
5. ग्रामम् $^{2/1}$ अत्यस्तः (transgressed) ग्रामात्यस्तः (the one who has transgressed the village)।
6. ग्रामं $^{2/1}$ प्राप्तः (reached) ग्रामप्राप्तः (the one who has reached the village)।
7. संशयम् $^{2/1}$ आपन्नः (gained) संशयापन्नः (the one who has gained the doubt)।

The process of compounding

कृष्णं श्रितः	This is a लौकिकविग्रहः, a sentence in natural language. By a regulation of Pāṇini-sūtra these nouns are qualified to be compounded as a द्वितीया-तत्पुरुष-समासः.
1) कृष्ण+अम्+ श्रित+सुँ	This is an अलौकिकविग्रहः, the same sentence in grammatical breakdown. Being समासः, they are also qualified as प्रातिपदिकम्
2) कृष्ण + +श्रित+	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) कृष्णाश्रित	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "कृष्णाश्रित" declines as अ-ending masculine , because, in a तत्पुरुषसमास, the उत्तरपद determines the gender and number of the समास.

Exercise 1:

Following the example, give लौकिकविग्रह with conversion of the case and type of समास as well as अलौकिकविग्रह for the समासवृत्तिs listed below. And also write shorthand parsing signs.

1. ईश्वरश्रितानाम् (2T)	4. आदित्यगतम्	7. सुखप्राप्तेषु
2. अरण्यातीतान्	5. मद्गताः	8. दुःखापन्नैः
3. कूपपतितानि	6. मार्गात्यस्ताय	

Example for 1:

लौकिकविग्रहः ईश्वरम् श्रिताः ईश्वरश्रिताः (द्वितीया-तत्पुरुष-समासः (2T)), तेषाम् ईश्वरश्रितानाम् ।

[पूर्वपद in 2nd case] [उत्तरपद in 1st case] [समस्तपद] (type of समास), [तद् in the respective case] [the समास word in the form found in original text]

अलौकिकविग्रहः ईश्वर + अम् + श्रित + जस्

Exercise 2:

By parsing the sentence, <u>give विग्रहवाक्य for समासवृत्ति,</u> translate the following sentences.

1. देवदत्तः कृष्णश्रितः भक्तः भवति ।
2. यः एतत् जानाति सः ज्ञानी गुणातीतः च उच्यते ।
3. शरीरगताः दोषाः स्नानेन अपनीयन्ते ।
4. सर्वगताय नमः ।
5. प्रजासु सुखप्राप्तासु नृपस्य सन्तोषः वर्धते ।
6. हे भगवन् दुःखापन्नान् पाहि ।

b. तृतीया-तत्पुरुष-समासः (Type 3T)

hese are the things to be known about तृतीया-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
   - 3rd case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
   - कृदन्त word whose कर्ता or करणम् is told by the 3rd case ending word
   - Etc.
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - n/a

Examples:

1. गुरुणा $^{3/1}$ (by teacher) उपदिष्टः (taught) गुरूपदिष्टः (that which is taught by teacher) ।
2. तेन $^{3/1}$ (by that) कृतं (done) तत्कृतम् (that which is done by that) ।
3. विद्यया $^{3/1}$ (by knowledge) रहितः (deserted) विद्यारहितः (that which is devoid of knowledge) ।
4. योगेन $^{3/1}$ (by yoga) युक्तः (being together) योगयुक्तः (one who is together by yoga) ।
5. घटेन $^{3/1}$ (by pot) अवच्छिन्नः (qualified) घटावच्छिन्नः (that which is qualified by pot) ।
6. भीमेन $^{3/1}$ समः (same) भीमसमः (one who is equal to Bhīma) ।
7. योगसंसिद्धः ४.३८
8. यस्य संशयाः ज्ञानसञ्छिन्नाः, कर्माणि तं न निबध्नन्ति ।
9. अहं तत् भक्त्युपहृतम् अश्नामि । * अश् (9P) to receive

c. चतुर्थी-तत्पुरुष-समासः (Type 4T)

These are the things to be known about चतुर्थी-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
   - 4th case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
   - A word indicating material to make something which is told by the 4th case ending word
   - "अर्थ" word which is meant for something which is told by the 4th case ending word. Exceptionally this compound is अस्वपद्-समास/नित्य-समास. Thus in विग्रहवाक्य instead of "अर्थ" word, a declined form of इदम् is used.
   - "बलि", "हित", "सुख", and "रक्षित"
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Same gender of the उत्तरपद्
   - As for the compound in which "अर्थ" as उत्तरपद्, the gender follows the qualified word.
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - As for the compound in which "अर्थ" as उत्तरपद्, instead of "अर्थ", a प्रातिपदिक "इदम्", declined in the gender and number of the qualified noun, is seen in विग्रहवाक्यम्.

Examples:

1. यूपाय $^{4/1}$ (for the post) दारु (wood) यूपदारु (wood meant for making a post) ।
2. द्विजाय $^{4/1}$ (for the priest) अयं $^{m/1/1}$ (this) द्विजार्थः $^{m/1/1}$ (that which is meant for priest) सूपः $^{m/1/1}$ (soup)।
3. द्विजाय $^{4/1}$ इयं $^{f/1/1}$ द्विजार्था $^{f/1/1}$ माला $^{f/1/1}$ (garland)।
4. द्विजाय $^{4/1}$ इदं $^{n/1/1}$ द्विजार्थम् $^{n/1/1}$ धनम् $^{n/1/1}$ (wealth) ।

d. पञ्चमी-तत्पुरुष-समासः (Type 5T)

These are the things to be known about पञ्चमी-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
   - 5th case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
   - "भय" (fear) word whose source is told by the 5th case ending noun.
   - "अपेत", "मुक्त", "पतित"
   - Etc.
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - n/a

Examples:

1. चोरात् $^{5/1}$ (of thief) भयं (fear) चोरभयम् (fear of thief) ।
2. सुखात् $^{5/1}$ (of happiness) अपेतः (devoid) सुखापेतः (devoid of happiness) ।
3. रोगात् $^{5/1}$ (from disease) मुक्तः (freed) रोगमुक्तः (freed from disease) ।
4. स्वर्गात् $^{5/1}$ (from heaven) पतितः (fallen) स्वर्गपतितः (fallen from the heaven) ।
5. तस्मात् $^{5/1}$ (from that) व्यतिरिक्तम् (differed) तद्व्यतिरिक्तम् (differed from that) ।

e. षष्ठी-तत्पुरुष-समासः (Type 6T)

These are the things to be known about षष्ठी-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
   - 6th case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
   - almost any noun
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - n/a

For example, a sentence "आत्मनः 6/1 (of self) ज्ञानम् (knowledge)" is qualified to be compounded as a षष्ठी-तत्पुरुष-समास by a regulation of Pāṇini-sūtra. The compound word will be "आत्मज्ञानम् (knowledge of self)"

आत्मनः ज्ञानम्	This is a लौकिकविग्रहः, a sentence in natural language.
1) आत्मन्+ङस्+ज्ञान+सुँ	This is an अलौकिकविग्रहः, the same sentence in grammatical breakdown. Being समासः, they are also qualified as प्रातिपदिकम्
2) आत्मन्+ +ज्ञान+	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) आत्म +ज्ञान	By 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य।, the last न् of the प्रातिपदिक and पद् is elided.
4) आत्मज्ञान	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "आत्मज्ञान" declines as अ-ending neuter , because, in a तत्पुरुषसमास, the उत्तरपद् determines the gender and number of the समास.

Other examples of षष्ठी-तत्पुरुष-समासः:

1. ईश्वरस्य 6/1 (of Īśvara) अनुग्रहः (blessing) ईश्वरानुग्रहः (blessing of Īśvara)।
2. ब्रह्मणः 6/1 (of brahman) विद्या (knowledge) ब्रह्मविद्या (knowledge of brahman)।
3. उमायाः 6/1 (of Umā) पतिः (husband) उमापतिः (husband of Umā)।
4. कर्मणः 6/1 (of action) फलं (fruit) कर्मफलम् (fruit of action)।
5. तस्य 6/1 (of that) पुरुषः (person) तत्पुरुषः (person of that)।
6. तत्त्वस्य (of truth) विवेकः(discrimination) तत्त्वविवेकः, तस्य (of that) प्रकारः(method) तत्त्वविवेकप्रकारः (method of discrimination of truth) ।

Exercise 1:

Following the example, give लौकिकविग्रह with conversion of the case and type of समास as well as अलौकिकविग्रह for the समासवृत्तिs listed below. And also write shorthand parsing signs.

1. गुरुकुले (6T)	5. गौरीपुत्रस्य	9. कर्मफलेषु
2. गणपतिः	6. मदात्मानम्	10. सर्वात्मा
3. जगद्गुरुम्	7. मनोवृत्तयः	11. स्वधर्मानुष्ठानम्
4. लोकनाथाय	8. सत्त्वगुणानाम्	12. वेदान्तवाक्यार्थस्य

Example for 1:

लौकिकविग्रहः गुरोः कुलम् गुरुकुलम् । तस्मिन् गुरुकुले । षष्ठी-तत्पुरुष-समासः (6T)

अलौकिकविग्रहः गुरु + ङस् + कुल + सुँ

Exercise 2:

By parsing the sentence, <u>give विग्रहवाक्य for समासवृत्ति,</u> translate the following sentences.

1. पाण्डुपुत्राणां चमूं पश्य ।
2. हृषीकेशः प्रहसन् इव तम् इदम् उवाच ।
3. कर्मसन्न्यासात् कर्मयोगः विशिष्यते ।
4. यथा पद्मपत्रम् अम्भसा न लिप्यते तथा सः कर्मफलैः न लिप्यते।
5. योगिनः आत्मशुद्धये कर्म कुर्वन्ति ।
6. स्वर्गभोगेषु इच्छाराहित्यम् ।
7. ध्यानेन चित्तैकाग्रता लभ्यते ।
8. ज्ञानप्राप्तिसमये असौ मुक्तः भवति ।
9. तत्त्वबोधप्रकारं वक्ष्यामः ।

f. सप्तमी-तत्पुरुष-समासः (Type 7T)

These are the things to be known about सप्तमी-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
    - 7th case ending noun
2) With which noun, as an उत्तरपद्
    - "कुशल (expert)", "निपुण (proficient)", "पण्डित (scholar)", "प्रवीण (skilled)". "अधि (depending)", etc.
3) Special modification of compounded words
    - When "अधि (depending)" word comes in उत्तरपद्, its form changes into "अधीन".
4) Gender and number of the compound
    - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - n/a

Some examples of सप्तमी-तत्पुरुष-समासः:

1. तर्के 7/1 (in logic) कुशलः (expert) तर्ककुशलः (expert in logic) ।
2. शास्त्रे 7/1 (in the scripture) निपुणः (proficient) शास्त्रनिपुणः (proficient in the scripture) ।
3. वेदेषु 7/3 (in the Veda) पण्डितः (scholar) वेदपण्डितः (scholar in the Vedas) ।
4. शस्त्रेषु 7/3 (in weapons) प्रवीणः (skilled) शस्त्रप्रवीणः (skilled in weapons) ।
5. ईश्वरे 7/1 (on the lord) अधि (depending) ईश्वराधीनः (depending on the lord) ।
6. स्वस्मिन् 7/1 (on oneself) अधि (depending) स्वाधीनः (depending on oneself, independent) ।
7. परेषु 7/1 (on other things) अधि (depending) पराधीनः (depending on others) ।

g. कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः (Type KT)

- Pāṇini gave a technical name (संज्ञा) "कर्मधारय" to a तत्पुरुषसमास in which the both पूर्वपद and उत्तरपद are in समानाधिकरण (in apposition).

These are the things to be known about कर्मधारय-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद
    - "एक (one)", "सर्व (all)", "केवल (only)", etc
    - विशेषण (adjective)
2) With which noun, as an उत्तरपद
    - noun in apposition (समानाधिकरण) to the पूर्वपद
    - विशेष्य (substantive/qualified) of the विशेषण (adjective/qualifier)
3) Special modification of compounded words
    - n/a
4) Gender and number of the compound
    - Same gender of the उत्तरपद
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - परमश्च असौ आत्मा च इति परमात्मा ।
    - गुरुः एव देवः गुरुदेवः ।
    - आम्रः (mango) इति वृक्षः आम्रवृक्षः (mango tree) ।

Some examples of कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः:

1. एकः $^{1/1}$ (one) पुरुषः (person) एकपुरुषः (one person) ।
2. सर्वे $^{1/3}$ (all) देवाः (gods) सर्वदेवाः (all gods) ।
3. केवलः $^{1/1}$ (exclusive) सन्न्यासः (renunciation) केवलसन्न्यासः (exclusive renunciation) ।
4. नीलम् $^{1/1}$ (blue) उत्पलम् (lotus) नीलोत्पलम् (blue lotus) ।

There is a group of irregular कर्मधारय-तत्पुरुष-समासs named "मयूरव्यंसकादि". Some of them are:

1. अन्यः $^{1/1}$ (another) अर्थः $^{1/1}$ (meaning) अर्थान्तरम् (another meaning) ।
2. अन्यत् $^{1/1}$ (another) वस्तु $^{1/1}$ (object) वस्त्वन्तरम् (another object) ।
   Note: This type of compound is always neuter.
3. चित् $^{1/1}$ (consciousness) एव ^{0} (only) चिन्मात्रम् (consciousness only) ।
4. नरः $^{1/1}$ (human) वा ^{0} (or) वानरः (A type of human monky such as Hanumat) ।
5. ऋणे $^{7/1}$ (in debt) अधमः $^{1/1}$ (lower) अधमर्णः (debtor) ।

There are some कर्मधारय-तत्पुरुष-समासs which are called "मध्यमपदलोपी", a compound in which the middle word is elided:

1. शाकप्रियः (one whose favourite is vegetable) पार्थिवः (name of king) शाकपार्थिवः ।
2. द्व्यधिकाः (greater by two) दश (ten) द्वादश (twelve) ।
3. षोडशसङ्ख्याकाः (one whose number is sixteen) उपचाराः (offering) षोडशोपचाराः ।

For example, a sentence "महान् $^{1/1}$ (great) च असौ राजा $^{1/1}$ (king)" is qualified to be compounded as a कर्मधारय-तत्पुरुष-समास by a regulation of Pāṇini-sūtra. The compound word will be "महाराजः (a great king)"

महान् राजा	This is a लौकिकविग्रहः, a sentence in natural language.
1) महत्+सुँ+राजन्+सुँ	This is an अलौकिकविग्रहः, the same sentence in grammatical breakdown. Being समासः, they are also qualified as प्रातिपदिकम्
2) महत्+ +राजन्+	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) महा +राजन्	By 6.3.46 आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः।, महत् is changed to महा.
4) महा +राज	By 5.4.91 राजाहःसखिभ्यष्टच्।, राजन् becomes राज, an अ-ending.
5) महाराज	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "महाराज" declines as अ-ending masculine, because, in a तत्पुरुषसमास, the उत्तरपद determines the gender and number of the समास.

Exercise 1:

Following the example, give **लौकिकविग्रह** with conversion of the case and type of **समास** as well as **अलौकिकविग्रह** for the **समासवृत्ति**s listed below. And also write shorthand parsing signs.

1. ज्ञानाग्निना (KT)	5. परमात्मानम्	9. दीर्घकालेन
2. सूक्ष्मशरीरैः	6. राजर्षये	10. काशीनगरे
3. सत्त्वगुणेषु	7. देवर्षीनाम्	11. सर्वभूतहिते
4. बुद्धिगुहायाम्	8. लोकमहेश्वरम्	

Example for 1:

लौकिकविग्रहः ज्ञानम् एव अग्निः ज्ञानाग्निः । कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः (KT) । तेन ज्ञानाग्निना

अलौकिकविग्रहः ज्ञान + सुँ + अग्नि + सुँ

Exercise 2:

By parsing the sentence, <u>give **विग्रहवाक्य** for **समासवृत्ति**,</u> translate the following sentences.

1. अहं सर्वयज्ञानां भोक्ता अस्मि ।
2. सर्वभूतेषु अहं समः ।
3. अहं देवानां महर्षीणां च आदिः ।
4. भगवद्गीतासु पुरुषोत्तमयोगः नाम पञ्चदशः अध्यायः ।
5. उत्तमपुरुषः परमात्मा इति उदाहृतः ।
6. अयोध्यापुर्यां दशरथराजः आसीत् ।
7. दशरथपुत्रः वीर्यपुरुषः हनुमता सह लङ्कादेशं अगच्छत् ।
8. महर्षयः कैलासपर्वते चिरकालं ध्यायन्ति ।

h. नञ्-तत्पुरुष-समासः (Type NT)

These are the things to be known about नञ्-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद्
    - "नञ्", a negative particle
    - ञ् is इत् letter.
2) With which noun, as an उत्तरपद्
    - anything
3) Special modification of compounded words
    - Of नञ्, ञ् is elided as it is an इत् letter, and न् is elided, thus only "अ" remains, when compounded.
    - When उत्तरपद् begins with a vowel, न् is added after the अ, thus it becomes "अन्".
4) Gender and number of the compound
    - Same gender of the उत्तरपद्
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - नञ् is usually told as "न" in the विग्रहः

 नञ् has 6 meanings. (See the entry अ of The Student's Sanskrit-English Dictionary)

1. सादृश्य-अर्थे	likeness or resemblance	e.g. अब्राह्मणः one who is like ब्राह्मणः.
2. अभाव-अर्थे	absence or negation	e.g. अक्रोधः
3. भेद/अन्य-अर्थे	difference or distinction	e.g. अपटः not a cloth, different from a cloth.
4. अल्प-अर्थे	not enough	e.g. अलवणम्, अश्रद्धा, I have no money.
5. अप्राशस्त्य-अर्थे	badness or unfitness	e.g. अकार्यः not fit to be done
6. विरोध-अर्थे	opposition	e.g. अधर्मः, असुरः ।

 The following sloka tells the six meaning of नञ्.

तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता । अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्था षट् प्रकीर्तिताः ॥

Examples of **नञ्-तत्पुरुष-समासः**:

1. **न** (not) **ब्राह्मणः** (brahmin) **अब्राह्मणः** (non-brahmin) ।
2. **न धर्मः इति अधर्मः।**

Exercise 1:

Following the example, give **लौकिकविग्रह** with conversion of the case and type of **समास** as well as **अलौकिकविग्रह** for the **समासवृत्ति**s listed below. And also write shorthand parsing signs.

1. **अज्ञानेन** (NT)
2. **अकर्मणः**
3. **अनित्यम्**
4. **अननुनासिकाः**
5. **अनृतम्**
6. **अनात्मानम्**

Example for 1:

लौकिकविग्रहः **न ज्ञानम् इति अज्ञानम् । नञ्-तत्पुरुष-समासः** (NT) । **तेन अज्ञानेन**

अलौकिकविग्रहः **नञ् + सुँ + ज्ञान+ सुँ**

Exercise 2:

By parsing the sentence, <u>give **विग्रहवाक्य** for **समासवृत्ति**,</u> translate the following sentences.

1. **त्वम् अशोच्यान् अनुशोचसि ।**
2. **अनाशिनः अप्रमेयस्य इमे देहाः ।**
3. **अयम् अच्छेद्यः अदाह्यः अक्लेद्यः अशोष्यः एव च ।**
4. **अयम् अव्यक्तः अचिन्त्यः अविकार्यः उच्यते ।**
5. **किं वचनीयं, किम् अवचनीयम् ।**
6. **तव अहिताः बहून् अवाच्यवादान् वदिष्यन्ति ।**
7. **अनभिहिते कर्मणि द्वितीयाविभक्तिः प्रयुज्यते ।**
8. **अशान्तस्य कुतः सुखम् ।**
9. **अकर्मणः कर्म ज्यायः ।**
10. **कृतेन अकृतं न अस्ति ।**
11. **अप्राप्तस्य प्राप्तिः योगः उच्यते ।**
12. **सः आत्मानम् अकर्तारम् अभोक्तारम् असक्तम् पश्यति ।**
13. **अज्ञानवान् पुरुषः ।**

i. कु-गति-प्रादि-तत्पुरुष-समासः

These are the things to be known about कु-गति-प्रादि-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद
    - A particle "कु", indicating "deficiency", "littleness", etc.
    - Words termed as "गति", certain particles which have connection with धातु.
      i.e. उपसर्गs, च्विँ (तद्धितप्रत्यय)-ending word, अन्तस्, तिरस्, आविस्, प्रादुस्, साक्षात्, मिथ्या, etc.
    - 22 particles belong to प्रादिगण, but not qualified as उपसर्ग.
2) With which noun, as an उत्तरपद
    - anything
3) Special modification of compounded words
    - n/a
4) Gender and number of the compound
    - Same gender of the उत्तरपद
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - कु-गति-प्रादि-तत्पुरुष-समास is नित्यसमास. Thus they all have अस्वपदविग्रह.
    - In विग्रहवाक्य, the पूर्वपदs which are specified in 1) are explained with other words.

Examples of कु-गति-प्रादि-तत्पुरुष-समास:

1. कुत्सितः (wicked) पुत्रः कुपुत्रः । (कु-type तत्पुरुषसमासः)
2. कुत्सिता (weak) मतिः कुमतिः । (कु-type तत्पुरुषसमासः)
3. विशेषेण ज्ञायते अनेन इति विज्ञानम् (वि + ज्ञा + ल्युट्)। (गति-type तत्पुरुषसमासः)
4. अशुक्लं शुक्लं कृत्वा इति शुक्लीकृत्य । (गति-type तत्पुरुषसमासः)
   Notice that क्त्वा is substituted by ल्यप् because of being a समास.
5. अन्तर्भावः (being included) । तिरस्कृत्य (having covered) । आविर्भूतम् (that which is manifested), आविष्करणम् (manifesting) । प्रादुर्भावः (becoming visible) । साक्षात्कृतः (that which is clearly seen) । मिथ्याचारः (improper conduct) । (गति-type तत्पुरुषसमासः)
6. शोभनः पुरुषः सुपुरुषः । (प्रादि-type तत्पुरुषसमासः)
7. प्रगतः आचार्यः प्राचार्यः (प्रादि-type तत्पुरुषसमासः)

j. उपपद-तत्पुरुष-समासः (Type UT)

- उपपद-तत्पुरुष-समास is understood well when studied under the subject of उपपद-कृत्-प्रत्यय, a type of कृत्-प्रत्यय.
- उपपद literally means “a word (पद) which is near (उप)”. However, the nearness is in terms of the meaningful connection.
- उपपद-कृत्-प्रत्यय requires not only a धातु to which it is suffixed, but also an उपपद, a word which is meaningfully connected to the धातु, as a कर्म, अधिकरण, etc.
- उपपद-कृत्-प्रत्ययs are defined in the section of Pāṇini-sūtras starting from 3.2.1
- उपपद-तत्पुरुष-समास is a type of compound in which the उपपद and the धातु with a उपपद-कृत्-प्रत्यय are compounded.

उपपद (कर्म, etc)	+	धातु + उपपदकृत्प्रत्यय (कृदन्त-प्रातिपदिक)

For example, of a लौकिकविग्रह sentence “कुम्भं करोति”, “कुम्भम्”, a कर्म of करोति, is qualified to be an उपपद according to a Pāṇini-sūtra, by which a कृत्-प्रत्यय “अण्" is enjoined to the धातु कृ. Thus it is now कृदन्त, not तिङन्तपद anymore. Then both words are qualified to be compounded. This operation is reflected in the अलौकिकविग्रहः.

कुम्भं करोति	This is a लौकिकविग्रहः.
1) कुम्भ + अम् + कृ + अण्	This is an अलौकिकविग्रहः. Being समासः, it is प्रातिपदिकम्.
2) कुम्भ + + कृ + अ	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक. इत् letter is elided.
3) कुम्भ + + कार् + अ	Being a णित्, अण् causes वृद्धि to its अङ्ग, कृ धातु.
4) कुम्भकार	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक “कुम्भकार” declines in the gender of the word qualified by the समास, “कुम्भकार”.

These are the things to be known about उपपद-तत्पुरुष-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद
    - Certain nouns, termed "उपपद", which is related to a धातु in the उत्तरपद.
2) With which noun, as an उत्तरपद
    - The उत्तरपद was originally तिङन्त in लौकिकविग्रह. However, in अलौकिकविग्रह, in stead of तिङ्-प्रत्यय, उपपद-कृत्-प्रत्यय is suffixed to the धातु, thus the उत्तरपद becomes कृदन्त.
    - By default, the कर्ता of the धातु is denoted by the उपपद-कृत्-प्रत्यय.
3) Special modification of compounded words
    - When forming उत्तरपद, necessary changes to the धातु caused by उपपद-कृत्-प्रत्यय will take place.
4) Gender and number of the compound
    - Same gender as that qualified by the उपपद-तत्पुरुष-समास
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - In लौकिकविग्रह, तिङन्त-पद is seen, while धातु and कृत्-प्रत्यय are seen in अलौकिकविग्रह.
    - उपपद-कृत्-प्रत्ययs denote कर्ता by default.

Here are some examples of उपपद-तत्पुरुष-समासs.

❖ "अण्" प्रत्यय to any धातु with कर्म-उपपद (3.2.1 कर्मण्यण् । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
सूत्राणि करोति (makes) इति सूत्रकारः ।	सूत्र + शस् + कृ + अण्
ओदनं (rice) पचति (cooks) इति ओदनपाचः ।	ओदन + अम् + पच् + अण्
हव्यं (oblation) वहति (carries) इति हव्यवाहः ।	हव्य + अम् + वह् + अण्

The feminine form of अण्-ending word takes a स्त्रीप्रत्यय "ङीप्" (ई). Thus the प्रातिपादिक becomes सूत्रकारी, and it declines like नदी.

❖ "क" प्रत्यय to आ-ending धातु with कर्म-उपपद (3.2.3 आतोऽनुपसर्गे कः । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः कर्मणि)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
वरान् (boons) ददाति (gives) इति वरदः (giver of boons) ।	वर + शस् + दा + क
नॄन् (people) पाति (protects) इति नृपः (king) ।	नृ + शस् + पा + क
कृतं (what made you) जानाति (knows) इति कृतज्ञः ।	कृत + अम् + ज्ञा + क

The following is a रूपसिद्धि, a प्रक्रिया (process) of making उपपद-तत्पुरुष-समास by suffixing "क" as उपपद-कृत्-प्रत्यय.

	वरान् ददाति	This is a लौकिकविग्रहः.
1)	वर + शस् + दा + क	This is an अलौकिकविग्रहः. उपपद-कृत्-प्रत्यय "क" is suffixed to धातु "दा" (3P) to give. Being समासः, it is प्रातिपदिकम्.
2)	वर + + दा + अ	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक. इत् letter is elided.
3)	वर + + द् + अ	When this प्रत्यय क follows, the last आ of the अङ्ग drops.
4)	वरद	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "वरद" declines in the gender of the word qualified by the समास, "वरद". In masculine and neuter, it declines as अ–ending, while in feminine, it declines as आ–ending because of स्त्रीप्रत्यय टाप् (आ).

❖ "क" to स्था धातु with सुबन्त as उपपद (3.2.4 सुपि स्थः । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः कः)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
गृहे $^{7/1}$ (at home) तिष्ठति (stays) इति गृहस्थः (householder) ।	गृह + ङि + स्था + क
मध्ये $^{7/1}$ (in the middle) तिष्ठति इति मध्यस्थः ।	मध्य + ङि + स्था + क
अन्ते $^{7/1}$ (at the end) तिष्ठति इति अन्तस्थः ।	अन्त+ ङि + स्था + क

Because the suffix is the same "क", the रूपसिद्धि will be the same as above.

❖ "ट" to कृ धातु in the sense of "cause, habit, agreeable" with कर्म-उपपद

(3.2.20 कृञः हेतु-ताच्छील्य-अनुलोम्येषु । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः कर्मणि)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
यशः (fame) करोति (causes) इति यशस्करः ।	यशस् + अम् + कृ + ट
अर्थं (wealth) करोति (habitually makes) इति अर्थकरः ।	अर्थ + अम् + कृ + ट
वचनं (words) करोति (follows) इति वचनकरः ।	वचन + अम् + कृ + ट

The following is a रूपसिद्धि of making उपपद-तत्पुरुष-समास with उपपद-कृत्-प्रत्यय "ट".

	यशः करोति	This is a लौकिकविग्रहः.
1)	यशस् + अम् + कृ + ट	This is an अलौकिकविग्रहः. उपपद-कृत्-प्रत्यय "ट" is suffixed to धातु "कृ" (8U) to do. Being समासः, it is प्रातिपदिकम्.
2)	यशस् + + कृ + अ	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक. इत् letter is elided.
3)	यशस् + + कर् + अ	गुण takes place in the अङ्ग.
4)	यशस्कर	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "यशस्कर" declines in the gender of the word qualified by the समास, "यशस्कर". In masculine and neuter, it declines as अ-ending. The feminine form of ट-ending word takes a स्त्रीप्रत्यय "ङीप्" (ई). Thus the प्रातिपादिक becomes यशस्करी, and it declines like नदी.

❖ "ड" to गम् धातु with certain उपपद

(3.2.48 अन्त-अत्यन्त-अध्व-दूर-पार-सर्व-अनन्तेषु डः । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः कर्मणि गमः)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
पारं (the other side) गच्छति (goes) इति पारगः ।	पार + अम् + गम् + ड
सर्वं (everywhere) गच्छति (goes) इति सर्वगः ।	सर्व + अम् + गम् + ड

The प्रत्यय ड being डित्, the one who has ड् as इत् letter, the टि (a part of अङ्ग starting from the last vowel until the end) of the अङ्ग is elided. In masculine and neuter, it declines as अ–ending, while in feminine, it declines as आ-ending because of स्त्रीप्रत्यय टाप् (आ).

❖ "क्विप्" to any धातु with/without सुबन्त as उपपद (3.2.76 क्विप् च । ~ धातोः अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
सुष्ठु (well) गणयति (counts) इति सुगण् (well counter) ।	सु + गण् + क्विप्
जलं (water) मुञ्चति (releases) इति जलमुक् (rain cloud) ।	जल + अम् + मुच् + क्विप्
सर्वं (everything) वेत्ति (knows) इति सर्वविद् ।	सर्व + अम् + विद् + क्विप्
कर्म (work) करोति (does) इति कर्मकृत्। (तुक्-आगमः)	कर्मन् + अम् + कृ + क्विप्
संशयं (doubt) छिनत्ति (breakes) इति संशयच्छिद् ।	संशय + अम् + छिद् + क्विप्
इन्द्रं जयति (conquers) इति इन्द्रजित् । (तुक्-आगमः)	इन्द्र + अम् + जि + क्विप्
शुचौ (in the sky) सीदति (goes) इति शुचिषद् ।	शुचि + ङि + षद् + क्विप्
विश्वं (world) बिभर्ति (supports) इति विश्वभृत् । (तुक्-आगमः)	विश्व + अम् + भृ + क्विप्
विश्वं (world) बिभर्ति (consumes) इति विश्वभुक् ।	विश्व + अम् + भुज् + क्विप्
स्वयं (by itself) भवति (exists) इति स्वयंभूः ।	स्वयम् + भू + क्विप्

The following is a रूपसिद्धि of making उपपद-तत्पुरुष-समास with उपपद-कृत्-प्रत्यय "क्विप्".

	कर्म करोति	This is a लौकिकविग्रहः.
1)	कर्मन् + अम् + कृ + क्विप्	This is an अलौकिकविग्रहः. उपपद-कृत्-प्रत्यय "क्विप्" is suffixed to धातु "कृ" (8U) to do. Being समासः, it is प्रातिपदिकम्.
2)	कर्मन् + अम् + कृ	क्विप् is a zero-प्रत्यय. (See Topic VII 2 c कर्तरि क्विप्)
3)	कर्मन् + + कृ	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
4)	कर्मन् + कृ + त्	क्विप् being a पित्, तुक्-आगम comes. (See Topic VII 2 c कर्तरि क्विप्)
5)	कर्म + कृत्	By 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य।, the न् of कर्मन्, being at the end of प्रातिपदिक and पद, is elided.
6)	कर्मकृत्	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "कर्मकृत्" declines in the gender of the word qualified by the ससाम, "कर्मकृत्". In all genders, the प्रातिपदिक is त्-ending. The feminine form of क्विप्-ending word does not take any स्त्रीप्रत्यय.

Examples of क्विप्-ending उपपद-तत्पुरुष-समास from शास्त्र :

शुचौ सीदति गच्छति इति शुचिषत् हंसः ।

अन्तरिक्षे आकाशे सीदति गच्छति इति अन्तरिक्षसत् वसुः।

नृषु मनुष्येषु सीदति तिष्ठति इति नृषत् ।

Exercise 1:

What is the व्युत्पत्ति of the following उपपदतत्पुरुषसमास words? Answer in the format of the example answer.

1. कर्मकृत्
2. विश्वजित्
3. ग्रामणीः
4. वेदविद्

Example answer to 1:

The व्युत्पत्ति of the word कर्मकृत् is analyzed as follows:

a) This is a कृदन्त word.
b) The धातु is कृ (to do)
c) The कृत्-प्रत्यय is क्विप्. Thus this is called क्विबन्त word.
d) उपपद is कर्म
e) विग्रह is "कर्म करोति इति कर्मकृत्".
f) The suffix denotes the कर्ता of the action. Thus, this is कर्तरि व्युत्पत्तिः.

Exercise 2: Find क्विबन्त words which are उपपदतत्पुरुषसमास, identify their धातुs, give विग्रहवाक्य for क्विबन्त कृद्वृत्ति, and translate the following sentences by parsing each word.

1. स्वयंभूः सृजति ।
2. शास्त्रविदः वदन्ति ।
3. उपनिषदं पठिष्यामः ।
4. सर्वविदा विश्वं सृज्यते ।
5. इदं शास्त्रं संप्रदायविद्भिः उपदिश्यते ।
6. संशयच्छिदे नमः ।
7. जलमुचः जलं पतति ।
8. उपनिषदां तात्पर्यं विचार्यते ।
9. उपनिषदि वाक्यानि सन्ति ।
10. उपनिषत्सु संवादाः श्रूयन्ते ।

❖ "णिनिँ" to any धातु in the sense of "doing … as one's nature" with सुबन्त as उपपद

(3.2.78 सुपि अजातौ णिनिः ताच्छील्ये । ~ प्रत्ययः परश्च धातोः)

लौकिकविग्रहः and समासवृत्तिः	अलौकिकविग्रहः
उष्णं (hot) भुङ्क्ते (eats) तच्छीलः (that nature) अस्य अस्ति इति उष्णभोजी ।	उष्ण + अम् + भुज् + णिनिँ
सत्यं (truth) वदति (speaks) तच्छीलः अस्य अस्ति इति सत्यवादी ।	सत्य + अम् + वद् + णिनिँ
मोक्षं (liberation) ददाति (gives) तच्छीलः अस्य अस्ति इति मोक्षदायी ।	मोक्ष + अम् + दा + णिनिँ
मोक्षं (liberation) करोति (makes) तच्छीलः अस्य अस्ति इति मोक्षकारी ।	मोक्ष + अम् + कृ + णिनिँ
अग्रे (in front) गच्छति (goes) तच्छीलः अस्य अस्ति इति अग्रगामी ।	अग्र + ङि + गम् + णिनिँ
कैलासे (in kailāsa) निवसति (lives) तच्छीलः अस्य अस्ति इति कैलासनिवासी ।	कैलास + ङि + नि + वस् + णिनिँ

The following is a रूपसिद्धि of making उपपद-तत्पुरुष-समास with उपपद-कृत्-प्रत्यय "णिनिँ".

	मोक्षं करोति	This is a लौकिकविग्रहः.
1)	मोक्ष + अम् + कृ + णिनिँ	This is an अलौकिकविग्रहः. उपपद-कृत्-प्रत्यय "णिनिँ" is suffixed to धातु "कृ" (8U) to do. Being समासः, it is प्रातिपदिकम्.
2)	मोक्ष + अम् + कृ + इन्	ण् and इँ of णिनिँ are इत् letters. Thus they are elided.
3)	मोक्ष + + कृ + इन्	All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
4)	मोक्ष + कार् + इन्	Being णित्, णिनिँ प्रत्यय causes वृद्धि on ऋ at the end of अङ्ग (Topic IV).
5)	मोक्षकारिन्	This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

णिनिँ-ending word declines as इन-ending word, like योगिन्. The feminine form of णिनिँ-ending word takes a स्त्रीप्रत्यय "ङीप्" (ई). Thus the प्रातिपादिक becomes मोक्षकारिणी, and it declines like नदी.

3. बहुव्रीहि-समासः (Type B)

- For बहुव्रीहि-समास, generally, meaning of अन्यपद (another word than पूर्वपद or उत्तरपद) has predominance.
- In that case बहुव्रीहिसमास is called अन्यपदार्थ-प्रधान, a compound whose predominant meaning is other than its constituents.

For example, for a compound "पीताम्बर", which is बहुव्रीहि-समास, indicates "विष्णु", whose clothes (अम्बर) is yellow (पीत). The meaning of the compound is another word (अन्यपद) than "पीतम्" as पूर्वपद, or "अम्बरम्" as उत्तरपद.

पूर्वपदम् + उत्तरपदम्   अन्यपदम्

E.g., पीतम् अम्बरं यस्य सः पीताम्बरः = विष्णुः ।

- पीतम् = पूर्वपदम्
- अम्बरम् = उत्तरपदम्
- पीताम्बरः = समासवृत्तिः/समासः/समस्तपदम्
- विष्णुः = अन्यपदम्

- There is a way to describe a बहुव्रीहिसमास by giving 2 categories:

1. <u>तद्गुण-संविज्ञान-बहुव्रीहिसमासः</u>

   In the meaning of अन्यपद, the meaning of the words in the compound is seen.

   E.g., पीतम् (yellow) अम्बरं (clothes) यस्य सः पीताम्बरः विष्णुः ।

   In विष्णु, the meaning of the words in the compound, which are "yellow" and "clothes", is seen.

2. <u>अतद्गुण-संविज्ञान-बहुव्रीहिसमासः</u>

   In the meaning of अन्यपद, the meaning of the words in the compound is NOT seen.

   E.g., दृष्टः (seen) समुद्रः (ocean) येन (by whom) सः दृष्टसमुद्रः देवदत्तः ।

   In देवदत्त, the meaning of the words in the compound, which are "seen" and "ocean", is not seen.

 There are some types of बहुव्रीहि-समासs. Each one of them will be elaborated in the following section.

a. General बहुव्रीहि-समासः (1to 7B)

E.g. पीतम् अम्बरं यस्य सः पीताम्बरः = विष्णुः । 116B

b. नञ्-बहुव्रीहि-समासः (NB)

E.g., अविद्यमानः ईश्वरः यस्य सः अनीश्वरः = पुरुषः ।

c. सह-बहुव्रीहि-समासः (SB)

E.g., लक्ष्मणेन सह वर्तते इति सलक्ष्मणः = रामः ।

d. प्रादि-बहुव्रीहि-समासः (PB)

E.g., निर्गताः मोहाः यस्मात् सः निर्मोहः = पुरुषः ।

 At the end of any type of बहुव्रीहि-समास, a तद्धित-प्रत्यय "कप्" can be suffixed.

 By the कप्-प्रत्यय, it is easy to identify बहुव्रीहि-समास from other types of समासs.

E.g., ब्रह्मविषयकं ज्ञानम् । (Knowledge, whose subject matter is ब्रह्मन्)

 When feminine suffix टाप् (आ) is added after कप्-प्रत्यय, an अ before कप्-प्रत्यय is replaced by इ.

E.g., त्रिगुणाः (3 guṇas) आत्मा (nature) यस्याः (whose) सा त्रिगुणात्मिका माया ।

a. General बहुव्रीहि-समासः (Type 1~7B)

- In this type of compound, a group of nouns together designates another word.
- Generally nouns in this compound have to be in apposition (समानाधिकरण).
- In some compounds, nouns which are not in apposition (व्यधिकरण) are observed.

These are the things to be known about बहुव्रीहि-समासs.

1) Which noun can be compounded as पूर्वपद
   - Any noun
   - When a noun termed निष्ठा (क्त, क्तवतुँ ending), or 7th case ending noun is compounded, it should be the पूर्वपद.
2) With which noun as उत्तरपद
   - Any noun
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Gender and number of अन्यपद, the meaning of the बहुव्रीहि-समास.
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - Relative pronoun (यद्), which corresponds to the compound, is used in लौकिकविग्रह.
   - The यद् will always be in a case other than 1st case, while a corresponding तद् will always be in the 1st case.

For example:

शुद्धं सत्त्वं (= अन्तःकरणं) यस्य सः शुद्धसत्त्वः (= पुरुषः) । The one whose mind is pure is called शुद्धसत्त्वः.

Note that the gender of the compound is masculine. This is because the qualified word is masculine, even when सत्त्व is a neuter word and its adjective शुद्ध also becomes neuter.

Also “शुद्ध” is termed “निष्ठा” because it is a क्त-प्रत्यय-ending word (शुध् + त). In the compound, a word termed निष्ठा should be पूर्वपद.

Examples of बहुव्रीहिसमासः

1. श्रोत्रादिः श्रोत्रं आदिः यस्य सः श्रोत्रादिः (= a group consisting श्रोत्र, चक्षुस्, etc.) ।
   The one whose (यस्य) beginning (आदिः) is श्रोत्रम्, that (सः) is called श्रोत्रादिः.

2. ऊर्ध्वमूलः ऊर्ध्वं मूलं यस्य सः ऊर्ध्वमूलः (= वृक्षः) ।
   The one whose (यस्य) root (मूलं) is up (ऊर्ध्वं), that (सः) is called ऊर्ध्वमूलः.

Note: Even though the end of the compound is "मूल", a neuter word, the compound declines in masculine because the gender of the qualified word, वृक्ष, is masculine.

3. त्यक्तैषणः त्यक्ताः एषणाः येन सः त्यक्तैषणः (= पुरुषः) ।
   By whom (येन) desires (एषणाः) are given up (त्यक्ताः), he (सः) is called त्यक्तैषणः.

Note: Also in this case, the compound declines in masculine singular even though "एषणाः" is a feminine plural word.

4. अनेकवक्त्रनयनम् अनेकानि वक्त्राणि नयनानि यस्मिन् तत् अनेकवक्त्रनयनं (= विश्वरूपम्) ।
   In which (यस्मिन्) many (अनेकानि) mouths (वक्त्राणि) and eyes (नयनानि) exists, that (तत्) is अनेकवक्त्रनयनम्, a description of विश्वरूपम्.

5. निश्चयात्मिका निश्चयः आत्मा स्वभावः यस्याः सा निश्चयात्मिका (= बुद्धिः) ।
   Of which (यस्याः) the nature, स्वभावः (आत्मा) is ascertainment (निश्चयः), that (सा) is निश्चयात्मिका, an adjective to बुद्धिः.

The following is a रूपसिद्धि, a प्रक्रिया (process) of making this compound "त्यक्तैषण", indicating a masculine word "पुरुष":

1) त्यक्ता+जस्+एषणा+जस् This is an अलौकिकविग्रहः, a grammatical breakdown of the sentence above. Being समासः, they are also qualified as प्रातिपदिकम्.
2) त्यक्ता + + एषणा + All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) त्यक्त + एषणा When two feminine words are in समानाधिकरण in a compound, and the पूर्वपद (त्यक्ता) has a masculine form (त्यक्त) in the same meaning, then the पूर्वपद takes the masculine form.
4) त्यक्तैषणा By 6.1.88 वृद्धिरेचि।, "अ" and "ए" together becomes "ऐ".
5) त्यक्तैषण When a compound ends with a long vowel, and the last word is but not point the meaning of the compound, the last long vowel becomes ह्रस्व (short).
This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "त्यक्तैषण" declines as अ-ending masculine.

The following is a रूपसिद्धि, a प्रक्रिया (process) of making this compound "निश्चयात्मिका", indicating a feminine word "बुद्धि":

1) निश्चय+सुँ +आत्मन्+सुँ This is an अलौकिकविग्रहः, a grammatical breakdown of the sentence above. Being समासः, they are also qualified as प्रातिपदिकम्.
2) निश्चय + +आत्मन् + All सुप्-प्रत्ययs are elided inside प्रातिपदिक.
3) निश्चयात्मन् + कप् At the end of बहुव्रीहिसमास, a तद्धितप्रत्यय "कप्" (प् is इत्) can be suffixed.
4) निश्चयात्मन् + क By 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य।, the last न् of the प्रातिपदिक and पद is elided.
5) निश्चयात्मक + टाप् Since this compound is qualifying a feminine word (बुद्धि), a स्त्री-प्रत्यय टाप् (ट् and प् are इत्) is suffixed.
6) निश्चयात्मि + क + आ When आ is suffixed, an अ before क् belongs to the प्रत्यय has to be replaced by इ.
7) निश्चयात्मिका This is the final form of समास. It is also a प्रातिपदिक.

Now the new प्रातिपदिक "निश्चयात्मिका" declines as आ-ending feminine.

Exercise 1:

Change the समासवृत्ति and लौकिकविग्रह into बहुवचन (plural).

E.g., शुद्धं सत्त्वं यस्य सः शुद्धसत्त्वः । शुद्धं सत्त्वं येषां ते शुद्धसत्त्वाः ।

1. प्रवृत्तिः लक्षणं यस्य सः प्रवृत्तिलक्षणः (=धर्मः) ।
2. जितानि इन्द्रियाणि येन सः जितेन्द्रियः (= पुरुषः) ।
3. निवृत्ताः कामाः यस्मात् सः निवृत्तकामः (= पुरुषः) ।
4. विगता स्पृहा यस्मात् सः विगतस्पृहः (= पुरुषः) ।
5. स्थिता धीः यस्य सः स्थितधीः (= मुनिः) ।
6. ब्रह्मणि निष्ठा यस्य सः ब्रह्मनिष्ठः (= गुरुः) ।
7. विचित्राणि रूपाणि यस्य तत् विचित्ररूपम् (= पुष्पम्) ।
8. कर्ता तन्त्रं (principle) यस्य तत् कर्तृतन्त्रम् (= कर्म) ।
9. बहूनि पुष्पाणि यस्यां सा बहुपुष्पा (= लता) ।
10. बह्व्यः शाखाः यस्याः सा बहुशाखा (= बुद्धिः) ।

Exercise 2:

Change the विभक्ति of the समासवृत्ति as indicated. Then change into बहुवचन.

E.g., शुद्धं सत्त्वं यस्य सः शुद्धसत्त्वः in 3rd case

शुद्धं सत्त्वं यस्य सः शुद्धसत्त्वः तेन शुद्धसत्त्वेन । शुद्धं सत्त्वं येषां ते शुद्धसत्त्वाः, यैः शुद्धसत्त्वैः ।

1. कृतानि कृत्यानि यस्य सः कृतकृत्यः (= पुरुषः)। in 5th case
2. कृतः निश्चयः येन सः कृतनिश्चयः (= पुरुषः)। in 4th case
3. गता व्यथा यस्मात् सः गतव्यथः (= पुरुषः) । in 7th case
4. इत् संज्ञा यस्य सः इत्संज्ञकः (= वर्णः) । in 6th case
5. लोपः संज्ञा यस्य तत् लोपसंज्ञकम् (= अदर्शनम्) । in 3rd case
6. भक्तिः पूर्वा यस्मात् तत् भक्तिपूर्वकम् (= कर्म) । in 5th case
7. नाना पुष्पाणि यस्यां सा नानापुष्पा (= माला) । in 3rd case

Abbreviation of बहुव्रीहि-समास

- Abbreviations giving a shorthand analysis of compounds can be made using the case numbers of the लौकिकविग्रह.

E.g., शुद्धसत्त्वः is a बहुव्रीहि-समास indicating a person because his सत्त्व (अन्तःकरण) is शुद्ध. लौकिकविग्रह of this compound is "शुद्धं $^{1/1}$ सत्त्वं $^{1/1}$ यस्य $^{6/1}$ सः शुद्धसत्त्वः".

- The abbreviation of this compound type is "116B".
- The first "1" represents the 1st case of the first word "शुद्धं $^{1/1}$" of the समास.
- The second "1" represents the 1st case of the second word "सत्त्वं $^{1/1}$" of the समास.
- The "6" before "B" represents the 6th case of "यस्य $^{6/1}$" in the विग्रह.
- "B" stands for बहुव्रीहिसमास.

In the same manner,

नीलः $^{1/1}$ (blue) कण्ठः $^{1/1}$ (throat) यस्य $^{6/1}$ सः नीलकण्ठः (= शिवः) । 116B

जितानि $^{1/3}$ (conquered) इन्द्रियाणि $^{1/3}$ येन $^{3/1}$ (by whom) सः जितेन्द्रियः (= पुरुषः) । 113B

वीतः $^{1/1}$ (gone) रागः $^{1/1}$ यस्मात् $^{5/1}$ (from whom) सः वीतरागः (= पुरुषः) । 115B

बहूनि $^{1/3}$ (plenty) फलानि $^{1/3}$ यस्मिन् $^{7/1}$ (in which) तत् बहुफलं (= वनम्) । 117B

जपे $^{7/1}$ निष्ठा $^{1/1}$ यस्य $^{6/1}$ सः जपनिष्ठः (= पुरुषः) । 716B

Exercise 3: Parse each word of the विग्रह by giving प्रातिपदिकं, लिङ्गः, विभक्तिः, वचनम् and translation. Also give the abbreviation.

1. महान्तौ बाहू यस्य सः महाबाहुः (=अर्जुनः) ।
2. उक्तं लक्षणं यस्य सः उक्तलक्षणः (= आत्मा) ।
3. शमः आदिः यस्य तत् शमादि (= षट्कम्)।
4. विदितः आत्मा येन सः विदितात्मा (= पुरुषः) ।
5. गतं भयं यस्मात् सः गतभयः (= पुरुषः) ।
6. वीराः पुरुषाः यस्मिन् सः वीरपुरुषः (= ग्रामः) ।
7. अवगतं तत्त्वं यैः ते अवगततत्त्वाः (ज्ञानिनः) ।
8. अहं परः येषां ते मत्पराः (भक्ताः) ।
9. उपसर्गाः पूर्वाः यस्मात् सः उपसर्गपूर्वकः (=धातुः) ।
10. द्वे कर्मणी यस्य सः द्विकर्मकः (= धातुः) ।
11. वक्ष्यमाणानि लक्षणानि यस्य सः वक्ष्यमाणलक्षणः (= विषयः) ।

- In the reverse order, लौकिकविग्रह can be regenerated by referring to the abbreviation of the compound.

E.g., समासवृत्तिः विदिततत्त्वानाम्$^{6/3}$ (पुरुषाणाम्) 11-3B

लौकिकविग्रहः विदितं$^{1/1}$ तत्त्वं$^{1/1}$ यैः$^{3/3}$ ते$^{1/3}$ विदिततत्त्वाः$^{1/3}$, तेषाम्$^{6/3}$ ।

Translation: By whom (यैः) truth (तत्त्व) is known (विदित), they (ते) are विदिततत्त्वाः. Of them (तेषाम्).

- The original form of समासवृत्ति is in 6th case. Because the definition has to be provided in the first case, the 6th case is removed and expressed as "तेषाम्$^{6/3}$" in the विग्रह.
- The original form of the समासवृत्ति is plural. Thus the definition is given in the plural as well, as in "ते$^{1/3}$ विदिततत्त्वाः$^{1/3}$".
- The "3" before "B" represents the 3rd case of यद्. Thus "यैः$^{3/3}$" should be in the विग्रह.
- तत्त्व is a neuter word. Since it is represented by "1" in the abbreviation, the 1st case neuter form "तत्त्वं$^{1/1}$" comes as the second word in the विग्रह.
- विदित is also represented by "1", the same case as तत्त्व. Thus the 1st case neuter form "विदितं$^{1/1}$" comes as the second word in the विग्रह.

Exercise 4: Give लौकिकविग्रह of the following बहुव्रीहिसमासवृत्ति according to the above method of abbreviations.

E.g., शब्दादीनाम् (= विषयानाम्) 116B

शब्दः आदिः येषां ते शब्दादयः, तेषाम् शब्दादीनाम् ।

1. शब्दादीन् (= विषयान्) 116B
2. मनःषष्ठानाम् (= इन्द्रियाणाम्) 116B
3. गतसङ्गस्य (= पुरुषस्य) 115B
4. ब्रह्मनिष्ठम् (= ज्ञानिनम्) 716B
5. ज्ञानाग्निदग्धकर्माणम् (= पुरुषम्) 3116B
6. तद्बुद्धयः (= भक्ताः) 716B
7. साक्षात्कृतात्मानः (= ज्ञानिनः) 113B
8. गदापाणिना (= विष्णुना) 176B
9. सुबन्तम् (= पदम्) 176B
10. हलन्तः (= शब्दः) 176B

Exercise 5:

Provide समासवृत्ति, abbreviation, declined form of each विग्रह.

E.g., त्रीणि अम्बकाणि यस्य सः ... (शिवः) ... , तस्मै ... ।

त्रीणि अम्बकाणि यस्य सः त्र्यम्बकः 116B, तस्मै त्र्यम्बकाय।

1. चत्वारः भुजाः यस्य सः ... (विष्णुः) ..., तस्मै ... ।
2. गजस्य आननम् इव आननम् यस्य सः ... (गणेशः) ... , तस्मै ... ।
3. ज्ञानं पूर्वं यस्मात् तत् ... (कर्म) ... , तस्य ... ।
4. तः (तकारः) परः यस्मात् सः ... (अत्) ..., तस्य ... ।
5. प्र (उपसर्गः) पूर्वः यस्मात् सः ... (धातुः) ..., तस्य ... । (Apply कप्-प्रत्यय)
6. अहं परः येषां ते ... (पुरुषाः) ..., तेषु ... ।
7. मयि मनः येषां ते ... (पुरुषाः) ..., तान् ... ।
8. महान् आत्मा (अन्तःकरणं) यस्य सः ... (पुरुषः) ..., तेन ... ।
9. एवं लक्षणं यस्य सः ... (विषयः) ..., तस्मिन् ... ।
10. ज्ञानेन च्छिन्नाः संशयाः यस्य सः ... (पुरुषः) ..., तं ... ।

Exercise 6:

Provide लौकिकविग्रह of the समासवृत्तिs in the sentences:

1. हे गङ्गे तरलतरङ्गे ।
2. हे देवि भक्तपूजितचरणे ।
3. सच्चिदानन्दस्वरूपः आत्मा ।
4. आत्मविषयकं ज्ञानम् ।
5. अवर्णपूर्वकस्य यकारस्य लोपः ।
6. सुखदुःखादिभोगायतनं शरीरम् ।
7. विविक्तदृष्टयः पुरुषाः पश्यन्ति ।
8. अदन्तस्य अङ्गस्य दीर्घः ।
9. द्विविधा निष्ठा ।
10. नानाविधानि पुष्पाणि ।
11. ज्ञानस्य आत्मविषयकत्वम् अस्ति ।
12. एतस्य कर्मणः विज्ञानपूर्वकत्वं दृश्यते ।
13. देवदत्तकर्तृकग्रामकर्मकगमनक्रिया ।
14. मन्मना भव मद्भक्तः मद्याजी नमस्कुरु ।
15. गतासून् अगतासून् च न अनुशोचन्ति पण्डिताः ।
16. चिन्मुद्राङ्कितहस्तकाय नमः ।

b. नञ्-बहुव्रीहि-समासः (Type NB)

- In the sense of "one who/which does not have …", नञ्-बहुव्रीहि-समास is used.

These are the things to be known about नञ्-बहुव्रीहि-समास.

1) Which noun can be compounded as पूर्वपद
    - नञ् (negative particle)
2) With which noun as उत्तरपद
    - anything
3) Special modification of compounded words
    - In the same manner as in नञ्-तत्पुरुषसमास, नञ् undergoes the modifications as mentioned below.
    - Of नञ्, ञ् is elided as it is an इत् letter, and न् is elided, thus only "अ" remains, when compounded.
    - When उत्तरपद begins with a vowel, न् is added after the अ, thus it becomes "अन्".
4) Gender and number of the compound
    - Gender and number of the word qualified by the बहुव्रीहि-समास.
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - A present participle "अविद्यमान" (non-existing) is generally used as an adjective to the object indicated by the उत्तरपद in the compound.
    - A declined form of a relative pronoun "यद्" is used in लौकिकविग्रह, as in general बहुव्रीहिसमास.

E.g., अविद्यमानः निकेतः (a house) यस्य सः अनिकेतः (= पुरुषः) ।

The one who does not have a house is called अनिकेतः.

Exercise: Give लौकिकविग्रह of following समासवृत्तिs.

1. अखिलं जगत् ।	3. अश्रद्धः पुरुषः ।	5. अनपेक्षः	7. अमनाः
2. अनीश्वरः शिवः ।	4. अनघः अर्जुनः ।	6. अचक्षुः	8. अपाणि

c. सह-बहुव्रीहि-समासः (Type SB)

- In the sense of "one who/which exist with …", सह-बहुव्रीहि-समास is used.

These are the things to be known about सह-बहुव्रीहि-समास.

1) Which noun can be compounded as पूर्वपद
   - सह (*indeclinable* with)
2) With which noun as उत्तरपद
   - anything
3) Special modification of compounded words
   - सह is optionally modified into "स". This optional change is commonly seen.
4) Gender and number of the compound
   - Gender and number of the word qualified by the बहुव्रीहि-समास.
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - Since सह governs 3rd case, सह along with a 3rd case ending word, and a तिङन्त word with धातु indicating "to be" are usually seen in विग्रह.

E.g. 1, लक्ष्मणेन सह वर्तते इति सलक्ष्मणः (= रामः) । One who exists with लक्ष्मण is called सलक्ष्मणः.
E.g. 2, पादेन (a quarter) सह वर्तते इति सपादम् । सपाद-त्रिवादनम् (quarter past three o'clock)

Exercise : Give लौकिकविग्रह of समासवृत्ति.

E.g., एषः धातुः सेट् । इटा (3/1 of इट्) सह वर्तते इति सेट् (=धातुः) ।

1. संसारः समूलः निवर्तते ।
2. श्रुतिः तदेव सविशेषकं वक्ष्यति ।
3. एतत् सोपाधिकम् उच्यते ।
4. तत्र जनाः सगुणम् उपास्यम् उपासते ।
5. एतस्मिन् विषये नित्यं सापेक्षम् ।
6. साध्यं ससाधनम् अत्र प्रतिपाद्यते ।
7. एतेषां सुखानि सातिशयानि एव ।
8. एषा प्रवृत्तिः फलाभिसन्धिपूर्विका साहङ्कारा च भवति ।
9. सः मां साधिभूतं साधिदैवं साधियज्ञं च जानाति ।

d. प्रादि-बहुव्रीहि-समासः (Type PB)

- When the पूर्वपद of a बहुव्रीहि-समास is one of the 22 particles of the प्रादिगण, that compound is called प्रादि-बहुव्रीहि-समास.

These are the things to be known about प्रादि-बहुव्रीहि-समास.

1) Which noun can be compounded as पूर्वपद
   - 22 particles of the प्रादिगण

1. प्र	2. परा	3. अप	4. सम्	5. अनु	6. अव
7. निस्	8. निर्	9. दुस्	10. दुर्	11. वि	12. आङ्
13. नि	14. अधि	15. अपि	16. अति	17. सु	18. उद्
19. अभि	20. प्रति	21. परि	22. उप		

2) with which noun as उत्तरपद
   - anything
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Gender and number of the word qualified by the बहुव्रीहि-समास.
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - The प्रादि particle may be expanded in the लौकिकविग्रह.

E.g. 1, निर्गताः गुणाः यस्मिन् तत् निर्गुणम् । In which all qualities are gone is called निर्गुणम्.
E.g. 2, शोभनं मनः यस्य सः सुमनाः । The one whose mind is good is called सुमनाः. (अस्-ending masculine)

Exercise : Give लौकिकविग्रह of समासवृत्ति.

E.g., निर्मानमोहानाम् अधिकारित्वम्। निर्गताः मानाः मोहाः येभ्यः ते निर्मानमोहाः, तेषाम् ।

1. निष्कामं कर्म करोति आत्मशुद्धये ।
2. ज्ञानिनः कर्म निर्बीजं भवति ।
3. निरहङ्कारस्य पुरुषस्य निर्ममत्वम् अपि अस्ति ।
4. निरतिशयं सुखं विन्दति ।
5. धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेः प्रियं करोति ।
6. एषः निरपेक्षः ।

4. द्वन्द्व-समासः (Type D)

पूर्वपदम् + उत्तरपदम्

- The meanings of both words have equal predominance. (उभयपदार्थ-प्रधानम्)

- Two or more words connected with च are compounded. This kind of compound is called द्वन्द्व-समासः.

- There are 2 types of द्वन्द्व-समास

a. इतरेतर-द्वन्द्व-समासः (ID)

When the members are linked together by a common predicate, and aggregation among the members is intended, those members can be compounded as इतरेतर-द्वन्द्व-समास.

E.g., रामश्च लक्ष्मणश्च रामलक्ष्मणौ ।

b. समाहार-द्वन्द्व-समासः (SD)

When the sense of group (समाहार) is predominant, members in the group can be compounded as समाहार-द्वन्द्व-समास.

E.g., पाणी (hands) च पादौ (feet) च एतेषां (of them) समाहारः(a group) पाणिपादम् ।
पुत्रश्च पौत्रश्च अनयोः समाहारः पुत्रपौत्रम् ।

- When द्वन्द्वसमासवृत्ति is compounded into another समास, each member of द्वन्द्वसमास is connected to the word in another compound, just as "(a + b) c = ac + bc".

Ex. 1, "शुभाशुभफलम्" can be understood as शुभफलम् and अशुभफलम्
Ex. 2, "पुत्रवित्तलोकैषणाः" is divided into पुत्रैषणा, वित्तैषणा, and लोकैषणा.
Ex. 2, "नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावः" is divided into नित्यशुद्ध, नित्यबुद्ध, and नित्यमुक्त.
Then, ते (those are) स्वभावाः (the nature) यस्य (for whom) सः नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावः ।

a. इतरेतर-द्वन्द्व-समासः (Type ID)

- When the members are linked together by a common predicate, and aggregation among the members is intended, those members can be compounded as इतरेतर-द्वन्द्व-समास.

These are the things to be known about इतरेतर-द्वन्द्व-समास.

1) Which noun can be compounded
    - anything
2) With which noun
    - anything
3) Special modification of compounded words
    - In some particular combination, the पूर्वपद may undergo changes.

      Ex. 1, दिव् + पृथिवी = द्यावापृथिव्यौ

      Ex. 2, मातृ + पितृ = मातापितरौ

      Ex. 3, जाया + पति = दंपती
4) Gender and number of the compound
    - Gender of the last member

      Ex. 1, रामश्च सीता च रामसीते ।

      Ex. 2, सीता च रामश्च सीतारामौ ।
    - Number will be the total number of the members.

      Ex. 1, फलं च पुष्पं च पलपुष्पे ।

      Ex. 2, फलं च पुष्पे च पलपुष्पाणि ।
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
    - n/a

For example:

रामश्च लक्ष्मणश्च रामलक्ष्मणौ ।

पुत्रश्च दाराश्च (wife) गृहश्च (house) पुत्रदारगृहाः ।

Exercise 1:

Give समासवृत्ति and type of समास based on the provided लौकिकविग्रह.

E.g., पुत्रश्च दाराश्च गृहश्च <u>पुत्रदारगृहाः । इतरेतरद्वन्द्वसमासः (ID)</u>

1. जन्म च मृत्युः च जरा च व्याधिः च ... । ... ()
2. तुः च स् च मः च ... । ... ()
3. कटुः च अम्लः च लवणः च अत्युष्णः च अतितीक्ष्णः च रूक्षः च विदाही (प्रातिपदिकम् = विदाहिन्) च । ... । ... ()
4. सुहृत् च मित्रं च अरिः च उदासीनः च मध्यस्थः च द्वेष्यः च बन्धुः च ... । ... ()

Exercise 2:

Give समासवृत्ति and type of समास based on the provided लौकिकविग्रह.

E.g., पुत्रश्च दाराश्च गृहश्च <u>पुत्रदारगृहाः । इतरेतरद्वन्द्वसमासः (ID),</u>

पुत्रदारगृहाः आदयः येषां ते <u>पुत्रदारगृहादयः । बहुव्रीहिसमासः (11-6B)</u>

1. इष्टाः च अनिष्टाः च ... । ... (),
   इष्टानिष्टानाम् उपपत्तिः ... । ... ()
2. स्थूलं च सूक्ष्मं च कारणं च ... । ... (),
   स्थूलसूक्ष्मकारणानि शरीराणि ... । ... ()
3. चक्षुः च श्रोत्रं च ... । ... (),
   चक्षुःश्रोत्रे आदौ येषां तानि ... । ... (),
   चक्षुःश्रोत्रादीनि इन्द्रियाणि ... । ... ()
4. सुखं च दुःखं च ... । ... (),
   समे सुखदुःखे यस्य सः ... । ... ()
5. सूत्रं च भाष्यं च ... । ... (),
   सूत्रभाष्ये कुरुतः ... । ... ()
6. ज्ञानं च कर्म च ... । ... (),
   ज्ञानकर्मणोः निष्ठे ... । ... ()
7. मानः च मोहः च ... । ... (),
   निर्गतौ मानमोहौ यस्मात् सः ... । ... ()

Exercise 3:

Give लौकिकविग्रह of the following समासवृत्तिs:

1. पुत्रदारगृहादिषु असक्तिः।
2. सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु समबुद्धिः विशिष्यते ।
3. जन्ममृत्युजराव्याधिभिः दुःखापन्नः जीवः ।
4. इष्टानिष्टोपपत्तिषु समचित्तत्वम् ।
5. स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरेषु अभिमानः अस्ति ।
6. चक्षुःश्रोत्रादीन्द्रियाणाम् अधिष्ठातारः देवताः उच्यन्ते।
7. ज्ञानकर्मनिष्ठयोः विभागं प्रदर्शयन् सः आह ।

b. समाहार-द्वन्द्व-समासः (Type SD)

- When the sense of group (समाहार) is predominant, members in the group can be compounded as समाहार-द्वन्द्व-समास.

These are the things to be known about समाहार-द्वन्द्व-समास.

1) Which noun can be compounded as a पूर्वपद
   - anything
2) With which noun, as an उत्तरपद
   - anything
3) Special modification of compounded words
   - n/a
4) Gender and number of the compound
   - Always neuter in gender and singular in number
5) Special note on विग्रहवाक्यम्
   - A word “समाहारः (group)” with a 6th case ending word is used.
     E.g., पाणी $^{1/2}$ च पादौ $^{1/2}$ च <u>एषां $^{6/3}$ (of these)</u> <u>समाहारः $^{1/1}$ (a group)</u> पाणिपादम् $^{1/1}$ ।

- When the members of the द्वन्द्वसमास indicate the following meanings, the द्वन्द्वसमास becomes एकवचन (singular) in number and नपुंसक (neuter) in gender, thus categorized as समाहार-द्वन्द्व-समास.
   - parts of body
     Ex. 1, पाणी (hands) च पादौ (feet) च एषां समाहारः पाणिपादम् ।
     Ex. 2, शिरः (head) च ग्रीवा (back part of neck) च अनयोः समाहारः शिरोग्रीवम् ।
   - classes of non-living beings
     Ex. 1, यवसं (grass) च अन्नं (rice) च उदकं (water) च इन्धनं (fuel) च एषां समाहारः यवसान्नोदकेन्धनम् ।
   - combinations of certain nouns
     Ex. 1, अहः (day) च रात्रिः (night) च अहोरात्रम् ।
     Ex. 2, पुत्रश्च पौत्रश्च अनयोः समाहारः पुत्रपौत्रम् ।
   - etc.

- The following compounds are optionally neuter in gender and singular in number. Thus the compound can be इतरेतर-द्वन्द्व-समास or समाहार-द्वन्द्व-समास.
    - Trees, wild animals, grass, grains, seasoning, domesticated animals, birds

      Ex. 1, व्रीहयः (rice) च यवाः (barley) च व्रीहियवम्, or व्रीहियवाः ।

      Ex. 2, दधि (curd) च घृतं (ghee) च दधिघृतम्, or दधिघृते ।

      Ex. 3, गावः (cows) च महिषाः (buffaloes) च गोमहिषम्, or गोमहिषाः ।
    - पूर्व and पर

      Ex., पूर्वं (before) च परं (after) च पूर्वपरम्, or पूर्वपरे।
    - अधर and उत्तर

      Ex., अधरम् (lower) च उत्तरं (upper) च अधरोत्तरम्, or अधरोत्तरे।
    - Opposite qualities, when a substance is not qualified by them

      Ex. 1, सुखं च दुःखं च सुखदुःखम्, or सुखदुःखे ।

      Ex. 2, प्रियं च अप्रियं च प्रियाप्रियम्, or प्रियाप्रिये ।

      Ex. 3, धर्मः च अधर्मः च धर्माधर्मम्, or धर्माधर्मौ ।
    - etc.

Exercise:

Break down the following समासवृत्तिs.

E.g., नित्यानित्यवस्तुविवेकः ।

SD — नित्यं च अनित्यं च नित्यानित्ये/नित्यानित्यम् । इतरेतर/समाहार-द्वन्द्व-समासः

KT — नित्यानित्ये वस्तुनी नित्यानित्यवस्तुनी । कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः

6T — नित्यानित्यवस्तुनोः विवेकः नित्यानित्यवस्तुविवेकः । षष्ठी-तत्पुरुष-समासः

1. गुरुवेदान्तवाक्येषु विश्वासः श्रद्धा ।
2. सगुणब्रह्मविषयकमानसव्यापारः ।
3. साधनसाध्यसम्बन्धः ।
4. प्रतिपादकप्रतिपाद्यसम्बन्धः ।
5. चक्षुरादिबाह्येन्द्रियनिग्रहः ।
6. सच्चिदानन्दस्वरूपः ।
7. शीतोष्णसुखदुःखादिसहिष्णुत्वम् ।
8. अनेकजन्मसम्प्राप्तकर्मबन्धविदाहिने । आत्मज्ञानप्रदानेन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥
9. ब्रह्मतत्त्वप्रकाशकाय नमः ।
10. निगमान्तमहातत्त्वस्वरूपाय ।
11. तत्त्वमर्थप्रबोधकाय नमः ।
12. नानासुगन्धपुष्पाणि यथाकालोद्भवानि च । भक्त्या दत्तानि पूजार्थं गृहाण परमेश्वर ॥
13. शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

5. Summary of समासवृत्तिः

Type	प्रधानम्	subcategory	Example with विग्रहवाक्य	Gender	Number
1. अव्ययीसमासः	पूर्वपदार्थः	-	शक्तिम् $^{2/1}$ अनतिक्रम्य ^{0} यथाशक्ति ^{0}	नपुंसकलिङ्गः	-
2. तत्पुरुषसमासः	उत्तरपदार्थः	कर्मधारयः (KT)	परमः $^{1/1}$ च असौ $^{1/1}$ ईश्वरः $^{1/1}$ च परमेश्वरः $^{1/1}$	Gender and number of the उत्तरपद, which may be the same as the ones of the qualified noun	
		द्वितीया (2T)	कृष्णं $^{2/1}$ श्रितः $^{1/1}$ कृष्णश्रितः $^{1/1}$		
		तृतीया (3T)	गुणेन $^{3/1}$ सम्पन्नः $^{1/1}$ गुणसम्पन्नः $^{1/1}$		
		चतुर्थी (4T)	गवे $^{4/1}$ हितं $^{1/1}$ गोहितम् $^{1/1}$		
		पञ्चमी (5T)	चोराद् $^{5/1}$ भयं $^{1/1}$ चोरभयम् $^{1/1}$		
		षष्ठी (6T)	रामस्य $^{6/1}$ दूतः $^{1/1}$ रामदूतः $^{1/1}$		
		सप्तमी(7T)	शास्त्रे $^{7/1}$ निपुनः $^{1/1}$ शास्त्रनिपुनः $^{1/1}$		
		नञ् (NT)	न ^{0} विद्या $^{1/1}$ अविद्या $^{1/1}$		
		कुगतिप्रादि	प्रगतः $^{1/1}$ आचार्यः $^{1/1}$ प्राचार्यः $^{1/1}$		
		उपपद (UT)	कुम्भं $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$ इति कुम्भकारः $^{1/1}$		
3. बहुव्रीहि-समासः	अन्यपद-अर्थः	General	पीतम् $^{n/1/1}$ अम्बरं $^{n/1/1}$ यस्य $^{m/6/1}$ सः $^{m/1/1}$ पीताम्बरः $^{m/1/1}$ कृष्णः $^{m/1/1}$	Gender and number of the अन्यपद	
		सहपूर्वपदः (SB)	लक्ष्मणेन $^{m/3/1}$ सह ^{0} वर्तते $^{III/1}$ सः $^{m/1/1}$ सलक्ष्मणः $^{m/1/1}$ रामः $^{m/1/1}$		
		नञ्बहुव्रीहिः (NB)	अविद्यमानः $^{m/1/1}$ पुत्रः $^{m/1/1}$ यस्य $^{m/6/1}$ सः $^{m/1/1}$ अपुत्रः $^{m/1/1}$ पुरुषः $^{m/1/1}$		
		प्रादिबहुव्रीहिः	विगता $^{1/1}$ तृष्णा $^{1/1}$ यस्मात् $^{m/5/1}$ सः $^{m/1/1}$ वितृष्णः $^{m/1/1}$ पुरुषः $^{m/1/1}$		
4. द्वन्द्व-समासः	उभयपद-अर्थः	इतरेतरः (ID)	सीता $^{f/1/1}$ च रामः $^{m/1/1}$ च सीतारामौ $^{m/1/2}$	उत्तरपद's	total number
		समाहारः (SD)	पाणी $^{1/2}$ च पादौ $^{1/2}$ च एषां $^{6/3}$ समाहारः $^{1/1}$ पाणिपादम् $^{1/1}$	नपुंसकलिङ्गः	एकवचनम्

Topic X

एकशेषः

Ekaśeṣaḥ

1. Basic concept of एकशेष-वृत्तिः (A new nominal base derived by keeping one word out of many)

- Pāṇini-sūtras 1.2.64 to 1.2.73 form a section whose topic is एकशेष.
- When two or more प्रातिपदिकs are present together in a same sentense, only one (एक) remain (शेष) under certain conditions, which are told in the section of Pāṇini-sūtras. The प्रातिपदिक which remains is called एकशेषवृत्ति and it represents other प्रातिपदिकs.
- एकशेषवृत्ति is different from समासवृत्ति. एकशेष is a consolidation of certain प्रातिपदिकs while समास is compounding पदs. The rules for समास, compounding, in Pāṇini-sūtras are called पदविधिs, injunctions for पदs, while the rules for एकशेष are not पदविधिs.
- When declining एकशेषवृत्ति, the number of the member in it is reflected by the वचन of सुप्-प्रत्यय.

<u>णिच् is suffixed in different senses :</u>

1) Causative णिच् for any धातुs

2) स्वार्थे णिच् for धातुs in 10th conjugation

3) स्वार्थे णिच् for any धातुs

<u>1) Causative</u>

For example, with reference to पच् action, when there are only कर्ता and कर्म, etc., the धातु पच् without णिच् is used to express the activity. (See Figure 1) E.g., देवदत्तः ओदनं पचति ।

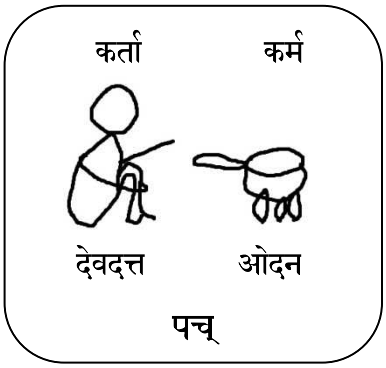

Figure 1

When there is an impeller of the कर्ता, this factor is technically called हेतु as well as कर्ता. To express the activity of पच् involving the हेतु, णिच् should be added to the original धातु पच् by 3.1.26 हेतुमति च ।. (See Figure 2)

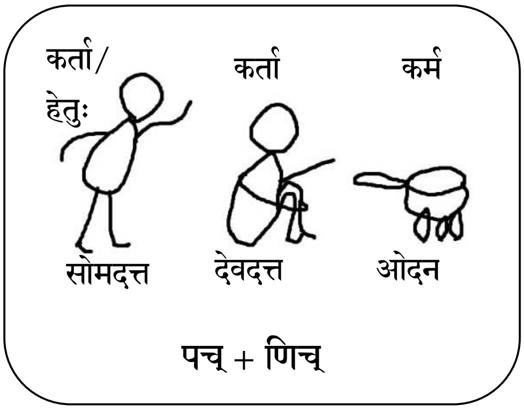

Figure 2

In the sentence with "पाचयति (पाचि, णिजन्तधातु + लट्/कर्तरि/III/1)", सोमदत्त, the कर्ता of "पाचि", takes 1st case because he is denoted by the तिङ् of "पाचयति". देवदत्त as the कर्ता of "पच्", is undenoted by the तिङ्. Undenoted कर्ता should take 3rd case. The कर्ता of original धातु is called "अणिकर्ता". ओदन, the undenoted कर्म by तिङ् takes 2nd case. "सोमदत्तः देवदत्तेन ओदनं पाचयति।"

As an exception, कर्म status is given to अणिकर्ता when the following धातुs take णिच्:

A: गति-अर्थ (except नी and वह्), बुद्धि-अर्थ, and प्रत्यवसान-अर्थ (except अद् and खाद्)

B: शब्दकर्म (action involving speech, such as teaching)

C: अकर्मक (intransitive action)

Examples: (When णिजन्तधातु takes two कर्मs, अणिकर्ता is denoted in कर्मणि प्रयोग.)

A:

माता (णिकर्ता) देवदत्तं (अणिकर्ता) ग्रामं गमयति/यापयति ।	देवदत्तः ग्रामं मात्रा गम्यते/याप्यते ।
माता (णिकर्ता) देवदत्तेन (अणिकर्ता) भारं नाययति/वाहयति ।	भारः देवदत्तेन मात्रा नाय्यते/वाह्यते ।

गुरुः (णिकर्ता) माणवकं (अणिकर्ता) धर्मं बोधयति/वेदयति । माणवकः धर्मं गुरुणा बोध्यते/वेद्यते ।

माता (णिकर्ता) देवदत्तं (अणिकर्ता) ओदनं भोजयति/आशयति । देवदत्तः ओदनं मात्रा भोज्यते/आश्यते ।

माता (णिकर्ता) देवदत्तेन (अणिकर्ता) ओदनं आदयते/खादयति । ओदनः देवदत्तेन मात्रा आद्यते/खाद्यते ।

B:

गुरुः (णिकर्ता) माणवकं (अणिकर्ता) वेदं पाठयति/अध्यापयति । माणवकः वेदं गुरुणा पाठ्यते/अध्याप्यते ।

C:

गुरुः (णिकर्ता) माणवकं (अणिकर्ता) आसयति/शाययति । माणवकः गुरुणा आस्यते/शाय्यते ।

Counter example 1 – Other than those 3 types:

सोमदत्तः (णिकर्ता) देवदत्तेन (अणिकर्ता) ओदनं पाचयति । ओदनः देवदत्तेन सोमदत्तेन पाच्यते ।

Counter example 2 – णिकर्ता takes another णिकर्ता:

सोमदत्तः (णिकर्ता) देवदत्तं (अणिकर्ता) ग्रामं गमयति ।

विष्णुमित्रः (णिकर्ता) सोमदत्तेन (णिकर्ता) देवदत्तं (अणिकर्ता) ग्रामं गमयति ।

देवदत्तः ग्रामं सोमदत्तेन विष्णुमित्रेण गम्यते ।

2) स्वार्थे णिच् for धातुs in 10th conjugation

धातुs under 10th conjugation group in धातुपाठः take णिच् without additional meaning.

चुर् (10U) to steal चोरयति । पाल् (10U) to protect पालयति । भक्ष् (10U) to eat भक्षयति । भूष् (10U) to adorn भूषयति । Note that causative form and non-causative form of धातुs in 10th conjugation look the same.

3) स्वार्थे णिच् for any धातुs

धृञ् (1U) to hold, to bear, to support ईश्वरः विश्वं धारयति । भूतानि धारयामि । इदं जगत् धार्यते ।

How णिजन्त-धातुs are treated:

- णिजन्त-धातुs are उभयपदिनः धातुs.
- णिजन्त-धातुs are सेट्. Thus इडागम will be added when suffixed with वलादि आर्धधातुक प्रत्ययs. E.g., कारयितृ, कारयितुम्, कारयित्वा (क्त्वा with इडागम can cause गुण in अङ्ग)
- When conjugating in लट्, लोट्, लङ्, and विधिलिङ्, additional suffix शप् in कर्तरि and यक् in कर्मणि are added. E.g., कारयति, कारयतु, अकारयत्, कारयेत् in कर्तरि. For कर्मणि, see below.
- When followed by आर्धधातुक प्रत्ययs without इडागम, the last इ of णिजन्त-धातुs gets elided. E.g., कार्यते, कार्यताम्, अकार्यत, कार्येत in कर्मणि. With कृत्-प्रत्ययs: स्थापन, स्थापक, विकार्य, etc.

Visit www.arshaavinash.in

Website for free E-books on Vedanta and Sanskrit

All the E-books available on the website can be downloaded FREE!

PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI- A BRIEF BIOGRAPHY BY N. AVINASHILINGAM. It is available in English, Tamil, Hindi, Japanese and Portuguese.

SWAMI PARAMARTHANANDA'S TRANSCRIBED CLASS NOTES: Available class notes are Introduction to Vedanta, Tattva Bodha, Bhagavad Gita (3329 pages), Isavasya Upanisad, Kenopanisad, Kathopanisad, Prasna Upanisad, Mundaka Upanisad, Mandukya Upanisad with karika, Taittiriya Upanisad, Aitareya Upanisad, Chandogya Upanisad, Brihadarnyaka Upanisad (1190 pages), Kaivalya Upanisad, Brahma Sutra (1486 pages), Atma Bodha, Vivekachudamani (2038 pages), Panchadasi, Manisha Panchakam, Upadesha Saara, Saddarsanam, Jayanteya Gita, Jiva Yatra, Advaita Makaranda, Dakshinamurthy Stotram, Drg Drsya Viveka, Niti Satakam, Vairagya Sataka, Naishkarmya Siddhi, etc.

BRNI MEDHA MICHIKA'S BOOKS ON SANSKRIT GRAMMAR: Enjoyable Sanskrit Grammar Books- Basic Structure of Language, Phonetics & Sandhi, Derivatives (Pancavrttayah), Dhatukosah, Astadhyayi, Study Guide to Panini Sutras through Lagu Siddhanta Kaumudi, Sanskrit Alphabet Study Books- Single Letters, Conjunct Consonants.

There are many more books and articles on Yoga, Meditation, Holy chants, Indian culture and Spirituality.

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: +91 9487373635
E mail: arshaavinash@gmail.com
www.arshaavinash.in